

memo

Časopis pro orální historii / Oral History Journal

2013 / 2

MEMO 2013/2

Časopis pro orální historii / Oral History Journal

Vedoucí redaktorka / Senior Editor: Naděžda Morávková (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen)

Redakční rada / Editorial Board: Joanna Bornat (The Open University, Milton Keynes), Michal Louč, (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice), Pavel Mücke (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Miroslav Vaněk (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Marie Fritzová (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen)

Redakční okruh / Editorial Advisory Board: Zdeněk Beneš (Karlova univerzita Praha / Charles University Prague), Joanna Bornat (The Open University, Milton Keynes), Doug Boyd (University of Kentucky Libraries, Lexington, U.S.A.), Ivo Budil (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Mónica Patricia Cadenas Erazo (Lima, Peru), Ismail Demircioglu (Karadeniz Technical University, Trabzon, Turkey), Panos Dimisianos (Corfu, Greece), Karel Foud (Národní památkový ústav Plzeň / State Conservation Pilsen), Blažena Gracová (Ostravská univerzita v Ostravě / University of Ostrava), Albert van Jaarsveld (University of Zululand, KwaDlangezwa, South Africa), Bohumil Jiroušek (Jihočeská univerzita České Budějovice / University of South Bohemia, České Budějovice), Jan Kumpera (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Pavel Mücke (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Dana Musilová (Univerzita Hradec Králové / University Hradec Králové), Radikobo Ntsimane (University of KwaZulu-Natal, Pietermaritzburg, South Africa), Nina Pavelčíková (Ostravská univerzita v Ostravě / University of Ostrava), Jiří Petráš (Jihočeské muzeum České Budějovice / Museum of South Bohemia, České Budějovice), Valeria Rotershteyn (Moscow Economic School, Moscow, Russia), Karel Řeháček (Státní oblastní archiv Plzeň / State Regional Archives Pilsen), Michael Sesling (Audio Transcription Center, Boston, U.S.A.), Petra Schindler (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Ibrahima Thioub (Cheikh Anta Diop University, Dakar), Marta Ulrychová (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Pavel Urbášek (Univerzita Palackého Olomouc / University of Palacky, Olomouc), Lukáš Valeš (Newton College, Brno), Miroslav Vaněk (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Bohdan Zilinskyj (Karlova univerzita Praha / Charles University Prague)

Grafická úprava / Graphic design: Petr Lobaz, Marie Marhounová

Vydavatel / Publisher: Pro SOHI Plzeň vydává viaCentrum s.r.o., Ztracená 34, Olomouc, 772 00

Adresa redakce / Address of Editors: Středisko orální historie SOHI při Katedře historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň, 306 19, Česká republika
Telefon: +420 377 636 603

E-mail: moravkov@khi.zcu.cz

Online verze dostupná z URL / Internet Access: <http://sohizcu.eu/> a www.oralhistory.cz

© Naděžda Morávková

©SOHI, Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni

©viaCentrum s.r.o.

Evidence MK ČR pod číslem E 19999

ISSN 1804-753X (Print)

ISSN 1804-7548 (Online)

Vychází dvakrát ročně

Časopis objednávejte na adrese redakce / Order at journal editors

Ročník 3, číslo 2, 2013

OBSAH / CONTENTS

REDAKČNÍ ÚVODNÍK / EDITORIAL COMMENT

Proč používat orální historii ve výuce/Why use oral history in the classroom (*Naděžda Morávková*).....3

TEORIE A METODOLOGIE ORÁLNÍ HISTORIE / THEORY AND METHODOLOGY OF ORAL HISTORY

Etika v biografickém výzkumu/Ethics in the biographical research (*Barbora Pšenicová*).....5

ROZHOVORY A MATERIÁLY / INTERVIEWS AND ARTICLES

The British mandate in Iraq (1920 – 1932). Considered history of formation, existence and liquidation the British mandate of The League of Nations in territory of Iraq (1920 – 1932). /Britský mandát v Íráku. Z historie formování, existence a likvidace britského mandátu Společnosti národů na území Íráku (1920 – 1932) (*Ruslan Vladimirovich Makarov*).....16

Totožnost a odlišnost v zrcadle autobiografického výzkumu: Skupinové identity českých a slovenských Židů a jejich reflexe v životopisném vyprávění/ Sameness and Difference in the Mirror of Autobiographical Research: Collective identities of Czech and Slovak Jews and its reflection in biographical narratives (Jakub Mlynář).....38

Vzpomínky na přehradu Nýrsko/ Memories of Nýrsko dam (Eliška Kutná s přispěním Jakuba Tomana)..104

RECENZE / REVIEWS

SCHWARZ, Karel. *Plzeňské pomněnky*. Plzeň : Knihovna města Plzně, 2011. 97 s. ISBN 978-80-86446-51-6. (*Naděžda Morávková*) 111

ZPRÁVY / CHRONICLE

Rodinná historie ve výuce/ Family history in education (Helena Východská).....113

POKYNY PRO AUTORY / NOTES FOR CONTRIBUTORS.....115

Prezentace SOHL.....119

REDAKČNÍ ÚVODNÍK / EDITORIAL COMMENT

Proč používat orální historii ve výuce/ Why use oral history in the classroom

Naděžda Morávková

Proč používat orální historii ve vyučování dějepisu, vlastivědě, společenským vědám ve škole? Poslední dobou totiž tyto otázky slyším. Takže - důvodů mě napadá nemálo. Vycházím z osobní zkušenosti učitele na různých typech škol. Tím nejdůležitějším důvodem je možnost nevšední motivace. Čím dál tím více pozoruji v této oblasti stoupající náročnost na práci učitele. Žáci jsou čím dál tím více ochotni všemožně diskutovat o užitečnosti a využitelnosti učiva dějepisu, čím dál tím více narůstá přitažlivosti základní dějepisné látky konkurence z oblasti médií, zábavního průmyslu, „prakticky užitečných“ vyučovacích předmětů apod. *Proč se to máme učit, to si najdu na internetu. Dějepis mě nebaví.* To jsou věty, které není tak vzácné slyšet např. na střední odborné škole, učilišti, ale i na škole základní.

Metoda orální historie dokáže téma „zaldit“, začlenit do současného života, dá mu autentičnost a osobní rozměr. Žák se při plnění úkolu dostává prostřednictvím očitého svědka do přímého kontaktu s minulostí, může klást otázky, které nelze položit žádné učebnici, učiteli ani výukovému médiu. Jsou to otázky, jež se týkají nikoliv pouze faktů, ale otázky týkající se pocitů, prožívání, osobních zážitků. Takto podaná minulost najednou není jen učivem, je skutečná, je to sám život, zdroj zkušenosti, žádá si osobní postoj – pochopení, nesouhlas, soucit, opovržení a spoustu dalších vlastních náhledů. Je to důvod si minulost představit jako současnost před časem, jako stejnou realitu, kterou prožíváme nyní, jen posunutou na časové příčce zpět. Je to důvod zamýšlet se na tím, co z průběhu událostí vytežit pro současnost, pro sebe. Představovat si, jak by se člověk zachoval, být na místě pamětníka, jaké mohou

být důvody pro rozhodování se a chování člověka. Je to cesta, jak učinit minulost, či spíše dějepis, tím, čím má být – učitelkou/učitelem života.

Pamětník je plně interaktivním vyučovacím médiem. Tedy alespoň v případě přímého, živého rozhovoru. Žák může mít pocit, že se na vytváření obrazu minulosti, kterou si má osvojit jako učební látku, může podílet. Může se na mnohé zeptat, upřesnit si, poptat fotografie, předměty, dopisy, deníky a mnohé další poklady z osobních archivů pamětníků.

Pamětník dokáže často zahrát i na jinou než naukovou stránku v procesu edukace. Je to stránka morálně hodnotová, ideová nebo chcete-li výchovná. To, co od učitele žák přijímá jen jako „učitelské napomínání“, může z úst pamětníka a podpořeno životním příběhem mít dopad zcela jiného charakteru. Jde o autentický příběh, který je ve své skutečnosti a dokonanosti uzavřený a originální, který není určen k poučení, ale právě proto je nejlepším zdrojem poučení.

Zvláštní kapitolou je význam orální historie při aplikaci metody rodinné historie ve vyučování. Středisko orální historie SOHI při KHI ZČU v Plzni připravilo projekt, který se bude snažit přinést zkušenosti z této oblasti učitelům v praxi, zejména čerstvým absolventům pedagogických fakult, a motivovat je k vlastním pokusům používat tyto neotřelé postupy, tedy tzv. *family history* ve vyučování. Budeme na stránkách tohoto média brzy informovat.

TEORIE A METODOLOGIE ORÁLNÍ HISTORIE / THEORY AND METHODOLOGY OF ORAL HISTORY

Etika v biografickém výzkumu/Ethics in the biographical research

Barbora Pšeniová

Abstrakt

Cílem příspěvku je ukázat na některé důležité aspekty v biografickém výzkumu, které zpracovává zákon či které jsou definovány jako jistá etika v rámci výzkumu. Etický rámec těchto výzkumu má svá úskalí, a proto nabízím přehled o datech, která badatelé sbírají, stejně tak poukazuji na jejich definice. V závěru hodnotím, jakým způsobem můžeme k datům přistupovat, a nakolik má právě zmíněný zákon místo v našich výzkumech.

Abstract

The goal of the paper is to show some important aspects in biographical research, which are either already included in the law or which are defined as certain ethics in research. The Ethical framework of the research has its barriers. Therefore the paper offers an overview of the data that researchers collect, as well as their definitions. Finally, it shows the way we treat the data and what is the space for application of the forementioned law in our research.

Klíčová slova: etika, osobní údaje, zákon na ochranu osobních údajů, smlouva, biografický výzkum

Key Words: ethics, personal data, personal data protection law, contract, biographical research

Etika je nauka o mravnosti, o mravních zásadách, o pravidlech mravního jednání. Etický je pak ten, kdo vyhovuje požadavkům etiky.¹ Je filozofickým směrem. Každý z nás slyšel o etice v podnikání nebo například o etice v práci lékařů. Etika je v každé oblasti společnosti, se kterou se potkáme, a nutí nás, abychom se chovali podle nějakých norem a pravidel. Jak ale má vypadat etika v humanitním výzkumu?

V terénu se můžeme setkat s několika problémy. Můžeme zjistit například intimní informace z aktérova života, které by neměly být publikovány. Dále by například mohl chtít aktér zůstat v anonymitě, ale my bychom potřebovali k výsledkům výzkumu jeho data. Také by se mohlo stát, že přijdeme v důsledku položených otázek na trestnou činnost. Pak je otázkou, nakolik je možné obrátit se k formám etiky, které jsou stanoveny či popsány pro výzkum v humanitních vědách. Domnívám se, že právě biografický výzkum může mít takových kritických okamžiků více než jiné výzkumy v sociálních vědách. Ve svém výzkumu jsem se několikrát dostala do situace, že například jedna výpověď může ohrozit druhého aktéra, že informace, které mi byly sděleny, nesmí být zneužity třetí stranou, a proto se v závěru zamýšlím nad tím, zda vůbec hraje roli písemná smlouva, nakolik může někoho ochránit a zda je nutné ji využít. Příspěvek tedy může posloužit jako rešerše různých zdrojů pro takový

---

¹ KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1998. 862 s. ISBN 80-04-26710-6, s. 164.

výzkum, ale zároveň jako zamyšlení pro ostatní badatele, jak důležitou roli hraje především morálka právě v kvalitativních výzkumech.

Každý výzkum má své etické hledisko

Je prokazatelné, že pro výzkumného pracovníka existuje několik druhů tzv. etiky, kterých se můžeme držet. Jednou z nich je etika výzkumu.² Etika výzkumu je podle slov Lynn Gillamové a Marilyns Guillemínové formulována také etickými kodexy. Ačkoli takové kodexy může vlastnit každá společnost, nám jde primárně v tomto textu o kodexy vědeckých organizací, v této části Akademie věd.³ Ten „shrnuje rámcové zásady dobrého chování ve vědě a podporuje tak upevňování žádoucích mravních standardů v akademickém výzkumu“.⁴

Podle interní normy Akademie věd z roku 2006, se každý výzkumník musí řídit morálními principy a to vždy v souladu s pravidly, které jejich interní normy nastavují. Neměl by tedy obhajovat nebo kryt neetické chování, zvláště ne to, které je v rozporu s kodexem či zákonem. Měl by mít stále na paměti, že je součástí společnosti, která musí dodržovat stejné normy, proto by neetické chování členů

---

² GILLAM, Lynn; GUILLEMIN, Marylis. Etika, reflexivita a "eticky důležité okamžiky" ve výzkumu. *Biograf*. 2004, 35, s. 13.

Etiku výzkumu níže uvedené autorky rozdělují na etiku procedurální (nebo-li tu, kdy badatel musí na začátku svého výzkumu požádat o souhlas příslušné etické komise) a etiku v praxi (zahrnuje eticky důležité okamžiky). Jak autorky píší, kodexy řadí ke třetí dimenzi etiky ve výzkumu (nikoli k etice v praxi či k etice procedurální). Ráda bych ale upozornila na fakt, že ačkoli autorky jasně vymezují na prvních stranách etiku procedurální, v další části hovoří například o kodexu vzniklém na základě Norimberských procesů a jiných (Gillam, Guillemín 2004: 17). Považuji za nešťastné, že tyto definice se nekryjí, přesto tedy budu uvažovat o procedurální etice ve spojitosti s kodexy a zároveň celý tento systém budu označovat jako etika ve výzkumu.

³ Zvolila jsem tento kodex z důvodu jeho platnosti pro vědce bádající pod tímto ústavem v ČR. Je zřejmé, že většina badatelů se jím řídí, a proto i mně přijde stěžejní. K porovnání uvádím i kodexy od Oral History Society nebo od American Anthropological Association a musíme dodat, že ve většině prvků jsou obdobné jako ten z Akademie věd. Důležité je dodat, že v rámci biografického výzkumu je k dispozici kodex České asociace orální historie, jehož požadavky na etické jednání jsou formulovány níže v kapitole „Etika v biografickém výzkumu“.

⁴ *Etický kodex Akademie věd: Interní normy*. Praha: Akademie věd v České republice, 2006. 4 s. Dostupné z WWW: http://www.iapg.cas.cz/uzfg/cz/etickodex_av.pdf, s. 1.

společnosti neměl schvalovat. Také by měl odmítat nevědecké přístupy a zachovávat kritický postoj k vlastním poznatkům. Další ustanovení říká, že badatel by neměl nikdy ohrozit kulturní hodnoty společnosti a že zodpovídá za přesnost, úplnost a nezkrácenost informací.⁵

Přesto, že Gillamová a Guillemínová hodnotí etické kodexy „jako příliš omezující či všeobecné pro morálně správnou praxi“,⁶ já se domnívám, že právě etický kodex asociací, například i ten Akademie věd, může sloužit jako důležitý nástroj pro badatele. Je třeba říci, že nepolemizuji s autorkami na téma „jejich etiky ve výzkumu“, nýbrž se snažím popsat, proč je z mého pohledu etický kodex více než jen soupisem obecných požadavků. Stejně jako ony se domnívám, že kodexy jsou obecné. Takto formulované požadavky, jak jsou nastaveny právě v kodexu Akademie věd, mohou být výzkumníkovi ku prospěchu, aby měl nějaké mantinely, které mu brání svůj výzkum provádět jakýmkoli způsobem za účelem sběru těch nejlepších dat.⁷ Tyto kodexy podle mého především ochraňují aktéry, protože výzkumníkovi výslovně zakazují neetické chování. Proto si myslím, že jsou nedílnou součástí každé vědecké asociace a považuji je za základní rozměr pro etické jednání ve výzkumu.

S jakými daty pracuje biografická metoda?

Etický kodex nenastavuje, zda můžeme, a jak máme, pracovat s daty, jež jsou osobní povahy. Tomáš Tyl ve svém článku hovoří o tzv. osobních údajích a citlivých

---

⁵ *Etický kodex Akademie věd: Interní normy*. Praha: Akademie věd v České republice, s. 1.

⁶ GILLAM, Lynn; GUILLEMIN, Marylis. *Etika, reflexivita a "eticky důležité okamžiky" ve výzkumu*, s. 13.

⁷ Zde bychom mohli popsat to, co legislativa nazývá „etický rámec výzkumu“. Ten definuje Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy považuje. Podle autorů „formuluje základní pravidla etického chování výzkumných pracovníků a jejich jednání ve výzkumu na základě obecně uznávaných etických norem běžných v této oblasti ve vyspělých zemích“. Celý etický rámec výzkumu pak popisuje to, což jsem již zmínila v souvislosti s etikou výzkumu. Etický rámec výzkumu z roku 2005 - http://www.vupsv.cz/sites/File/o_nas/zakladni_dokumenty/eticky_ramec_vav.pdf

osobních údajích. Oba dva druhy a nakládání s nimi definuje Zákon na ochranu osobních údajů 101/2000 sb. s novelou 439/2004.⁸

Osobní údaj je podle zákona každý, který se týká „určeného nebo určitelného subjektu údajů. Subjekt údajů se považuje za určený nebo určitelný, jestliže lze jen na základě jednoho či více osobních údajů přímo či nepřímo zjistit jeho identitu“.⁹ Jak ale dále zákon říká, nejde o osobní v případě, že na zjištění totožnosti by muselo být vynaloženo velké úsilí či nepřiměřené množství času. Tento zákon byl pozměněn a zpřísněn s účinností k 1. 1. 2005. Je doplněn o formulaci „identifikovat zejména na základě čísla, kódu nebo jednoho či více prvků, specifických pro jeho fyzickou, fyziologickou, psychickou, ekonomickou, kulturní nebo sociální identitu“.¹⁰ Citlivé osobní údaje jsou pak data, která popisují například členství v politických stranách, organizacích, zdravotní stav, náboženské vyznání, etický a rasový původ či trestná činnost.¹¹

Každý výzkumník, který pracuje s biografickou metodou, nebude pracovat s ničím jiným, než s takovými údaji. Jak říká Denzin, „biografická metoda sbírá či užívá data dokumentující lidský život a individuální vzpomínky“.¹² Převážně na citlivé osobní údaje se často jeho výzkum zaměřuje. Pokud tedy pracujeme s takovými daty, je nezbytné žádat respondenta o písemný souhlas pro použití jeho osobních údajů. V jaké souvislosti je ale k tomuto souhlasu tzv. informovaný souhlas? Jde o souhlas všech zúčastněných stran ve výzkumu. Před započítím by jeho účastníci měli být informováni o záměrech, cílech a procedurách, a měli bychom jej získat od všech lidí,

---

⁸ TYL, Tomáš. Některé právní aspekty kvalitativního výzkumu. *Biograf.* 2004, 35. nebo <http://www.uoou.cz/uoou.aspx?menu=4&submenu=5>

⁹ Sběrka zákonů 101/2000: s. 1522 - <http://www.uoou.cz/uoou.aspx?menu=4&submenu=5>

¹⁰ Sběrka zákonů 439/2004: s. 8355 - <http://www.uoou.cz/uoou.aspx?menu=4&submenu=5>

¹¹ V novele zákona z roku 2004 sem patří i biometrické údaje. V tomto ohledu jsou citlivé údaje schopné identifikovat přesně subjekt, neboť sem patří například otisky prstů.

¹² DENZIN, Norman K. *Interpretive Biography : Qualitative Research Methods.* Londýn: Sage Publications, 1989. 96 s. ISBN 0-8039-3359-2, s. 7.

kteří mohou mít na výzkum nějaký vliv. Proto se mu také říká souhlas s účastí na výzkumu.¹³

Otázka, která se nedá vyřešit pomocí zákonů či etických kodexů, je situace, kterou Gillamová a Guilleminová nazývají „*eticky důležitý okamžik*“.¹⁴ Je to chvíle, kdy se od aktéra dozvídáme informaci, která je osobnější povahy než samotný osobní údaj, jde o nepředvídatelnou situaci, prožitek, na který je nebytné nějak zareagovat.¹⁵

Autorky statě se obrací k vysvětlení jejich „etiky v praxi“. Tento pojem dávají do souvislosti s termínem mikroetika, který definují na příkladu lékařské praxe. Jde o situaci, kdy určité morální a etické principy stanovují, jaký je vztah lékaře a pacienta v případech důvěry, otázek na tělo či podobných. Tak autorky chápou etiku v praxi, kdy se podle ní chováme k aktérovi „lidsky“,¹⁶ s pochopením.¹⁷ Jenže, nakolik je role badatele v biografickém výzkumu rolí někoho, kdo se vcítuje do problémů druhých? Jak říká Michal Svoboda, biografická metoda znamená mimo jiné také, že badatel se nesnaží stát součástí zkoumaného celku, pouze pokládá otázky a snaží se zachovávat stále jistou míru autority,¹⁸ tedy jinými slovy, nejde o vcítění se do problému. Do určité míry má Svoboda pravdu, ale přesto s ním v jistém smyslu nesouhlasím. Podle Denzina je základem biografického výzkumu lidská zkušenost. Ta je charakterizována jako zkušenost subjektu, kterou badatel může poznat, je ale třeba znát pohledy, postoje a celkové chápání událostí a světa aktéra. Lidské zkušenosti mají význam teprve pro ty, jež jim rozumí, znají je a jsou schopni je překládat do kontextů.¹⁹ Je tedy nezbytně nutné do určité míry aktéra znát, pozorovat, vcítit se do

¹³ KOTTAK, Conrad. *Cultural Anthropology*. Michigan: Ann Arbor, 2008. 435 s. ISBN 0073530956, s. 252.

¹⁴ GILLAM, Lynn; GUILLEMIN, Marylis. Etika, reflexivita a "eticky důležité okamžiky" ve výzkumu, s. 12.

¹⁵ Nejde o údaje osobní povahy jako ty definované zákonem, respektive citlivé osobní údaje.

¹⁶ Tento pojem používají autorky textu, kde ho také definují (Gillam, Guillemin 2004: 15).

¹⁷ GILLAM, Lynn; GUILLEMIN, Marylis. Etika, reflexivita a "eticky důležité okamžiky" ve výzkumu, s. 14 – 15.

¹⁸ SVOBODA, Michal. Biografická metoda v antropologii. *Antropowebzín* [online]. 2007, 06, [cit. 2010-06-25]. Dostupný z WWW: <<http://antropologie.zcu.cz/>>. ISSN 1801-8793, str. 6.

¹⁹ DENZIN, Norman K. *Interpretive Biography : Qualitative Research Methods*. Londýn: Sage Publications, 1989. 96 s. ISBN 0-8039-3359-2, str. 7.

něj. Tudiž při samotném rozhovoru a jeho interpretaci vyžaduje náš výzkum určitou míru „pochopení“, o kterém mluví Gillamová a Guilleminová.

Etika v biografickém výzkumu

Stěžejní etické principy pro biografický výzkum ve své stati konkretizuje Petra Třepesová.²⁰ Autorka hovoří o smlouvě mezi dvěma stranami,²¹ která stvrzuje, že aktérova zpověď nebude šířena mimo účely, které jsou popsány ve výzkumném plánu. Dále ale taková smlouva zahrnuje, že nebudou zneužity osobní údaje aktéra. Bez takových náležitostí, jak Třepesová říká, by se mohlo stát, že aktér nesdělí informace, které jsou pro nás důležité.²² Ale jak má tedy vypadat smlouva, ve které budou obsaženy všechny tři prvky, se kterými potřebujeme, aby aktér souhlasil?

Vzhledem ke všem datům, se kterými biografický výzkum pracuje, je nutné v jedné smlouvě zohlednit použití osobních údajů, zároveň podat informovaný souhlas s participací na výzkumu a v neposlední řadě musí smlouva zaručit, že nebudou informace šířeny k jiným účelům než stanoveným. Jenže taková smlouva by pak mohla obsahovat několik částí, ve kterých se budeme rozepisovat, k čemu všemu budeme data užívat, včetně popisu celého výzkumu. Vždy je možné odkázat se na projekt, který přesně definuje, k čemu bude výzkum sloužit. Podstatný je také zákon o ochraně osobních údajů, který zaručí aktérovi pravomoc legálně se obrátit v případě neshody na právě na něj. Aktér je seznámen s výzkumem a souhlasí se všemi podmínkami.

Třepesová ve svém příspěvku hovoří ještě o pravidlech, která vědecká skupina vydefinovala postupně během výzkumu, jehož byla členkou.²³ Já je považuji

---

²⁰ Tyto principy byly formulované při výzkumu „Politické elity a disent v období tzv. Normalizace“.

²¹ Tyl nehovoří o smlouvě, říká, že jde o jednostranný úkon, kdy nám aktér jen potvrzuje, že můžeme jeho údaje použít. Jak je vidět, Třepesová se domnívá, že jde o oboustranný úkon. V tomto ohledu s ní souhlasím, protože smlouva je zavazující také pro tazatele.

²² TŘEPESOVÁ, Petra. Zpráva o projektu „Politické elity a disent v období tzv. Normalizace“; Význam etického přístupu ve výzkumu založeném na metodě orální historie. *Biograf.* 2004, 35, s. 160.

²³ Tato pravidla se shodují s kodexem České asociace orální historie z roku 2007.

za důležitá, neboť podle mého je nenalezneme v žádném z kodexů. Tato pravidla říkají, že každý aktér nám „daruje“ svůj příběh, a proto je důležité s tímto příběhem také podle toho zacházet. V žádném případě tyto normy nepovolují aktéra soudit, přesvědčovat či korigovat v jeho postojích a myšlenkách. Rozhovor by měl být dobrovolný a nikdo by neměl být nucen k odpovědím, zvláště ne v případech, ve kterých se dotazovaná oblast může jevit jako bolestivá. Je důležité mít na paměti, že badatel nikdy není vlastníkem záznamu, proto mu nepřísluší šířit jej dalším stranám bez souhlasu aktéra. Vždy musí výzkumník vědět, že nesmí být zneužita žádná data získaná během rozhovoru, stejně jako nesmí nikdy citlivé okamžiky obrátit proti aktérovi.²⁴ Je možné říci, že v souvislosti s informacemi, které nám poskytují kodexy, normy výzkumu, zákon o osobních údajích a další zmíněné postupy, můžeme definovat podle mého to, co se celé v této perspektivě nazývá „etika výzkumu“.

Závěr

Je zřejmé, že biografický výzkum se zabývá nejen osobními a citlivými osobními údaji, ale také důvěrnými a soukromými informacemi. Získat si důvěru aktéra je složitý proces a začíná být zřejmé, že bez tohoto předpokladu se nemusíme dozvědět to, co bychom potřebovali. Proto také nemůžeme tuto důvěru ztratit.

Je otázkou nakolik je dobré být „lidský“, jak to definují Gillamová a Guillemová,²⁵ nebo naopak nevnímat to, „*jestli se informátor při rozhovoru vrtěl či dělal delší pauzy*“ jak o tom mluví Svoboda.²⁶ Ani jednu z těchto voleb nehodnotím jako bezvýhradní řešení. Je třeba je skloubit. Jsou situace, v nichž si každý badatel musí zachovávat určitou míru autority, ale zároveň je nezbytné poslouchat své aktéry s jistým druhem empatie. Na tomto základě je přeci založena emic perspektiva.

---

²⁴ TRYPESOVÁ, Petra. Zpráva o projektu „Politické elity a disent v období tzv. Normalizace“; Význam etického přístupu ve výzkumu založeném na metodě orální historie, s. 160.

²⁵ GILLAM, Lynn; GUILLEMIN, Marylis. Etika, reflexivita a "eticky důležité okamžiky" ve výzkumu, s. 15.

²⁶ SVOBODA, Michal. Biografická metoda v antropologii, s. 6.

Splnit veškeré požadavky, které nám ukládá zákon, nemusí být za každé situace problematické. Také se domnívám, že většinu norem, které stanovují vědecké kodexy, plní každý výzkumník samočinně. Nepřemýšlí nad nimi, jsou pro něj samozřejmostí. Tím se dostávám k tomu, že každý badatel, podle mého názoru, musí mít cit pro etiku výzkumu, která ho povede správným směrem. Pokud bychom se tedy vrátili na začátek k problémům, které mohou nastat během výzkumu, je zřejmé, že aktérovu bezpečnost je vždy možné zajistit, zvláště v případě, že hlavním etickým cílem by mělo být i udržování kulturních hodnot, jak říká kodex Akademie věd. Z toho vyplývá, že každý z aktérů výzkumu má svou představu o kulturních předpokladech a normách své společnosti, a i kdyby tato představa byla v rozporu s naší, či by nebyla správná, není etické tyto nuance rozlišovat. Ani naše představa morálky a etiky nemusí být totiž vždy totožná s aktérovou perspektivou. V tomto případě je jak podle orální historie, tak podle antropologie nebo sociologie, lepší držet se již zmiňované „lidskosti“, která nám může dopomoci rozklíčovat situaci. Jenže situace ne vždy přeje tomu, abychom například podepsali se svými aktéry smlouvu, v které bychom formálně ošetřili některé skutečnosti. Nejen, že mohou naši aktéři být ke smlouvě podezřívaví, jako to bylo například v rámci mého výzkumu, ale zároveň se také může stát, že jazyková bariéra nebo například kulturní hodnoty společnosti neumožňují podpis z jiného důvodu. V tomto případě je jediným řešením anonymizace aktérů. Tak jsme schopni zajistit, že jen my jako badatelé máme přístup k datům, která mohou aktéra identifikovat, a z celého příspěvku vyplývá, že právě na nás, jako badatelích, pak leží základní etické hledisko.

Literatura / References

DENZIN, Norman K. *Interpretive Biography : Qualitative Research Methods*. Londýn: Sage Publications, 1989. 96 s. ISBN 0-8039-3359-2.

GILLAM, Lynn; GUILLEMIN, Marylis. Etika, reflexivita a "eticky důležité okamžiky" ve výzkumu. *Biograf*. 2004, 35.

KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1998. 862 s. ISBN 80-04-26710-6.

KOTTAK, Conrad. *Cultural Anthropology*. Michigan: Ann Arbor, 2008. 435 s. ISBN 0073530956.

SVOBODA, Michal. Biografická metoda v antropologii. *Antropowebzin* [online]. 2007, 06, [cit. 2010-06-25]. Dostupný z WWW: <<http://antropologie.zcu.cz/>>. ISSN 1801-8793.

TRYPESOVÁ, Petra. Zpráva o projektu „Politické elity a disent v období tzv. Normalizace“; Význam etického přístupu ve výzkumu založeném na metodě orální historie. *Biograf*. 2004, 35.

TYL, Tomáš. Některé právní aspekty kvalitativního výzkumu. *Biograf*. 2004, 35.

Zákony a kodexy:

Code of Ethics: of the American Anthropological Association. Arlington: American Anthropological Association, 1998. 7 s. Dostupné z WWW: <<http://www.aaanet.org/committees/ethics/ethcode.htm>>.

Etický kodex Akademie věd: Interní normy. Praha: Akademie věd v České republice, 2006. 4 s. Dostupné z WWW: <http://www.iapg.cas.cz/uzfg/cz/etickodex_av.pdf>.

Etický kodex České asociace orální historie, o. s. Praha: Česká asociace orální historie, 2007. 3 s. Dostupné z WWW: <<http://www.oralhistory.cz>>

Použité internetové zdroje:

<http://www.uoou.cz/uoou.aspx?menu=4&submenu=5>

<http://www.ohs.org.uk/ethics/index.php#inf>

<http://www.oralhistory.org.uk/ethics/index.php>

http://www.vupsv.cz/sites/File/o_nas/zakladni_dokumenty/eticky_ramec_vav.pdf

O autorce

Mgr. Barbora Pšenicová (*1985). Autorka je studentkou oboru Integrované studium člověka (UK FHS, PhD., 3. ročník), pracuje v neziskovém sektoru a její práce je zaměřena na život vysídlených obyvatel v důsledku průmyslové těžby.

Kontakt: b.psenicova@gmail.com

ROZHOVORY A MATERIÁLY /INTERVIEWS AND ARTICLES

The British mandate in Iraq (1920 - 1932). Considered history of formation, existence and liquidation the British mandate of The League of Nations in territory of Iraq (1920 - 1932). /Britský mandát v Íráku. Z historie formování, existence a likvidace britského mandátu Společnosti národů na území Íráku (1920 - 1932)

Ruslan Volodimirovich Makarov

Abstract

The following text provides insight into the development of the situation in today's Iraq during the postwar British mandate. It deals with issues of political relations with imperial issues of international politics, security issues, the problem of the phenomenon of oil and modern international history.

Abstrakt

Následující studie přináší pohled na vývoj situace v oblasti dnešního Íráku v době poválečné britské mandátní správy. Zabývá se souvislostí otázek politických s otázkami imperiální mezinárodní politiky, bezpečnostními otázkami, problémem fenoménu nalezišť ropy a moderních mezinárodních dějin.

Key Words: Mesopotamia, Persian gulf, oil, Great Britain, the mandate, Arabs, Sunnis, Shiites, Kurds, Iraq

Klíčová slova: Mezopotámie, Perský záliv, ropa, Velká Británie, mandátní správa, Arabové, sunnité, šíité. Krdové, Írák

Events in the North Africa and in the Near East in 2011 – 2012 especially a situation in Libya and Syria, active participation in these events of the leading countries of the West, such as the USA, Great Britain and France, again compel us to remember history of mutual relations of the East and the West especially in XX century the item.

After all the history teaches us to estimate correctly present events, leaning against examples of the past and so we can correctly understand in what the essence of that occurs in region presently consists.

The majority of the states of the North Africa and the Near East, for example such as Libya, Tunis, Syria and Iraq, were formed on the basis of former colonies or under control territories of the European states therefore it is not surprising, as after declaration of their independence former mother countries haven't lost the political and economic interests in these countries.

Interesting and indicative the history of occurrence and functioning of system of mandates of The League of Nations in former territories of Ottoman Empire is especially indicative. Proceeding from aforementioned, the given research had for an object consideration of a theme of formation, existence and liquidation, the British mandate of The League of Nations in territory of Iraq (1920 – 1932) and the analysis of the general consequences of the British mandatory management for this country.

Among problems of the given research, the following was:

MEMO 2013/2

1. Revealing of the reasons from which Entre Rios the Tiger and Euphrates has got to a focus of interest of the British imperialists and process of realization by them of the aspirations, reception of the mandate of The League of Nations in Mesopotamia became a consequence of that.
2. Consideration of circumstances because of which London has been compelled to begin construction of the Iraq state and process of formation of its state institutes and registration of frontiers.
3. Consideration and the analysis of consequences of the British mandatory management in Iraq (1920 - 1932).

The Ukrainian researchers, both in Soviet period, and at the time of the independence, the given problem was not consider. Almost, however the considerable attention to it given by other Soviet researchers, among the first there was S. Kechejjan – the author of analytical research “Mandates of The League of Nations in the countries of the Arabian East” [1] which has been given out in the Baku in 1930 that is even at the time of existence of mandatory system. In the small monography the author considers history of occurrence new to system of the international relations of the phenomenon, analyzes the reasons of its occurrence and its nature, separately considers features of each mandate, including in Iraq.

As to research of the British mandate in Iraq, already exclusively as historical problem it is necessary to note in the book of A. Menteshashvily “Iraq in days of the English mandate” [2], published in 1969. Research is devoted all aspects of the British mandatory policy, attempt to state an estimation to it and its consequences, and national-liberation movement of the people of Iraq, during this period becomes.

On the post-Soviet territory the problem was studied by Russian researchers, among which it is possible to note dissertations on reception of scientific degree of the candidate of historical sciences of Ali Oda Ali “Iraq-English relations (1914 – 1932)” [3] and M. Musorina “Formation of the Iraq society in the British mandate of The League of Nations (1920 – 1932)” [4]. The first research is devoted consecutive

consideration of history of an establishment, functioning and cancellation of the British mandate in Iraq; the estimation given to results and value of the British mandatory management. The second research represents the detailed analysis of consequences of influence of the British mandatory policy on the Iraq society.

The book of the E. Tikhonova “Ethnic and confessional communities of Iraq in days of the British mandate” [5] and the dissertation on reception of scientific degree of the candidate of historical sciences of G. Valiahmetova “Struggle of the great states and the oil companies for the Iraq oil (1912 - 1928)” [6] is devoted separate aspects of a problem.

However, despite of the considerable contribution of the Soviet and modern Russian science officers to this point in question research, unlike the western countries, on the post-Soviet territory this problem isn't investigated yet to the full and has the subsequent prospect of the studying.

On the eve of the First World War, British Empire still was on the peak of the power known as period Pax Britannica. Its possession stretched on all occupied continents and made almost a waterless valley quarter. The empire population totaled about 400 million persons that also equaled almost quarters of all humanity.

The British fleet actually supervised all important shipping routes especial value among which had the shortest sea way from Europe to South East Asia that lay through Suez canal. In the world distribution of English language which gradually selected at French status Lingua franca, and also the English right, technologies, English system of measures.

In the XX-th century beginning British Empire has taken hold of new territories, in 1902 Transvaal and the Orange Free State in Southern Africa have been annexed. Economically also other independent states such as Persia, China, Argentina have politically been subdued. Near-Eastern possession of Ottoman empire, especial value among which had Palestin which was in immediate proximity to Suez canal and

Mesopotamia which left to Persian gulf were one more region which used special attention of the British imperialists.

Mesopotamia was a part of Ottoman empire with 1534. To 1869 in its territory there was a unique administrative unit – the Baghdad pachalik which has been divided into three vilayets later: Baghdad (it is formed in 1869), Mosul (is allocated from structure Baghdad in 1879) and Basra (is formed in 1884) [2, p. 11].

On the eve of the First World War the population of Mesopotamia fluctuated from approximately 2 million 500 thousand to 2 million 700 thousand persons [2, p. 11; 5, p. 37]. Mesopotamia was a residence of Arabs, Kurds, Turkmens (Turcomens), a Turks, Moslems-immigrants from Caucasus, Persians, natives of India, Jews, Armenians, Assyrians and Lures [7].

Arabs were the greatest ethnic community in region, their quantity made approximately 75 % from the population [2, p. 38]. Kurds made about 18 %, and others among which Turkmens, Assyrians were the numerical, Jews and Armenians made no more than 7 % from the population of Mesopotamia [7].

Moslems were the greatest religious community of region. Under the different data, they made from 94 to 96 % of the population of Mesopotamia. Number of Ummah as of 1914 – 1920 it agree approximate calculations, made from 1 million 800 thousand to 2 million 65 thousand persons [5, p. 68].

The population of northern and northeast of Mesopotamia practiced Sunnis, and the majority of the population of the south and the center – a Shiites [2, p. 15].

In the social and economic relation, Mesopotamia was backward area of Ottoman Empire. The basis of its economy made by agriculture, thus on village dominated foundations similar to the feudal. Moreover, at small population density and favorable conditions for such forms of agriculture, as cultivation of grain crops, dates, a cotton, tobacco and grapes. The region agriculture was in the XX-th century beginning on the decline. Crops were low and unstable. For example, the mesopotamic farmer received no more than 8 quintals wheat from hectare.

MEMO 2013/2

Such position of local agriculture has been caused: shortage of an area under crops (on the eve of the British occupation from 12,5 million hectares of the suitable earth to processing it was processed only no more 0,5 million hectares that is approximately 4 %), decline of irrigating system (became nothing as for the sake of restoration of ancient dams which regulated periodic flooding of the rivers and their current, and networks of channels on which water got to crops), backwardness of instruments of labor and methods of processing of the earth, high governmental taxes, severe conditions of the renting, an awful road condition and vulnerability of peasants-felahov from attacks of nomads-bedouins.

Turks did not show a particular interest concerning use of local natural and human resources and almost did not undertake real steps, which would directed on a raising of local economy (the exception makes a small complex of reforms of Midhat-Pasha, which were spent in XIX century). That according to A. Menteshashvily: “Prevented to start up it deep the root in Iraq. Therefore, they made impression of time governors which have aimed to squeeze out of the country as much as possible juice, while it under their power” [2, p. 21, 58].

British Empire began to strengthen gradually the trade and economic and political positions in the valley Tiger and Euphrates from middle of XIX century. Together with all colonies and first of all India, Great Britain confidently kept the first place in export of Mesopotamia, on the eve of the First World War its destiny will approximately make 60 % [8, p. 269].

From agriculture, products to Britain took out barley, wheat and rice, to India took out mainly rice, corn, lentil and beans. Trade grain with ports of Red sea and India has been concentrated in hands of firms from Baghdad and Basra which had the representations in London, Manchester, Bombay, Cairo and other big shopping centers of British Empire [2, p. 36, 54, 55; 3, p. 100, 103]. However, the monopoly for export of dates belonged to only British trading companies, which had branches in Baghdad and Basra. Dates had wide demand in America, Europe, Indus and East Africa [2, p. 54]. As to livestock products to India took out the Arabian horses and the cleaned off

MEMO 2013/2

fat, to Britain and the Western Europe – skin and fur, to Egypt – a horned cattle [9, p. 29].

Among the import goods, which filled market of Mesopotamia the overwhelming majority as, made developed on spaces of British Empire. Therefore, three quarters of import occupied cotton fabrics [9, p. 28] which majority carried from Manchester and India. From India in Mesopotamia also carried jute bags, tea, a yarn and indigo, from the Wales in Mesopotamia coal, from Egypt – sugar, from Persia – tobacco delivered.

Besides the British firms carried out supply on a Mesopotamian commodity market from other countries which had considerable demand of local population. So from Brazil and Yemen imported coffee, from the USA – kerosene, from France and Austro-Hungary – wood, from other countries of Europe and Asia – a paper, paints, candles, tarbushes and other goods [2, p. 54].

It is necessary to notice that Mesopotamia together with other regions of Ottoman Empire as commodity markets absorbed a considerable part of the European export to Asia here again decades was stored stably a great demand on production of those branches of manufacture of the European countries which felt on itself demand falling in home markets, especially it concerned the textile industry [10, p. 137].

In region conducted the vigorous activity the British companies The British India Steam Navigation Company Ltd – an actual monopolist in transportation of cargoes and passengers in Persian gulf, The Euphrates and Tigris Navigation Company which belonged to a family Lynch and there was a monopolist on transportation of cargoes and passengers on the Tiger, a company of the Indian textile magnates of Sassoon (that had an origin from Jews of Mesopotamia) and others.

90 % of cargoes with the import goods passed through port of Basra, whence they were delivered to Baghdad, and then distributed on region [2, p. 54, 55]. It in turn did Basra by one of key points of a sea way: Britain – Gibraltar – Suez – Red sea – Bab-el-Mandeb – Arabian sea – Persian gulf – Indian ocean which was the shortest

route from Europe to India and all Southeast Asia and was under control of Great Britain [11, p. 148].

Some influential British colonial figures actively supported realization of building of a trunk-railway from Cape Town through Cairo to coast of Ganges. This «the iron hoop» should unite all British colonies, which had an exit to pool of Indian Ocean. Mesopotamia at the decision of this grandiose problem should become one of the major links in this chain [11, p. 147 - 148].

However, in the beginning of the XX-th century British Empire in region has a strong contender to its political and economic domination in the name of Germany for which Mesopotamia as becomes a zone of geopolitical interests.

Especial threat for the British domination represented by the project of the Baghdad railway, which realized from 1903 by the Anatolian union of the railways, which belonged Deutsche Bank. It, in the long term, should connect the Central Europe and coast of Persian Gulf.

Germany aspired to win the markets of the Central and Southeast Asia where its positions were weak in comparison with British or Russian therefore the project of the Baghdad railway should open a direct way to the German goods and capitals, and in the future and to German armies to these regions [12, p. 18 - 19].

Opening in 1901, near to the city of Mosul of major fields of oil, worthy for industrial working out became one more factor of an aggravation of struggle for Mesopotamia. These deposits became at once object of heightened interest from London, which has tried to achieve the right to their working out through The Anglo-Persian Oil Company (APOC). The requirement for it has been connected first of all with transition of the Royal Navies of Great Britain from firm (coal) on liquid fuel which has been predetermined by race of arms between the leading sea states, first of all Great Britain and Germany. The Anatolian union of the railways applied for their working out for which also stood Deutsche Bank and the German government. It will be created Turkish Petroleum Company (TPC), almost 75 which % of actions will

MEMO 2013/2

appear in hands The Anglo-persian Oil Company (APOC) and the British-Dutch company Royal Dutch Shell and only 25 % will get Deutsche Bank that caused an indignation wave in Germany, but through the beginning of the First World War the company and has not begun work [13, p. 10 - 12; 14, p. 129 - 130].

Realizing importance of Mesopotamia, the British command began to prepare for fight for it for a half-month to the official introduction of Great Britain into the First World War, having thrown on islands of Bahrain the Indian forwarding case “D” under Arthur Barrett’s command. It has been predetermined by consolidation of Shiites and Sunnis region for the sake of jihad against “Kafirs” both strong and desperate resistance Ottoman armies.

For this reason, when the victory has been reached and the armistice of Moudros on October, 30th in 1918 that has stopped operations between armies of The Triple Entente and Ottoman Empire is concluded, British could promote only to a line Tikrit-Ramadi-Hanakin [15, p. 89 - 96, 270 - 273]. That is vilayet Mosul, actually remained out of a limit of the British occupation.

9 – 16th May in 1916, in London the secret agreement between Great Britain and France about distribution of the Asian possession of Ottoman Empire entered into. This agreement concluded in the form of an exchange of notes between the French ambassador P. Cambon and the Minister for Foreign Affairs of Great Britain E. Grey that has received the name “Sykes-Picot agreement”, formed from connection of surnames of diplomats, which have prepared its project, British Sir Mark Sykes, and Frenchman François Georges-Picot. According to the contract the most part of Mesopotamia entered into “the Red zone” (the Part Baghdad and Basra vilayets) where direct British control was established. Last part would enter into “Zone B” on which political and economic influence of Great Britain extended. However, the most part Mosul vilayet, including the city of Mosul, entered into the “Zone A” that was submitted to political-economic influence of France [16].

But Great Britain wasn't going to give France a province rich with oil therefore considering that Syria and Cilicia (where France had regions strategic

MEMO 2013/2

interests) were under control of the British armies, using inconsistent positions of the armistice of Moudros, British occupied also Mosul vilayet in the beginning of November in 1918 [17, p. 117; 18, p. 4].

However on the First World War outcome on international scene the United States of America, which introduction into war start to play party The Triple Entente actually more and more considerable role and has led to definitive crisis in war in interests of this block.

On January 8th in 1918 US president Thomas Woodrow Wilson at joint session of both chambers of the Congress has acted with the message in which the so-called program of the world presented in the form of theses, received the name «Wilson's 14 points contained.

The concept affirmed as first five points of "the open world»: discussion of peace treaties in the conditions of publicity, refusal of secret interstate arrangements, freedom of trading seaworthiness in peace and a wartime, destruction of economic barriers to international trade, reduction of national arms, the passionless and fair decision of colonial disputes.

Following eight points concerned post-war political arrangement in territories of the states, which took part in war, and mainly granting to the right people, on self-determination. Point 12 concerned a situation in Ottoman Empire where it told: "Turkish to parts of modern Ottoman Empire the strong sovereignty, but to other nationalities, which at present are under the Turkish power should guaranteed, the present guarantee of life and safe guarantee of independent development should be provided..." [19, p. 275].

To object the statement of principles of Wilson in a post-war world policy, Great Britain, which has had in war considerable losses in human, military and financial resources, as well as France, any more had no possibility that in turn did impossible realization of positions of the agreement of Sykes-Picot. Therefore, for Great Britain the important task is search of other way of fastening of control over

MEMO 2013/2

Mesopotamia who would not contradict principles of a new world order and excluded direct annexation of this territory [1, p. 6, 9].

The destiny of Near-Eastern possession of Ottoman Empire and colonies of Germany has been solved at the Parisian peace conference which has opened the work on January, 18th in 1919 These territories left from under jurisdictions of Istanbul and Berlin and fell under system of mandates which gave the League of Nations – the international organization which creation was provided by the Versailles peace treaty for offers of US president T.Wilson.

Article 22 of the charter of the League of Nations where it noticed became a legal subsoil of creation of mandatory system that “the advanced nations of the world” receive guardianship over the people which occupy former territories of the won states and which are yet capable to supervise over itself in especially severe conditions of the modern world.

Mandates of the League of Nations divided into three categories:

“A” – territories of Ottoman Empire, including Mesopotamia, which have almost reached to development, which allowed them to become the independent states, with administrative and economic support of the state-mandatory.

“B” – the former colonies of Germany in the Central Africa that were subject to direct management of the state-mandatory state.

“C” – former German colonies in South West Africa and Oceania that directly coped the states-mandatory with distribution on them of their national legislation [1, p. 10 - 12].

The question on transfer of Mesopotamia under mandatory management of Great Britain has been solved at the international conference, which passed in the Italian city of Sanremo 19 – 26th April in 1920 then there was a solved question and about Mosul vilayet [19, p. 299], the ex-British agreement on April 24th has been

MEMO 2013/2

entered into, agrees, which France conceded Mosul vilayet in exchange for the confiscated part of Deutsche Bank in TPC [13, p. 14].

When in Mesopotamia it known about the conference decision in Sanremo, in the country the enormous wave of the Anti-British moods has risen that, as a result, splashed out in mass revolt by summer-autumn of 1920.

In the beginning of July revolt has captured all area of Average Euphrates, the main force of revolt were fellahs, especially from area of dwelling of seminomad tribes which have risen against the British policy of expropriation the earths of a breeding society.

Sheikhs of tribes and spiritual leaders of the Shiites over whom the coordinating committee of revolt created by the organization «Haras al-istikljal» supervised headed revolt mainly.

Attempts of British to suppress revolt in its local phase have tested failures. Within July insurgents have put to the British armies a number of defeats and in the beginning of August have grasped considerable territories in the central and northern parts of the country. For suppression of revolt by British, it has been involved 65 thousand armies, and within autumn, using difficult relations between breeding leaders and extremely strict measures they were possible manage revolt.

However, despite defeat, revolt in 1920 has considerably affected the subsequent destiny of the country; its serious consequences have forced London to change the administrative policy in Mesopotamia. At first, there was a given consent to formation of a national transition government, and in 1921 the kingdom Iraq under the British mandatory management [4, p. 49; 20, p. 96, 186 - 190].

In the begun policy directed on kingdom creation, British have organization support of “Al-Ahd al-iraki” which supported a gradual way of Iraq to a direction of construction of statehood under the British protectorate. It has affected and election of Feisal – the son of the sheriff of Mecca and the leader of the Arabian revolt against Ottoman Empire Hussein al-Hashimi as the king of Iraq who to it has made

unsuccessful attempt to become the king of Syria, and expelled by the French armies. Its nominee confirmed in June in 1921 at conference of the Supreme commissioners in Cairo [4, p. 52].

Despite resistance of many representatives of a breeding top and various strata of society of Iraq, on August, 23rd 1921 under protection of the British bayonets the stranger for the country emir Feisal bin Hussein al-Hashimi has been proclaimed by the king of Iraq [4, p. 54; 20, p. 190].

On September 12th the first constant government of Iraq at the head by Abd ar-Rahman al-Gaiyani, former nageeb of Baghdad, the leader of the organization «Al-Ahd al-iraki» [4, p. 56]. Major-General Sir Percy Zachariah Cox, the skilled colonial figure became the first High commissioner – the head of the British mandatory administration.

It is necessary to pay attention that British have counted on Sunnis, but in the country the majority there were Shiites, after all the majority of secular elite was in numbers Sunnis, supporters of a direction in Islam, which was the state religion of Ottoman Empire [4, p. 31]. In the future, it will lead to new splashes in intensity between Sunnis and Shiites in Iraq.

On October 10th in 1922 was the first treaty between Great Britain and Iraq which has legalized the British mandatory management in Iraq by the bilateral agreement is concluded.

In the spring in 1925 the constitution of Kingdom Iraq, which proclaimed its sovereign, independent state with the constitutionally monarchic form of government, accepted, however the state sovereignty was limited to the contract in 1922.

According to the constitution, the legislature in the state belonged to a parliament of two houses, which consisted of the Senate and Chamber of Deputies, and to the king. Thus, members of royal family could not be senators and deputies. The Chamber of Deputies selected on general election, by ballot. The king appointed

senators. The senate had large powers, including could cancel the lower chamber decision.

During mandatory management parliamentary elections have taken place in 1925, 1928 and in 1930 [2, p. 108].

Men who have reached twenty years` age had a vote only, that is the considerable part of the population has been deprived the right to will. Thus, the result of will considerably deformed, after all the considerable part of the population was uneducated.

Ministers of the government were appointed by the king, however the government was accountable before the lower chamber of parliament which had the right to put forward to it impeachment. The government had the right to demand from the king of dissolution of parliament at "force majeure", exact definition that, the constitution did not give.

The king of Iraq had no right to make any decision without council with the British High commissioner, last through the king had influence on the government, senators and loyal deputies [2, p. 110].

Thus, independence of the Iraq state institutes was only formality while the real power belonged to the British mandatory administration. However, the Iraq state institutes were only on stages of the formation, in due course their role in political life of the country will grow.

Enough difficult there was a problem of formation of borders of Iraq, there was especially sharply a question on an accessory Mosul vilayet, claims on which were put forward by Kemalist Turkey. The Mosul question became a subject of fierce debate between Great Britain and Turkey at the Conference of Lausanne (1922 – 1923), further, within several years the Mosul question was considered at sessions of Council of the League of Nations, and later it has been taken out and on consideration of Constant chamber of the international justice in the city of Hague [2, p. 149].

MEMO 2013/2

The ethnic and religious structure of the population of a province and the right of its ethnic and religious communities to self-determination and free, gradual development was one of primary factors to which the parties constantly appealed.

The Turkish side insisted that overwhelming majority of the population of a province have a Turkic origin and practice Islam, in this connection aspire to association with Turkish Republic and to self-determination within the limits of this state.

However, the British side in turn not only challenged statements of opponents, but also actively tried to get support of the Assyrian and Christian, Arabian and Jewish population of region [2, p. 156; 5, p. 181 - 182]. As the majority of the population of Mosul vilayet was made by Kurds who ethnically and linguistically have not been connected with other population of area and aspired to the national sovereignty and creation of the independent Kurdish state [5, p. 182], dispute, round an accessory of vilayet became the aggravation reason in relations between ethnic and confessional communities in region.

The diplomatic conflict has been settled because of treaty signing between Great Britain, Iraq and Turkey in Ankara on June 5th in 1926 according to which Turkey has refused harassments to Mosul vilayet, recognizing the Turkish-Iraq border established by the League of Nations (“the Bruxelles line”). In exchange for the refusal of territorial claims, Turkey should receive 10 % of incomes of Iraq from the Mosul oil within 20 years [2, p. 149; 13, p. 71 - 96, 109 - 131]. At the same time, contradictions between ethnic and confessional communities, which were, pointed as a result Mosul the political and diplomatic conflict, not only haven't been settled by its termination, but also have received the continuation in tragically events of the next years.

The Kurdish problem has appeared most sharply, during the period of the British mandatory management in Iraq three Kurdish revolts led by sheikhs Mahmud Barzandji in 1919 – 1925 [2, p. 192 - 193; 22, p. 34 - 38, 43] both brothers Mustafa and Ahmed Barzani in 1931 – 1932 [23, p. 9 - 10]. Nevertheless, the aspiration of the

Kurdish people to acquisition of the national sovereignty in this or that form, in the mandate and next years and remains unsatisfied.

Before the First World War Assyrians lived generally in vilayets Van, Diyarbakir, Bitlis, Kars and also in the Persian province Azerbaijan (generally around Lake Urmia), quantity of Assyrians was considerable smaller, nevertheless, they lived in Mesopotamia there a compact community. War has introduced the corrective amendments, Assyrians have lifted revolt against Ottoman Empire and have been compelled to run in large quantities to Persia where were at war at first as a part of Russian army, and in 1917 have incorporated to British.

After the termination of operations, Assyrian leaders have mentioned a question on returning in native places, but the British command, referring to adverse political conditions of the moment, has suggested them to lodge temporarily in territory of Mesopotamia under control to the British armies. They placed in camp for refugees under the city of Baqubah. When there was a question on the status of Mosul vilayet, and Assyrian refugees and did not manage to return home, the British mandatory administration has offered it to lodge in territory of a disputable province and to generate special subdivisions for protection of vilayet from intrusion of Turks and Kurdish insurgents. British promised to Assyrians an autonomy in Mosul vilayet, but promise performance was postponed without day. Opposition during time of the Mosul political conflict, struggle against Kurdish insurgents, have essentially complicated position of Assyrians for many long years. [2, p. 218, 224 - 229; 24, p. 32, 84 - 106; 25, p. 47 - 108].

In 1922 emir of Najd bin Saud has refused the suzerainty rights in relation to the Arabian tribes in territory of Iraq after that in 1925 made boundary delimitation between Iraq and the Saud`s state [26, p. 144].

British have accepted a number of economic measures, among which definitive fastening of the breeding earths to sheikhs what they began to lease and sell therefore market relations on village became stronger. Modernized tax system, having

divided taxes to four groups: small taxes, the tax to cattle, to property and agricultural activity [2, p. 120 - 128].

The British companies have kept the monopoly in those spheres of economic activities where they dominated before the First World War. One of the main and most difficult economic problems there was a question on working out of the Iraq oil; struggle for it lasted during all period of the British mandatory management in Iraq, and has passed in two stages: 1918 – 1928 and 1928 – 1932. The first period connected with dispute of Great Britain with France and Turkey round an accessory Mosul vilayet about what it told earlier. In addition, attempt of the USA to achieve independent working out of the Iraq oil by the American companies thanks to principle upholding “open doors and equal possibilities” of which infringement Washington accused London. Division of actions TPC between D’arcy Exploration Company (affiliated structure APOC), French paragonovernmental *Compagnie française des pétroles*, Anglo-Saxon Petroleum Company (affiliated structure Shell) and Near East Development Company that represented interests of the American companies, all of them have received on 23,75 %. Company of C. Gulbenkian received also 5 %.

On July 31st 1928 participants of the TPC have signed “the Group agreement” or “the Agreement on the Red line”. It provided the admission to participation in oil working out on any site, which was in region limits outlined by “the red line” all shareholders of the multinational corporation in that proportion which, they had in the company capital if the concession on this site was received by one of them. The area, which was outlined by “a red line”, included Iraq, Turkey, Syria, Palestine, Transjordan, Cyprus and Arabian peninsula, except Kuwait. The same agreement fixed the non-profitable status of the multinational corporation, which only extracted oil in territory of Iraq and transported it to Mediterranean Sea, also it definitively fixed share distribution resulted earlier [6, p. 154, 183, 184 - 187]. In spite of the fact that APOC has received only equal part of actions of the multinational corporation (with 1929 Iraq Petroleum Company) on a number with the French, American and private holders of shares, the British diplomacy as a whole, could receive a victory in ten years' struggle for the Iraq oil. After all Mosul rich with oil, vilayet kept beyond Iraq. The multinational corporation actually became the exclusive

owner of the rights to working out of the Iraq oil, which has received an exit to Mediterranean Sea thanks to pipelines and the railways, which steels to erect according to agreement conditions in Sanremo. Requirements of British Empire for oil completely provided. At last, the formula of distribution of actions in the multinational corporation and “the Agreement on the Red line” steels though also compromise but favorable alternative to a principle “open doors and equal possibilities” which completely satisfied Great Britain.

The second stage of struggle connected with attempt of the companies which were not included into group of shareholders of the TPC / IPC to achieve redistribution of the rights to working out of oil deposits of Iraq and all Near East.

In 1928, the TPC / IPC have a competitor in the name of The British Oil Development for which there were powerful financially industrial groups of Great Britain, which interests ignored at creation of TPC / IPC. In addition, the Italian paragonovernmental company Azienda Generale Italiana Petroli (L'Agip) and financially industrial groups of Germany, Switzerland and France. They managed to achieve redistribution of concessions in Iraq; however, IPC reserved the most part of oil deposits [27, p. 14 - 19].

In 1930, the new treaty between Great Britain and Iraq on which Great Britain recognized independence of Iraq signed and was obliged to achieve its acceptance in the League of Nations. The treaty consisted for 25 years; on its conditions, Iraq has been obliged to consult to London on all foreign policy questions, and to render it the all-round military help [3, p. 139 - 170].

Iraq accepted in the League of Nations in 1932 therefore, action of the British mandate stopped. Thus, the establishment of the British mandatory mode in Iraq was some kind of the compromise between British imperial aspirations and a new political conjuncture of the post-war world.

At the same time, to use the mandate of the League of Nations as cover of annexationism also it was not possible to overcome definitively through an

inconsistency of London powerful resistance of national-liberation movement of the people of Iraq therefore London has been compelled to begin process of construction of the Iraq state.

Creation of the independent state, which connected, with Great Britain favorable to last agreements, which guaranteed protection of its political and economic interests, completely satisfied London, however it promoted also to gradual development of Iraq, its formation, the state institutes, to registration of its borders and protection of its political and economic interests. It is possible to name occurrence and gradual formation of independent Iraq the main and most important positive consequence of the British mandatory management.

Among negative consequences it is necessary to note an aggravation of mutual relations between Sunnis and Shiites, and also Arabs, Kurds and Assyrians which has been caused by advantage which British gave to Arabs-Sunnis in establishment formation, and also Mosul crisis and unsuccessful struggle of Kurds, for acquisition of own sovereignty. Strengthening of economic dependence of Iraq from Great Britain and its actual elimination from distribution of the main riches of the country – oil.

Shrnutí

Autor ve studii vykresluje situaci v Iráku po první světové válce, v kontextu celého region. Zabývá se zákulisím britské mandátní správy a snaží se postihnout význam ekonomických otázek v soudobé politice, zejména otázek spojených s iráckými nalezišti ropy. Vychází z uvedené literatury a vydaných pramenů citovaných v závěru studie.

References/ Literatura

1. KECZEKJAN, S. F. *Mandati Ligi Nacij v stranah arabskega Vostoka*. Baku: Izdanie ob-va obsledovanja i izučenja Azerbajdžana, 1930. 62 s.
2. MENTESZASZVILI, A. M. *Irak v godi anglijskega mandata*. Moskva: Nauka, 1969. 289 s.
3. ALI ODA ALI. *Iraksko-anglijske otnosenija (1914-1932 gg.)*. Moskva, 1992. 215 s.
4. MUSORINA, M. L. *Formirovanije irakkego obszczestva v period britanskego mandata Ligi Nacij*. Kazan, 2010. 204 s.
5. TICHONOVA, E. V. *Etnokonfessionalnije obszczini Iraka v godi britanskego mandata Ligi Nacij*. Moskva: Isdavitelstvo LKI, 2007. 240 s.
6. VALIACHMETOVA, G. N. *Borba velikich derzzav i neftjanich kompanij za irakskuju neft*. (1912-1928 gg.) Jekaterinburg, 1999. 212 s.
7. TICHONOVA, E. V. *Rossija i entokonfessionalnije obszczini Mesopotamii nakanune razvala Osmanskej imperii*. [online]. An access mode: <: http://www.hist.msu.ru/Science/Conf/01_2007/Tihonova.pdf >. [Cit. 2012-10-11].
8. FEDORENKO, A. F. Irak. In: FEDORENKO, A. F. – PAK, P. M. *Novejszaja istorija arabskich stran Asii*. (ed. NAUMKIN, V. V.). Moskva: Nauka, 1988, s. 269-336.
9. LONGRIGG, S. H. *Irak, 1900 to 1950: A Political, Social and Economic History*. London: Oxford University Press, 1953. 416 s.
10. IVANOV, S. M. – KIREEV, N. G. – MEJER, M. S. – SZEREMET, V. I. *Vneszneekonomiceskije svjazi osmanskoj imperii v novoje vremja (konec 18 – nacvalo 20 v.)*. Moskva: Nauka. Glavnaja redakcija vostocnoj literaturi, 1989. 230 s.
11. SZUMOV S. A. Irak: istorija, narod, kultura: Dokumentalnoje istoriceskoje issledovanie. Moskva: Monolit-Jevrolinc-Tradicija, 2002. 232 s.
12. RJAPOLOV, V. V. *Srednjaja i Centralnaja Azija v kolonialnich planach Germanskoj imperii v 1870-1918 it*. Kazan, 2009.

13. GERASIMOV, O. *Irakskaja neft*. Moskva: Nauka , 1969. 186 s.
14. FURSENKO, A.A. *Neftjanije vojny (konec 20. – naczalo 21. v.)*. Leningrad: Nauka, 1985. 207 s.
15. LUDSZUVEJT, E. F. *Turcija v godi Pervoj mirovoj vojni 1914-1918 gg: Vojenno-politiczeskij oczerk*. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo univerziteta, 1966. 386 s.
16. The Sykes–Picot Agreement [Online]. An access mode: <[http:// www.nationalarchives.gov.uk / documentsonline / DoLUserDownload / nadvaer@mailua / CAB/24/9/0/0071.pdf](http://www.nationalarchives.gov.uk/documentsonline/DoLUserDownload/nadvaer@mailua/CAB/24/9/0/0071.pdf)>. [Cit. 2012-09-29].
17. POCCHVERIJA, B. M. *Turcija mezzdu dvumja Mirovimi vojnam: oczerki vnesznej politiki*. Moskva: Nauka, 1992. 253 s.
18. KORSUN, N.G. *Greko-tureckaja vojna 1919-1922 gg*. Moskva: Vojenizdat IKO SSSR, 1940. 56 s.
19. SZUVALOVA, N.B (ed.). *Turcuja: rozzdenije nacionalnogo gosudarstva. 1918-1923: po dokumentam RGASPI – Federal. Archiv. Služba Rosii*. Moskva: Gumanitarij, 2007. 352 s.
20. KOTLOV, L.N. *Nacionalno osvoboditelnoje vosstanieje 1920 goda v Irake*. Moskva: Isdavatelstvo Akademii nauk SSSR, 1958. 208 s.
21. DICZESKUL, V.M. *Anglo-tureckije otoszenija v 1923-1929 gg*. Moskva, 1983.
22. MGOI, SZ. CH. *Kurdskij nacionalnij vopros v Irake v novejszeje vremja*. Moskva: Nauka, 1991. 324 s.
23. KOMAROV, D. Barzanii i borba juzznich Kurdiv. In: AFO, T. (ed.). *Sto let Mustafe Barzanii*. Moskva: Predstavitelstvo Regionalnogo pravitelstva Irakskogo Kurdistana v Rosii i stranach SNG, 2003, s. 4-36.
24. MATVEJEV, K.P. *Assirijci i assirijskaja problema v novoje i novejszeje vremja*. Moskva: Nauka, 1979.
25. MATVEJEV, K.P. *Assirijskij vopros vo vramja posle Pervoj mirovoj vojny (1914-1933 gg.)*. Moskva: Nauka, 1968. 144 s.
26. ALIJEV, A. *Osobenosti razvitija nacionalno-religioznich otoszenij stran Musulmanskogo vostoka (na primere novejszej istorii Iraka)*. Moskva, 2006. 399 s.

27. VALIACHMETOVA, G.N. *Irakskaja neft v politike velikich derzzav na Blizznem Vostoke (1932-1941 it.)*. Moskva: Institut vostokovedenija RAN, 2010. 444s.

O autorovi

Makarov Ruslan Volodimirovich - the post-graduate student of the Department of Modern and Contemporary History, Faculty of History, Taurida National V. I. Vernadsky University. Specialization: history of the international relations, history of mutual relations of the countries of Europe and the countries of Near and Middle East in XX – XXI-st centuries.

Kontakt: rmakarov@mail.ua

Totožnost a odlišnost v zrcadle autobiografického výzkumu: Skupinové identity českých a slovenských Židů a jejich reflexe v životopisném vyprávění²⁷ / Sameness and Difference in the Mirror of Autobiographical Research: Collective identities of Czech and Slovak Jews and its reflection in biographical narratives

Jakub Mlynář

Abstrakt

Článek představuje výzkum narativního vyjádření kolektivních identit ve vybraných autobiografických tematicky zaměřených rozhovorech z Archivu vizuální historie USC Shoah Foundation. V první a druhé části textu jsou představena teoretická a metodologická východiska výzkumu (vztah identity a paměti pohledem sociologie, „narrativní obrat“ a některé souvislosti práce s autobiografickým materiálem, charakteristika archivního empirického materiálu). Třetí část textu zachycuje některé výsledky výzkumu, soustředěného na problém mnohosti či konfliktů vymezených kolektivních identit v kontextu jejich specifické individuální

---

²⁷ Tento text vznikl jako výstup vnitřního grantu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v roce 2012: „*Konflikt identit v zrcadle autobiografického výzkumu: Skupinové identity českých a slovenských Židů a jejich reflexe v životopisném vyprávění*“.

reflexe a re-interpretace v polovině 90. let, kdy výzkumné rozhovory vznikly. Článek zachycuje nejen specifika narativních a rétorických vyjádření totožnosti a odlišnosti, ale je rovněž příspěvkem k aktuálním otázkám po způsobech konstrukce kolektivních identit a povaze jejich vzájemných vztahů a rozporů.

Abstract

The article presents a research of the narratively expressed collective identities in autobiographical interviews from the USC Shoah Foundation's Visual History Archive. The first and second part the theoretical and methodological background is presented (connection between identity and memory in the sociological discourse, "narrative turn" in context of the autobiographical material, the characteristics of the empirical data). The third part of the text presents some of the research results focusing on the multiplicity or conflicts of collective identities in the context of specific individual reflection and re-interpretation in the mid-90's, when the research interviews were conducted. Article aims to grasp not only the specific features of narrative and rhetorical expression of identity and diversity, but it is also a contribution to current discussion on the identity construction, and the nature of the mutual relationships and contradictions of the collective identities.

Klíčová slova: identita, paměť, vyprávění, holocaust, druhá světová válka, Československo

Key Words: identity, memory, narrative, Holocaust, World War II, Czechoslovakia

Téma identity patří ke klasickým otázkám sociálních a humanitních věd. O identitě lze uvažovat ve významu osobním i kolektivním, neméně zajímavé jsou vzájemné vazby mezi individuálním a sociálním rozměrem identity. Prozkoumání způsobů, jimiž jednotlivec svou identitu v různých sociálně-kulturních kontextech „autobiograficky“ (a narativně) vyjadřuje jakožto průsečík kolektivních identit a sociálních narativních schémat, tvoří jednu z vhodných možností, jak napomoci vyjasnění identity jakožto konceptu, který v současných společenských vědách patří

k hojně užívaným, avšak zřídka jasně vymezeným. Problém identity nachází na pomezí tří širších tematických rámců, které je třeba vnímat jako vzájemně provázané, do značné míry však autonomní okruhy sociologického bádání: (1) (kolektivní) paměť, (2) vyprávění a (3) (auto)biografie. Spojuje je relativně nedávný nástup do povědomí společenských vědců, přičemž počátek soudobé vlny zájmu o tyto otázky lze shodně situovat zhruba do 80. let 20. století. Zájem o uvedená témata je i v českém sociologickém prostředí poměrně novým jevem a jedná se o dynamickou oblast interdisciplinární vědecké činnosti.

Předmětem výzkumu, jehož výsledky tento článek shrnuje, jsou záznamy autobiografických výpovědí osob narozených v období první republiky, které sdílely zkušenost nacistické perzekuce za 2. světové války pro svůj „židovský původ“. Na základě vybraných rozhovorů zaměřených na životní příběhy pamětníků usilují o rozpracování některých aspektů problému identity, resp. mnohosti identit a jejich sociálních souvislostí. Základní výzkumnou metodou je analýza a interpretace životopisných rozhovorů s českými a slovenskými Židy, přičemž v jednotlivých životopisných naracích byl sledován problém vzájemného konfliktu nebo plurality kolektivních identit, stejně jako způsoby jejich reflexe a zpětné interpretace.

Na následujících stranách se pokusím o sociologicky orientovaný²⁸ náhled do fenoménu identity ve specifickém kontextu. Těžištěm článku je druhá a třetí část, kde je přiblížen samotný výzkum, nejprve však budou představena teoretická východiska a koncepce, jež v rámci daného výzkumu považuji za relevantní, významné či inspirativní.

---

²⁸ Řečená „sociologická orientace“ slouží především jako určitý základ pro úhel pohledu, s nímž jsem ke svému výzkumnému tématu přistupoval. Problematika identity, paměti i narativity je však hluboce interdisciplinární a ani v jejich sociologickém uchopení dosud nevládně shoda (a zůstává otázkou, zda by vůbec vládnout měla). Výzkum samotný a především vyjasňování teoretických a metodologických pozic proto nutně probíhal na podstatně širším poli sahajícím od filosofie a historiografie přes literární vědu až po psychologii a antropologii. Sociologickou orientací zde míním jistou zvýšenou citlivost ke společenskému a kulturnímu kontextu zkoumaných problémů, k mikro- i makrosociologickým aspektům konstrukce identit a jejich vyjádření, ovšem s neustálým vědomím širších tematických i mezioborových souvislostí.

Teoretická východiska

Identita v singuláru i plurálu

„Až příliš často se sociální vědci pouští do analýzy, aniž by odhalili rámce, ze kterých čerpají,“ konstatují autoři jedné z řady knih věnované výzkumu životních příběhů.²⁹ Abych se nedopustil podobného badatelského přečinu, zaměřím se v první části na teoretické zhodnocení konceptu identity a jeho sociologických souvislostí. Odhalení některých teoretických úskalí zdánlivě samozřejmého pojmu „identita“ a vlastních výzkumných předpokladů zároveň považuji za podstatnou součást přípravy pro následný empirický pokus o náhled do narativních manifestací kolektivních identit v autobiografickém vyprávění pamětníků.

K základnímu uchopení pojmu může posloužit etymologické hledisko: *identita* (z lat. *identicus* – totožný, stejný, shodný) označuje stálost, totožnost a časovou kontinuitu. Identita osobní i kolektivní však zároveň zahrnuje i prvek změny a vývoje: jak výstižně poznamenal Ortega y Gasset, člověk „je změna, substanciální změna.“³⁰ Pojem identity ve svém původním významu je do určité míry matoucí – naznačuje totiž jakousi stabilní *podstatu*, která je jednotlivci či společenství vlastní. Tato neměnnost se však při hlubším pohledu jeví jako iluzorní: pod povrchem zdánlivé temporální kontinuity a totožnosti se neustále převalují proudy dynamického znovu-obnovování identity. Citujme zde ještě jednou španělského filosofa, který soudí, že člověk ve skutečnosti *nemá* žádnou přirozenou esenci, neměnné jádro, jež by bylo zdrojem jeho identity: „*Místo přirozenosti má [člověk] historii, tedy něco, co nemá žádný jiný tvor. Historie je způsob, jak přináležet k realitě, jejíž podstatou je změna; tudíž opak každé podstaty.*“³¹ Lidská zkušenost je tedy paradoxním hledáním stálosti v neustávající proměnlivosti, což ze snahy o promyšlení otázky identity na úrovni subjektivní i reflexivně-vědecké tvoří myšlenkový labyrint. Z toho důvodu se

²⁹ GOODLEY, Dan – LAWTHOM, Rebecca – CLOUGH, Peter – MOORE, Michelle. *Researching Life Stories: Method, theory and analyses in a biographical age*. London and New York : Routledge, 2004, s. 123.

³⁰ ORTEGA Y GASSET, José. *Evropa a idea Národa*. Praha: Mladá fronta, 1993, s. 103.

³¹ ORTEGA Y GASSET, José. *Evropa a idea Národa*, s. 105.

mohu v následujících odstavcích pokusit jen o velice hrubý nástin diskusí o problému identity v humanitních a sociálních vědách.

Jak již bylo výše naznačeno, o identitě lze uvažovat ve vazbě k jednotlivci (osobní nebo individuální identita) i k sociálním útvarům (identita kolektivní či sociální). Zajímavé je ovšem také sledování způsobů, jimiž se tyto dvě základní dimenze identity navzájem ovlivňují a prolínají. V tomto světle vyvstává řada otázek, týkajících se například (ne)možnosti konstrukce analogií mezi poznatky humanitních věd o osobní identitě a společenskovědním bádáním na poli identity kolektivní.

Otázkou osobní identity (resp. *self*, Já) se filosofové zabývají řadu staletí. Samotný pojem „identita“ se ovšem objevuje až relativně pozdě, v 50. letech 20. století, kdy začíná být formování identity jednotlivce intenzivně studováno v oboru vývojové psychologie. Pro E. H. Eriksona je pojem identity nástrojem k uchopení psychologického vývoje osobnosti v průběhu lidského života. Identita je je uvědoměním vlastní stálosti i přes „krize identity“ a pochybnosti o sobě samém (zejm. v období adolescence), ale zároveň je také projektem a cílem – žádoucím výsledkem psychického vývoje jedince.³² Vlastní identitu se snažíme cíleně budovat a její existenci předpokládáme také u druhých; absence identity je vnímána jako nedostatek a může se stát psychiatrickou diagnózou.³³

Zajímavý psychologický pohled na osobní identitu předkládá U. Neisser,³⁴ podle něhož je osobní identita je podle něj pouze jednou z několika vrstev našeho individuálního sebe-pojetí, označovaného pojmem *self* (Já). Neisser konstruuje pětičlenný model *self*, zachycující rozdílné „mody zkušenosti“, které se podílejí na

---

³² Podrobněji viz např. ERIKSON, Erik H. *Identity: Youth and Crisis*. London : Faber and Faber, 1968.

³³ Na několika místech se problému identity věnuje psychiatr Oliver Sacks v knize „*Muž, který si pletl manželku s kloboukem*“; nejdůkladněji pak ve znepokojivém i fascinujícím případě pana Thompsona, zachyceném v kapitole s názvem „Záležitost identity“ (SACKS, Oliver. *Muž, který si pletl manželku s kloboukem*. Praha : Dybbuk, 2008, s. 117 a násl.).

³⁴ NEISSER, Ulric. Five kinds of self-knowledge, *Philosophical Psychology*, vol. 1, no. 1, 1988, s. 35–59.

utváření osobního vnímání sebe sama.³⁵ Teprve pátá dimenze *self* obsahuje pojem identity – ta je podle Neissera součástí tzv. „konceptuálního self“, které je složeno z různorodých forem informací o sobě samém: sociálních rolí, osobních charakteristik nebo vědecko-filosofických teorií *ducha* a *těla* nebo *subjektu* a *objektu*. Zde je vlastní Já vnímáno jako reflexivní kategorie a osobní identita je pro Neissera pouze jedním z projevů „konceptuálního self“. *Self* tak slouží jako zastřešující pojem pro řadu různých forem manifestace našeho vlastního sebeuvědomění; v tomto smyslu je vnímáno jako fenomén nevědomý a do značné míry neuvědomovaný. Osobní identita, jak ji chápe Neisser, je naopak uvědomělou a záměrně utvářenou složkou *self*. Jak shrnuje P. J. Eakin, pojem identity „*odkazuje na tu verzi sebe sama, kterou předvádíme nejen druhým, ale i sami sobě, kdykoliv máme příležitost uvažovat o sobě samém nebo se jinak podílet na popisu sebe sama.*“³⁶ Podobně sociolog Z. Bauman uvádí, že identita je „postulované *self*“³⁷ – dodejme, že ve smyslu *požadavku* i *předpokladu*.

V posledním čtvrtstoletí otevírá pro psychologii nové možnosti zkoumání tématu osobní identity obor narativní psychologie, který již v dnešní době lze považovat za svébytnou disciplínu s vlastními teoretickými i metodologickými východisky. Jejím ústředním pojmem je „životní příběh“, jenž je nahlížen z různých hledisek s ohledem na psychiku jednotlivce.³⁸ S osobní identitou pracuje narativní

³⁵ Prostorový aspekt zachycuje první dimenze označená jako „ekologické self“, které je pojetím sebe sama ve vztahu k fyzickému či topografickému okolí. Sociální aspekt je přítomen v pojmu „interpersonální self“, kdy sami sebe chápeme jako účastníky sociální interakce. Temporální aspekt Neisser začleňuje v pojmu „rozšířené self“, které je *self* ve vztahu k minulosti (paměť) a budoucnosti (očekávání). Čtvrtým aspektem je aspekt niterně psychologický, Neisserovou terminologií „soukromé self“, zahrnující vědomé prožitky, které nejsou přístupné nikomu kromě nás samotných.

³⁶ EAKIN, Paul John. *Living Autobiographically: How We Create Identity in Narrative*. Ithaca : Cornell University Press, 2008, s. xiv.

³⁷ BAUMAN, Zygmunt. *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi*. Cambridge : Polity, 2004, s. 15.

³⁸ Za základní oborové texty jsou považovány např. publikace: SARBIN, Theodore R. (ed.). *Narrative psychology: The storied nature of human conduct*. Westport: Praeger Publishers, 1986; nebo BRUNER, Jerome S.: *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge: Harvard University Press, 1986. Zájem o individuální životní příběh lze ovšem v psychologii či

psychologie prostřednictvím pojmu „narativní já“³⁹. Provázanosti identity s „vyprávěním minulého“, která tvoří základ přístupu narativní psychologie, se budu podrobněji věnovat v následujícím oddíle. Přístupme však ještě na tomto místě krátce k tématu *paměti* jakožto fenoménu, jehož role v procesu formování a udržování identity je zcela zásadní.

Prvním novověkým pokusem o uchopení problému osobní identity z hlediska paměti je teorie *self*, kterou předložil filosof John Locke (1632–1704). Locke ve svém ústředním díle „*Esej o lidském rozumu*“ (1690) klade důraz na temporalitu života a na jeho zachycení v individuální paměti, jelikož identita vědomí je přímo založena na vědomí časové kontinuity lidského bytí.⁴⁰ Paměť je pro Locka klíčovou podmínkou vědomí totožnosti – bez paměti není identity.⁴¹ Lockovy teze o vzájemné provázanosti paměti a identity (ve smyslu vědomí Já) lze v současné době považovat za empiricky prokázané.⁴²

V souvislosti s úlohou paměti je ovšem nutno předejít chybnému výkladu, podle něhož by osobní identita byla utvářena *výhradně* v návaznosti na vlastní prožitou (resp. pamatovanou, připomínanou) minulost. Identita je přinejmenším stejněou měrou konstruována s ohledem na budoucnost: jako záměr či projekt, sloužící nezřídka dosahování konkrétních cílů. Tento fakt zdůrazňuje také výše již citovaný

psychiatrii sledovat až na počátek 20. století k psychoanalytickým kazuistikám nebo metodě „life review“ (viz BUTLER, R. N.: *The Life Review: An interpretation of reminiscence in the aged. Psychiatry*, vol. 26, 1963, str. 65–75).

³⁹ Srv. ČERMÁK, Ivo: Hledání životních příběhů (Integrativní funkce narativního já). In: MACEK, P. – ŠAFÁŘOVÁ, M. (eds.): *Integrativní funkce osobnosti. Sborník příspěvků z konference k životnímu jubileu prof. PhDr. Vladimíra Směkala, CSc.* Brno : Masarykova univerzita, 2000. Viz též: ČERMÁK, Ivo: Příběhy žité a vyprávěné: od psychoterapie k identitě a epistemologii. In: BIANCHI, G. (ed.): *Identita, zdraví a nová paradigma. Human Communication Studies*, vol. 7. Bratislava : Veda, 2001.

⁴⁰ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Praha : Svoboda, 1984, s. 209–210.

⁴¹ Locke dokonce navrhuje pojmy identita, vědomí, paměť a *self* zcela ztotožnit, neboť jsou dle jeho názoru jen různými projevy jediného fenoménu (RICCEUR, Paul. *Křehká identita: Úcta k druhému a kulturní identita*. Třebenice : Mlýn, 2000, s. 9).

⁴² EYSENCK, Michael W. – KEANE, Mark. *Kognitivní psychologie*. Praha : Academia, 2008, s. 268.

Ortega y Gasset: „Vzpomínáme na minulost, protože očekáváme budoucnost, rozpomínáme se s ohledem na budoucnost.“⁴³ Rovněž výsledky vědeckého zkoumání na poli „autobiografické paměti“⁴⁴, jež se stává předmětem systematického výzkumu od 80. let 20. století, vedly k rozlišení autobiografické paměti *retrospektivní* (jejíž funkcí je vybavování vzpomínek a minulé zkušenosti pro účely přítomnosti) a *prospektivní* (jejíž funkcí je anticipace budoucnosti, uchovávaní plánů a očekávání).⁴⁵

Viděli jsme, že identita je již na individuální úrovni úzce provázána s tématem paměti. Zaměřme se nyní na problém identity v kontextu sociálních (kolektivním nebo skupinovým) a na sociologický rozměr paměti, jejíž význam pro konstrukci identity společností je přinejmenším stejně značný jako v individuální dimenzi. Problematika identity je v sociologii rozvíjena od 60. let 20. století a můžeme konstatovat, že z identity a jejích společenských souvislostí se již v posledních desetiletích stalo jedno z ústředních témat sociologického zájmu.⁴⁶ Ve srovnání se staršími koncepcemi osobní identity, založenými na vědomí Já, je v sociálních vědách zdůrazňována nestálost, soustavné obnovování identity, její neustávající re-konstrukce. Osobní identita je v sociologii chápána (v teoretické tradici symbolického interakcionismu a sociálního konstruktivismu) spíše jako reflexivní proces a projekt, než jako konstantní vlastnost jednotlivce. Postmoderní příspěvky ke zkoumání osobní identity od 70. let dále kritizují konstruktivistické pojetí „hlavní identity“ poukazem na fragmentární charakter identit(y) v současné společnosti.⁴⁷

⁴³ ORTEGA Y GASSET, José. *Evropa a idea Národa*, s. 112.

⁴⁴ Autobiografická paměť je pamětí individuálně prožívaných životních událostí. Tyto životní události mají úzký vztah k vnímání a prožívání vlastního *self* v kontextu celoživotního vývoje, tj. rovněž k vědomí individuální identity.

⁴⁵ SCHROOTS, Johannes J.F. – VAN DIJKUM, Cor. *Autobiographical Memory Bump: A Dynamic Lifespan Model*. 2004.

Dostupné z URL: <<http://www.goertzel.org/dynapsyc/2004/autobio.htm>> [Cit. 2012-10-15]. Viz také: RUBIN, David C. (ed.). *Autobiographical memory*. Cambridge : Cambridge University Press, 1986. RUBIN, David C. (ed.). *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical memory*. Cambridge : Cambridge University Press, 1995.

⁴⁶ CERULO, Karen A. Identity Construction: New Issues, New Directions. *Annual Review of Sociology*, vol. 23, 1997, s. 385.

⁴⁷ Podrobněji viz: ELLIOTT, Jane. *Using Narrative in Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. London : Sage, 2005, s. 123–131.

Zkoumání identity se zaměřuje i na analýzu multiplicitních identit, jejich utváření a vztahů k identitám kolektivním (i v návaznosti na tematiku sociálních hnutí⁴⁸). Z hlediska sociologie neexistuje žádný neměnný, substanciální základ lidské identity, ale jen procesy, v nichž je identita stále znovu sociálně utvářena na základě internalizace sociální reality a její individuální interpretace a reflexe.⁴⁹

Také problém paměti – jež je v kontextu mého výzkumu vnímána zejména jako klíčový konstitutivní prvek identity – se do ohniska zájmu sociologů dostává zhruba před třiceti lety.⁵⁰ Koncept „kolektivní paměti“ byl v sociologii poprvé rozpracován Mauricem Halbwachsem již bezmála před stoletím⁵¹, nové vzepětí zájmu o paměť i Halbwachsovo dílo ovšem přichází až na přelomu 70. a 80. let. Mezi autory, kteří významně ovlivnili sociologickou recepci rozmanitých dimenzí společenské paměti, patří také Halbwachsovův současník, kulturní teoretik a historik umění Aby M. Warburg⁵², současný německý egyptolog a religionista Jan Assmann⁵³ nebo

⁴⁸ Pro přehled nejvýznamnějších sociologických koncepcí sociálních hnutí viz: ZNEBEJÁNEK, František. *Sociální hnutí: Teorie, koncepce, představitelé*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997.

⁴⁹ Viz např.: GOFFMAN, Erving. *Stigma: Poznámky ke způsobům zvládnání narušené identity*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. V Goffmanově knize jsou zdůrazněny také mocenské a institucionální vlivy působící na utváření osobní identity.

⁵⁰ Velmi zdařilý přehled společenskovedních koncepcí paměti a jejich problematických aspektů předkládají např. OLICK, Jeffrey K. – ROBBINS, Joyce: Social Memory Studies: From „Collective Memory“ to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology*, vol. 24, 1998, s. 105–140.

⁵¹ Halbwachsovy sociologické studie a úvahy k otázkám paměti, vycházející z pojetí paměti u Henriho Bergsona a z Durkheimova konceptu „kolektivního vědomí“, nalezneme zejména ve dvou spisech: „*Sociální rámce paměti*“ (1925) a „*Kolektivní paměť*“ (vydána posmrtně 1950, česky viz: HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2009). Ačkoli je dnes tato publikace považována za dílo klasické až kultovní a řada autorů na se na ni odvolává, je s ní spjato velké množství interpretačních i teoretických nejasností. O nich např.: OLICK, Jeffrey K. Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory*, vol. 17, no. 3, November 1999, s. 333-348; WERTSCH, James V. The Narrative Organization of Collective Memory. *Ethos*, vol. 36, no. 1, 2008, s. 120–135; ŠUBRT, J.: Kolektivní paměť: Na okraj jedné legendy. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, vol. 47, no. 2, 2011, s. 395–406.

⁵² Výsledkům Warburgova bádání ani jeho inovativnímu vědeckému přístupu nebyla v českých společenských a humanitních vědách věnována příliš velká pozornost. Kromě několika vysokoškolských prací lze z posledních let uvést sérii článků v časopise *Souvislosti* 4/2008 a

francouzský historik Pierre Nora. Pro naše účely je v návaznosti na zmíněné rozličné společenskovední koncepcce paměti především třeba zdůraznit následující momenty:

I. paměť individuální i kolektivní je třeba chápat v jejích nejširších sociálních souvislostech: procesy ukládání informací, vzpomínání i zapomínání jsou sociálně zakotveny a institucionalizovány v „sociálních rámcích“;

II. vzpomínka není věrným „snímkem prožitého“, ale stále znovu utvářenou rekonstrukcí minulosti pro účely přítomnosti⁵⁴;

III. kolektivní paměť působí jako sociální vazba, která má zásadní vliv na upevňování identity skupiny i v případě, že jiné typy vazeb chybí.⁵⁵

Narativ a (auto)biografie

Vyprávění z výše uvedeného přirozeně vyvstává jako téma, které tvoří průsečík paměti a identity. Obsahy paměti ve formě minulých událostí jsou nezřídka vyjadřovány narativně (formou příběhu, vyprávění) v nejrůznějších sociálních

---

komentovaný překlad slavné Warburgovy přednášky: MARTINKOVIČOVÁ, Tereza – WARBURG, Aby, M.: Hadí rituál: Warburgova kreuzlingenská přednáška. *Umění*, vol. 57, no. 4, 2009, s. 385–398.

⁵³ Kulturní paměť je definována dvojným vymezením vůči „komunikativní“ („každodenní“) paměti a vědeckému (historiografickému) pojetí dějin. Assmann se snaží překonat nedostatky Halbwachsova i Warburgova přístupu: „*Halbwachs tematizuje vztah mezi pamětí a skupinou, Warburg pak spojení paměti s jazykem kulturních forem. Naše teorie (...) se snaží navzájem propojit všechny tři póly – paměť (zpřítomněnou minulost), kulturu a skupinu (společnost).*“ (ASSMANN, Jan. *Collective Memory and Cultural Identity. New German Critique*, No. 65, Cultural History/Cultural Studies, Spring – Summer, 1995, s. 129). Viz také: ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001.

⁵⁴ „*Neexistuje ani autentický obraz minulosti, který by se mohl ubránit rekonstruktivním zásahům paměti, ani čistě fantasmagorická vzpomínka, která by byla prostá jakékoli zkušenosti; to platí právě tak pro paměť individuální jako kolektivní a kulturní. Minulost neexistuje 'sama o sobě', nýbrž jen pokud se připomíná. A připomíná se potud, pokud je jí třeba.*“ (ASSMANN, Jan. *Egypt ve světle teorie kultury*. Praha: Oikoymenth, 1998, s. 39)

⁵⁵ Srv. též: MARADA, Radim – SZALÓ, Csaba (eds.): *Vzpomínání a paměť* (editorial). *Sociální studia*, vol. 7, no. 1, 2010, s. 7.

kontextech a situacích.⁵⁶ Ať už se jedná o formalizované pojednání vlastního životního příběhu (v kvalitativním výzkumu nebo např. pracovního pohovoru) či o neformální vyprávění včerejších zážitků přátelům u kávy, analýza vyprávění je jedním z vhodných nástrojů, jak vztah paměti a identity podrobit zkoumání na úrovni individuální i sociální. Podobně jako téma paměti, také téma vyprávění (narativity) vstupuje do sociálních věd během 80. let, od počátku 90. let 20. století se dokonce hovoří o „narativním obratu“.⁵⁷ Kořeny sociologického zájmu o vyprávění jsou však starší: zmiňme například studii C. R. Shawa⁵⁸ na pomezí sociologie a kriminologie nebo strukturalismem ovlivněné výzkumy sociolingvistů Labova a Waletzského ze 60. let 20. století.⁵⁹

Nejčastější definice vyprávění (narativu) zdůrazňují, že jde o textový útvar, který má zřetelný počátek, střed a závěr; podstatným rysem je též chronologická struktura – narativ tak zachycuje temporální dimenzi (sociální) reality. Samotný akt vyprávění je ze své podstaty sociálním fenoménem, utvářeným komunikační intencí a formovaným interakcí vypravěče a posluchače. Vyprávění je vždy někomu adresováno, předpokládá publikum, a lze jej proto chápat jako společnou činnost, která se podílí i na utváření kolektivní identity. Manifestace identit, „přihlášení se“ k

⁵⁶ Srv. např.: SOMERS, Margaret R. The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach. *Theory and Society*, vol. 23, no. 5, 1994, s. 605–649.

⁵⁷ N. K. Denzin na přelomu 20. a 21. století konstatuje, že *narativní obrat* ve společenských vědách „již proběhl“ (DENZIN, Norman K. Foreword: Narrative's Moment. In: ANDREWS, Molly – SCLATER, Shelley Day – SQUIRE, Corinne – TREACHER, Amal (eds.). *The Uses of Narrative: Explorations in Sociology, Psychology, and Cultural Studies*. London and New York : Routledge, 2000, s. xi). C. K. Riessman zahrnuje narativní obrat spolu s paměťovým „boomem“ a politikami identity sklonku 20. století mezi nejdůležitější příčiny výzkumného zájmu o vyprávění, který se začal rozvíjet ve společenských vědách během 80. a 90. let (RIESSMAN, Catherine K. Narrative Analysis. In: *Narrative, Memory and Everyday Life*. Huddersfield : University of Huddersfield, 2005, s. 1–7).

⁵⁸ SHAW, Clifford R. *The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story*. Philadelphia : Albert Saifer, 1930.

⁵⁹ LABOV, William – WALETZKY, Joshua. Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience. *Journal of Narrative and Life History*, vol. 7, 1997, s. 3–38. Dostupné z URL: <<http://www.clarku.edu/~mbamberg/labovwaletzky.htm>> [Cit. 2012-10-15].

určité identitě a využívání kolektivních identit jsou zpravidla realizovány narativně⁶⁰ – jinými slovy, narativ je „*hnací silou identity*“.⁶¹

Za inspirativní považuji v této souvislosti koncepci „narativní identity“ francouzského filosofa Paula Ricœura, jejíž výrazná sociologická relevance⁶² je v poslední době reflektována nejen v kontextu sociologie zahraniční⁶³, ale také české.⁶⁴ Ricœurovým východiskem je přesvědčení, že identitu jako takovou nelze smysluplně uchopit jinak než jako *identitu narativní*. Vyprávění zapamatované (či připomínané) minulosti je odpovědí na praktickou otázku po identitě – „kdo jedná?“ Odpověď, která nebere v potaz vyprávění, je odsouzena k neúspěchu v podobě „neřešitelné antinomie“ substancialismu a jeho postmoderní kritiky. Tento rozpor je koncepcí narativní identity překonán tím, že se identita coby totožnost (Ricœurem označena jako *identita idem*) nahradí identitou ve smyslu osobitosti (*identita ipse*): „*rozdíl mezi idem a ipse je rozdíl mezi substanciální či formální identitou a narativní identitou.*“⁶⁵ *Identita idem* je náš charakter a osobnost v psychologickém smyslu, *identita ipse* je schopnost

⁶⁰ ABELL, Jackie – STOKOE, Elizabeth H. – BILLIG, Michael. Narrative and the discursive (re)construction of events. In: ANDREWS, Molly – SCLATER, Shelley Day – SQUIRE, Corinne – TREACHER, Amal (eds.). *The Uses of Narrative: Explorations in Sociology, Psychology, and Cultural Studies*, s. 191.

⁶¹ EAKIN, Paul John. *Living Autobiographically: How We Create Identity in Narrative*, s. 79.

⁶² Již u Ricœura je sociální rozměr narativní identity explicitně vyjádřen: „*Pojem narativní identity (...) lze uplatnit jak na společenství, tak na individuum. (...) [J]ednotlivec i společenství se konstituují ve své identitě tím, že přijímají vyprávění, která se v jednom i druhém případě stávají jejich skutečnými dějinami.*“ Analogicky jako u jednotlivce, i v případě sociálních útvarů historie vzniká řadou korekcí předchozích vyprávění, „*dějiny se vždy rodí z nějakých dějin předchozích...* (...) [S]ubjekt se poznává v historii sebe sama, kterou si sám o sobě vypráví.“ (RICŔUR, Paul. *Čas a vyprávění (III)*. Praha : Oikoymenth, 2007, s. 351)

⁶³ TRUC, Gérome. Narrative Identity against Biographical Illusion: The Shift in Sociology from Bourdieu to Ricœur. *Études Ricœuriennes / Ricœur Studies*, vol. 2, no. 1, 2011, s. 150–167; EZZY, Douglas. Theorizing Narrative Identity: Symbolic Interactionism and Hermeneutics. *The Sociological Quarterly*, vol. 39, no. 2, 1998, s. 239–252.

⁶⁴ HAMAR, Eleonora. *Vyprávěná židovství: O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2010; HÁJEK, Martin – HAVLÍK, Martin – NEKVAPIL, Jiří. Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotlicí rámeček. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, vol. 48, no. 2, 2012, s. 199–223.

⁶⁵ RICŔUR, Paul. *Čas a vyprávění (III)*, s. 350.

„dát slib“ a „držet slovo“ v etickém smyslu.⁶⁶ Narativní identita tak může zahrnout také proměnlivost subjektivního *vnímání sebe sama*, které se v tomto světle mění ve „*tkáň vyprávěných historií*“⁶⁷ vznikající v procesu *vzájemného působení* obou zmíněných dimenzí identity.

H. Haker označuje Ricœurovu koncepci identity nejen jako etickou, praktickou a morální, ale také jako *teleologickou*. Osobní identita vázaná k narativitě neznamená jednotu dílčích prvků životního příběhu či osobní biografie, ale „*úspěšnou integraci všech událostí do sjednocené perspektivy*.“⁶⁸ Konstrukce narativní identity je tak způsobem, jak jsou (osobní i sdílené) „dějiny“ opatřeny určitým smyslem ve světle aktuálních potřeb (např. legitimizace politických či sociálních poměrů, vyjádření hodnot či zájmů). Každý příběh může být součástí různých diskurzů⁶⁹ – vyprávění je vždy selektivní a součástí narativu se stávají jen vybrané (aktuálně) relevantní prvky. Každý jednotlivec v různých okamžicích života a v odlišných kontextech představuje jinou verzi své narativní identity; obdobně i kolektivní entity (komunity, státy, organizace) zobrazují minulost odlišnými způsoby v odlišných politických a kulturně-historických kontextech (uveďme např. podobu oficiální reflexe období „první republiky“ před rokem 1989 a poté). Identita je zároveň vyjadřována prostřednictvím kulturně a sociálně sdílených narativních schémat,⁷⁰ která prostřednictvím ustálených žánrových stereotypů, archetypálních zápletek, příběhových forem a narativních postupů ovlivňují konstrukci vlastní identity jednotlivců i společností.

⁶⁶ RICŔUR, Paul. *Oneself as Another*. Chicago: University of Chicago Press, 1992, s. 118. Srv. též: RICŔUR, Paul. *Memory, History, Forgetting*. Chicago: University of Chicago Press, 2004, s. 486 a násl.

⁶⁷ RICŔUR, Paul. *Čas a vyprávění (III)*, s. 350.

⁶⁸ HAKER, Hille. The Fragility of the Moral Self. *The Harvard Theological Review*, vol. 97, no. 4, 2004, s. 361.

⁶⁹ CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Brno: Host, 2008, s. 9.

⁷⁰ Viz např.: ELLIOTT, Jane. *Using Narrative in Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*, s. 116–133; RIESSMAN, Catherine K. *Narrative Analysis*. London : Sage, 1993, s. 3–4; EZZY, Douglas. Theorizing Narrative Identity: Symbolic Interactionism and Hermeneutics, s. 247. V obecnější rovině k otázce (podvědomého) uplatňování sdílených narativních schémat v historickém myšlení: WHITE, Hayden. *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno : Host, 2011.

Pozoruhodným tématem, jež je s problematikou vyprávění i konstrukce narativní identity velice úzce provázán, je problematika *metafory*. Podle Labova a Waletzkyho lze výskyt metafor a idiomů v řečovém projevu považovat za signál přechodu narativní struktury od *deskripce* k *evaluaci*.⁷¹ Tuto skutečnost považují za velice významnou: ve vzpomínkách narátorek a narátorů se bezpochyby nelze zaměřit na kolektivní identity (v době první Československé republiky) *jako takové*, ale na jejich formulaci v okamžiku interview a jeho specifickém kontextu. Každá, tedy i „dřívější“ identita, je vždy zpětným konstruktem – jde o retrospektivní a evaluativní hledisko, které je narativně a rétoricky vyjadřováno mj. právě prostřednictvím metafor.

Vztah mezi vyprávěním a metaforou je ovšem mnohem důvěrnější – jak uvádí I. Craib: „*Většina narativů, mají-li nějakou hodnotu, je mnohavrstevnatými metaforami (i ve vztahu k vnější realitě)*...“⁷² Metafora je nejen základní látkou zápletky příběhu⁷³, ale každý narativ *per se* je jazykovou (diskurzivní) „metaforou“ reality⁷⁴, což s sebou mj. nese obtížný problém vztahu *pravdy* a *fikce* v autobiografickém vyprávění.⁷⁵ Z toho důvodu můžeme i samotnou autobiografii

⁷¹ LABOV, William – WALETZKY, Joshua. Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience. *Journal of Narrative and Life History*; viz také ANTAKI, Charles. *Explaining and Arguing: The social organisation of accounts*. London: Sage, 1994. Deskriptivní a evaluativní složku vyprávění bychom zároveň ve vztahu ke kolektivní či kulturní identitě mohli vnímat jako analogii paměti *doslovné* a paměti *příkladné*, o nichž uvažuje Todorov v kontextu politiky paměti (TODOROV, Tzvetan: Zneužívání paměti. In: MAYER, Françoise (ed.): *Cahiers du Cefres*, no. 13 (*Politika paměti*), 1998.)

⁷² CRAIB, Ian. Narratives as bad faith. In: ANDREWS, Molly – SCLATER, Shelley Day – SQUIRE, Corinne – TREACHER, Amal (eds.). *The Uses of Narrative: Explorations in Sociology, Psychology, and Cultural Studies*, s. 69.

⁷³ Srv. WHITE, Hayden. *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, s. 52–61; RICÉUR, Paul. *Čas a vyprávění (I)*. Praha: Oikoymenh, 2001, 114–119.

⁷⁴ SARBIN, Theodore R. The narrative as root metaphor for psychology. In: SARBIN, Theodore R. (ed.). *Narrative psychology: The storied nature of human conduct*.

⁷⁵ Aneb, jak konstatuje C. K. Riessman: „*Vyprávění není zrcadlovým odrazem minulosti, ale jejím lomem.*“ (RIESSMAN, Catherine K. Narrative Analysis, 2003). K hlubšímu pojednání tohoto zajímavého a mnohdy opomíjeného tématu zde bohužel není prostor; poznamenám proto jen tolik, že kritéria „narativní pravdy“ se patrně řídí jinými kritérii než „historická pravda“ prožitě skutečnosti (SPENCE, Donald P. *Narrative Truth and Historical Truth: Meaning and Interpretation in Psychoanalysis*. London – New York: W. W. Norton, 1982). Poznamenám zde

chápat jako „metaforu *self*.“⁷⁶ G. Lakoff a M. Johnson poukázali na fakt, že veškeré lidské myšlenkové procesy jsou založeny na metafoře, která je základním modelem pro vnímání reality⁷⁷, k čemuž Eakin poznamenává: „*Jestliže žijeme metaforami, pak podle nich také píšeme své životy, a (...) autobiografie nám ukazují, jak tento proces sebe-utváření probíhá.*“⁷⁸

Od konce 80. let minulého století jsme svědky rostoucího zájmu o individuální (auto)biografii jako výzkumnou metodu i předmět zkoumání. (Auto)biografické přístupy na teoretické úrovni směřují k překlenutí antinomie *struktury* a *jednání*, usilují o zachycení reflexivního vztahu jedince a společnosti, pomáhají odkrývat provázanost strukturálních a interakčních prvků. Slovy sociologa C. W. Millse, biografie a historie se *protínají* v sociální struktuře a smysluplná společenská věda musí reflektovat všechny zmíněné složky: biografii, historii i sociální strukturu.⁷⁹

Právě analýza a interpretace autobiografického vyprávění je jedním ze způsobů, jak takové pojetí sociologického výzkumu realizovat.

Holocaust ve vztahu k židovské identitě

Úvodem tohoto oddílu je třeba provést stručné, avšak nezbytné terminologické vyjasnění pojmů *genocida*, *holocaust* a *šoa*. Nejobecněji lze chápat pojem *genocida*, který je dle mezinárodního práva definován jako „*úmyslné a*

ještě, že v rámci svého výzkumu analyticky nerozlišují mezi vyprávěným příběhem a prožitou „realitou“; narativ je chápán jako „pravdivý“ v návaznosti na jeho narativní koherenci a smysluplnost vyprávěného celku.

⁷⁶ EAKIN, Paul John. *Living Autobiographically: How We Create Identity in Narrative*, s. 78.

⁷⁷ LAKOFF, George – JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Brno : Host, 2002.

⁷⁸ EAKIN, Paul John. *Living Autobiographically: How We Create Identity in Narrative*, s. 121.

⁷⁹ MILLS, Charles W. *Sociologická imaginace*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2002, s. 155.

*systematické zničení, celé nebo části, etnické, rasové, náboženské nebo národnostní skupiny.*⁸⁰ Slovo *holocaust*⁸¹ se objevuje během 60. let 20. století jako označení genocidy zejména židovského obyvatelstva (v některých definicích rozšířeno i na ostatní skupiny obětí nacismu – Romy, další etnika, homosexuály, politické vězně) během 2. světové války ze strany nacistů a jejich přísluhovačů. Pojmu holocaust se v této souvislosti zpravidla užívá v dvojitým významu: ve svém širším vymezení je pojem užíván pro označení nacistické genocidy „nežádoucích“ skupin obyvatelstva mezi lety 1933—1945.

V užším významu bývá tento pojem užíván pro perzekuci lidí označených na základě Norimberských zákonů za osoby židovského původu a následnou genocidu takto označených osob. Pojem *šoa* (hebrejsky „katastrofa“) je dnes ve vztahu k židovské tragédii zpravidla používán častěji než holocaust a sémanticky se překrývá s právě zmíněným užším vymezením pojmu holocaust: slovem *šoa* je míněna nacistická perzekuce a vyvražďování osob označených za Židy mezi lety 1933—1945.

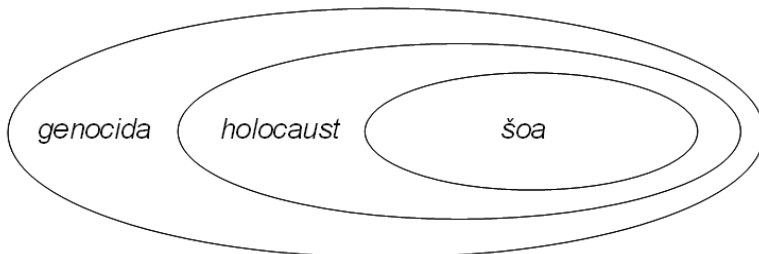
Tento základní vztah mezi pojmy genocida, holocaust a *šoa*, jak jim v tomto textu rozumím, přehledně zachycuje *Obrázek 1*.

---

⁸⁰ Bezpochyby se nejedná o definici vyčerpávající a zcela jasnou: předmětem sporů je především výklad slova „část“. Michael Banton zdůrazňuje, že jde o „zničení (...) skupiny jako takové“ – to znamená, že členové skupiny jsou vražděni *právě* pro svou příslušnost k dané skupině; jde o příčinný vztah, nikoli prostou (nahodilou) souvislost (BANTON, Michael. *Ethnic and Racial Consciousness (2nd ed.)*. New York : Longman, 1997, s. 77). Další kritické poznámky formuluje např. izraelský historik českého původu J. Bauer v úvodu přednášky na Univerzitě Jižní Kalifornie ze dne 16. dubna 2012: BAUER, Yehuda. *USC Shoah Foundation Institute's inaugural Yom Hashoah Lecture*. [Online]

Dostupné z URL: <http://sfi.usc.edu/yehuda_bauer_lecture> [Cit. 2012-10-15]

⁸¹ Slovo samotné pochází z řečtiny a znamená „zápalnou oběť“. Právě tento původní význam bývá zdrojem kritiky používání pojmu holocaust (resp. možnosti jeho morálně nejednoznačných konotací) k označení nacistické genocidy Židů, Romů a dalších skupin: „*Pokud (...) někdo pojmenovává genocidu na evropských židech tímto slovem, implikuje nejen myšlenku, že byli oběťmi nacismu, ale především myšlenku, že tato genocida byla rituální celoobětí, srovnatelnou s obětí chrámovou.*“ (SIDON, Karol. Doslov. In: GREEN, Gerald: *Holocaust*. Praha : X-Egem, 1994, s. 333.) Podrobněji též: TURKOVÁ, Alžběta. *Židovská teologie a holocaust*. Praha : Karolinum, 2012, s. 2.

Obrázek 1 – Vztah mezi pojmy genocida, holocaust a šoa.

Problematika holocaustu je – podobně jako např. otázka otroctví ve vztahu k černošské identitě – veřejně tematizována až od konce 70. let (za přelom bývá považován rok 1978, kdy NBC odvysílala dokument „*Holocaust*“). V roce 1985 přichází do kin devítihodinový snímek Claude Lanzmanna „*Šoa*“, který je ve srovnání s dřívějšími filmovými materiály pozoruhodný především svým minimalismem, naprostou absencí záběrů z doby druhé světové války a zaměřením na autentické vyprávění přeživších.⁸² Oblast filmové produkce uvádím jen jednu z ilustrací nárůstu veřejného zájmu o holocaust na přelomu 70. a 80. let, jež výrazně vyvstává v kontrastu s převažujícím mlčením prvních dvou či tří desetiletí po válce. Reflexe holocaustu chybí v poválečných letech i na intimní rodinné úrovni: řada příslušníků „druhé generace po holocaustu“ si vzpomíná na relativní absenci tohoto tématu během

---

⁸² Aleida Assmann označuje Lanzmannův film za „*právní případ bez soudu, založený na živém svědectví přeživších, kteří poskytují klíčové důkazy a doklady pro faktickou i technickou rekonstrukci nacistických masových vražd Židů.*“ (ASSMANN, Aleida. *History, Memory and the Genre of Testimony. Poetics Today*, vol. 27, no. 2, 2006, s. 266)

dospívání⁸³; mnozí přeživší – členové „první generace“ –, se z různých důvodů rozhodli o svých zkušenostech hovořit až v pokročilém věku.

Toto zpoždění veřejné i badatelské reflexe holocaustu lze podle mého názoru interpretovat dvěma způsoby. První možnost je využití klasické (psychoanalytické) teorie traumat⁸⁴, na jejímž základě by bylo možno (zčásti metaforicky či analogicky) poválečné „ticho“ vysvětlit jako období *latence*.⁸⁵ Druhým směrem, kterým by se mohla vydat interpretace poválečného „nezájmu“ o veřejnou reflexi holocaustu, je *absence sdílené narativní formy*: každá genocida (a holocaust jako její historicky bezprecedentní forma) je téma, které svou hrůzností *uniká* vyjádření v jazyce. S tím souvisí subjektivní předpoklad *nesdělitelnosti* zkušeností koncentračních táborů a nacistické perzekuce; nedostatek vhodných analogií, přirovnání, odpovídajících slov a pojmů.⁸⁶

Veřejný zájem o téma holocaustu od 70. let – a snad i zvolna vyvstávající narativní rámce pro uchopení vlastních traumatizujících zkušeností – působí jako nová motivace pro svědectví přeživších a očitých svědků; výsledkem této „vlny zájmu“ je do jisté míry rovněž archiv svědectví natočených v 90. letech, na nichž je založen můj výzkum. Než však přikročím k pokusu o uchopení úlohy paměti holocaustu pro utváření a udržování židovských identit, rád bych přiblížil některá specifika židovské identity v návaznosti na teoretické pozadí, nastíněné v prvním oddílu článku.

---

⁸³ HEITLINGEROVÁ, Alena. *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha : G plus G, 2007, s. 90.

⁸⁴ Srv. CARUTH, Cathy. *Trauma: Explorations in Memory*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1995.

⁸⁵ Koncept *traumatu* lze uplatnit i na úrovni společenství a skupin, viz např.: ALEXANDER, Jeffrey C. – EYERMAN, Ron – GIESEN, Bernhard – SMELSER, Neil J. – SZTOMPKA, Piotr: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley : University of California Press, 2004.

⁸⁶ LANGER, Lawrence L. Hearing the Holocaust. *Poetics Today*, vol. 27, no. 2, 2006, s. 298–309; RIESSMAN, Catherine K. *Narrative Analysis*, s. 3–4.

Užší otázce židovské identity, kterou můžeme považovat za charakteristický příklad „smíšené identity“⁸⁷, se věnuje rozsáhlé spektrum literatury napříč mnoha obory. Omezíme-li se pouze na česko-slovenský kontext, sociologickým výzkumem židovských identit v době po holocaustu se v posledních letech zabývala A. Heitlingerová⁸⁸ a E. Hamar⁸⁹, v širších oborových souvislostech se tématu věnovali také další badatelé a badatelky.⁹⁰ Židovská identita je utvářena a vyjadřována v mnoha dimenzích: může být identitou politickou (např. sionismus), náboženskou (judaismus), národní (židovský národ) či státní (Stát Izrael). Existují ovšem i subtilnější formy židovské identity, ať už z hlediska jejich individuální reflexe a zakoušení, nebo „hloubky“ identifikace – jak upozorňuje Heitlingerová ve výčtu, který je pouze ilustrační: „... židovská identita může být hutná nebo tenká, slabá nebo silná, virtuální, symbolická, založená na osudu, založená na vlastní definici, vnucená zvenčí, sekulární, náboženská, hybridní, v pohybu, vázaná na několik národů nebo označená jako emigrantská, československá, česká nebo slovenská.“⁹¹ Příčiny této multiplicity, nejednoznačnosti a rozmanitosti moderních židovských identit podrobně vysvětluje Hamar (2010), podle které předmoderní židovskou identitu založenou na členství v komunitě a sdílených náboženských tradicích nahrazuje v průběhu modernizace odlišné pojetí židovské identity. Toto „moderní“ pojetí židovské identity je výsledkem paralelního působení řady vlivů: emancipace, asimilace, sekularizace, diferenciaci,

---

⁸⁷ Srv. ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. Czech-Jewishness as a problem of mixed identity. In: Kol. autorů. *'We' and 'The Others': Modern European Societies in Search of Identity*. Praha : Karolinum, 2004, s. 167–192.

⁸⁸ HEITLINGEROVÁ, Alena. *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945*

⁸⁹ HAMAR, Eleonora. *Vyprávěná židovství: O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*.

⁹⁰ SALNER, Peter (ed.). *Premeny židovskej identity: Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2011; SOUKUPOVÁ, Blanka – SALNER, Peter – LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2010; ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách: 1918–1938*. Praha: Paseka, 2005.

⁹¹ HEITLINGEROVÁ, Alena. *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945*, s. 203.

zrodu nacionalismu a nástupu kapitalismu a industrialismu.⁹² Nejednoznačnost moderního pojetí židovství v době první Československé republiky podrobně zpracovává rovněž K. Čapková (2005), která za základní konflikt v rámci židovské prvorepublikové komunity považuje rozpor mezi dvěma (politickými) koncepcemi židovské identity: *čechožidovstvím a sionismem* (resp. *židovským nacionalismem*).⁹³

Události spjaté se šoa lze chápat jako výrazný prvek a zdroj moderní (současné) židovské identity. Šoa se stává jakýmsi „novým začátkem“, ale také vztahovým bodem k participaci na židovské identitě i pro jednotlivce, kteří sami holocaust neprožili, ani nejsou k židovství úzce vázáni z hlediska kulturního či náboženského. Židovskou identitu, její konstrukci a projevy ve 2. pol. 20. století nelze oddělit od zkušenosti šoa, která se na jedné straně stává hluboce traumatizující vzpomínkou, s níž je nutné se nějakým způsobem vyrovnat, na druhé straně pak nedílnou součástí individuální, rodinné i kolektivní paměti (a to nejen paměti židovské).⁹⁴

Analýza a interpretace

Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation

---

⁹² Podrobněji viz: HAMAR, Eleonora. *Vyprávěná židovství: O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*, s. 69-115.

⁹³ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách (1918–1938)*, s. 267.

⁹⁴ S konceptem „kolektivní paměti“ pracuje v návaznosti na poholocaustové židovské identity např. HEITLINGEROVÁ, Alena. *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Je třeba podotknout, že kolektivní paměť je u Heitlingerové chápána poněkud redukcujícím způsobem, a to výhradně jako paměť institucionalizovaná a materializovaná v podobě muzeí, památníků či připomínkových aktivit. V širším kontextu kolektivní paměti upozorňuje R. Marada na fakt, že v jistém kontrastu s historií je kolektivní paměť vždy „mytickou“, zjednodušující a subjektivní reflexí minulých událostí. Poukazuje v této souvislosti na generační rozdíly ve vnímání piety a připomínání šoa (MARADA, Radim. *Paměť, trauma, generace. Sociální studia*, vol. 4, no. 1–2, 2007, s. 88).

Archiv vizuální historie Nadace šoa Univerzity Jižní Kalifornie (USC Shoah Foundation)⁹⁵ obsahuje bezmála 52 000 audiovizuálních záznamů rozhovorů s pamětníky, svědky a přeživšími holocaustu, natočenými mezi lety 1994—2001 v 56 státech a ve 32 jazycích. Kompletní obsah Archivu je dostupný pouze z přístupových míst při institucích, které mají uzavřenu licenční smlouvu s USC SF. Jedním z desítky evropských měst, odkud se lze v současnosti k Archivu připojit on-line pomocí vysokorychlostní sítě Internet2, je od roku 2009 také Praha. Archiv je zde přístupný v Centru vizuální historie Malach při Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy.

Z celkového počtu 51 219 rozhovorů jich 48 893 proběhlo s osobami označenými za Židy v době platnosti Norimberských zákonů. Zbývajících 2 326 interview bylo vedeno např. s lidmi perzekuovanými pro svůj odlišný etnický původ (Romové a Sintové), politickou příslušnost nebo sexuální orientaci. Archiv obsahuje také rozhovory s někdejšími příslušníky osvoboditelských armád, poskytovateli pomoci nebo svědky osvobození nacistických koncentračních táborů.

Efektivnímu využití takového množství materiálu jistě musí předcházet možnost přesného a funkčního vyhledávání, které umožní snadno specifikovat relevantní interview nebo jejich pasáže. Součástí uživatelského rozhraní jsou proto vyhledávací nástroje, díky nimž lze v rozsáhlé databázi snadno nalézt relevantní svědectví a jejich dílčí segmenty podle mnoha různých kritérií (jména osob a životopisná data, geografické údaje, letopočty, tematická klíčová slova atd.).⁹⁶

---

⁹⁵ *Visual History Archive On-line*. Dostupné z URL: <<http://vhaonline.usc.edu>> [Cit. 2012-10-15].

⁹⁶ Pro další podrobnosti o různých způsobech vzdělávacího a badatelského využití materiálu z Archivu viz např. MLYNÁŘ, Jakub. Archiv vizuální historie Institutu USC Shoah Foundation a možnosti jeho využití. In: *InForum 2011: 17. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích konané 24.–26. května 2011 v Praze*.

Dostupné z URL: <<http://www.inforum.cz/pdf/2011/mlynar-jakub.pdf>> [Cit. 2012-06-10].

Výběr rozhovorů

V Archivu vizuální historie USC SFI je celkem uloženo 558 rozhovorů v českém jazyce a 567 rozhovorů ve slovenštině. Rozhovory pro analýzu byly z tohoto celkového množství vybrány po uplatnění dalších kritérií. Prvním kritériem, vycházejícím z formulace výzkumného záměru, byla příslušnost do skupiny „židovských přeživších“ („*Jewish survivors*“), vyjadřující základní formu retrospektivní identifikace s vlastním židovstvím v době natáčení rozhovorů, resp. osobní zkušenost uplatnění Norimberských zákonů, které židovskou příslušnost legislativně vymezovaly (od června 1939 s platností i na území Protektorátu Čechy a Morava). Do kategorie „židovští přeživší“ spadá 540 rozhovorů v češtině a 514 rozhovorů ve slovenštině.

Výběr byl dále zúžen dle data narození jednotlivých narátorek a narátorů – předmětem výzkumu jsou rozhovory s narátory a narátorkami narozenými zejména v době tzv. „první republiky“ nebo v letech bezprostředně předcházejících vzniku samostatné ČSR. Osoby narozené po 29. září 1938 byly z naší analýzy vyřazeny, neboť o vztazích různých kolektivních identit v období 30. a 40. let 20. století mohou vypovídat jen zprostředkovaně.⁹⁷

Z výsledného počtu 527 rozhovorů v češtině a 514 rozhovorů ve slovenštině jsme náhodným výběrem získali celkem 36 rozhovorů v češtině a slovenštině. Základní charakteristika tohoto „vzorku“ na základě dostupných informací o narátorkách a narátorech⁹⁸ je shrnuta v *Tabulce 1 a 2*, jejichž význam spočívá zejména v dokreslení kontextu interview a představy o zkušenosti lidí, s nimiž byly rozhovory vedeny, stejně jako o charakteru zkoumaného materiálu.

---

⁹⁷ Dolní věková hranice nebyla stanovena; nejstarší narátor/ka zařazená/zařazený do výzkumu se narodil/a roku 1910.

⁹⁸ Biografické informace byly získány dotazníkem, který tazatelé vyplnili s každým narátorem nebo narátorkou před samotným natáčením rozhovoru. Dotazík je k nahlédnutí na Internetu: http://sfi.usc.edu/download/Survivor_Pre-Interview_QuestionnaireAugust10.pdf [Cit. 2012-10-15].

MEMO 2013/2

Tabulka 1: Vybrané charakteristiky rozhovorů s narátory/narátorkami v českém jazyce

Celkový počet rozhovorů	23			
muži	8			
ženy	15			
Průměrná délka rozhovoru	02:05:50			
Průměrný věk v roce 1938 ⁹⁹	17,9			
Náboženské vyznání	Před 2. světovou válkou ¹⁰⁰		Po 2. světové válce	
	judaismus (nespecif.)	4	judaismus (nespecif.)	3
	tradiční judaismus	6,5	konzervativní judaismus	2
	reformní judaismus	3,5	reformní judaismus	3
	římsko-katolické	0	římsko-katolické	1
	křesťanství (nespecif.)	0	křesťanství (nespecif.)	1
	žádné / ateismus	9	žádné / ateismus	12
	neuveдено	0	neuveдено	1

⁹⁹ Průměr vypočten z věku v roce 1938 zaokrouhleného na celé roky.

¹⁰⁰ Jedna z narátorek uvedla jako své předválečné náboženské vyznání „reformní judaismus / tradiční judaismus“.

MEMO 2013/2

Tabulka 2: Vybrané charakteristiky rozhovorů s narátory/narátorkami ve slovenském jazyce

Celkový počet rozhovorů	13			
muži	5			
ženy	8			
Průměrná délka rozhovoru	01:34:48			
Průměrný věk v roce 1938	15,7			
Náboženské vyznání	Před 2. světovou válkou ¹⁰¹		Po 2. světové válce	
	ortodoxní judaismus	4	ortodoxní judaismus	1
	tradiční judaismus	3	tradiční judaismus	0
	reformní judaismus	2,5	reformní judaismus	4,5
	neologický judaismus	2,5	neologický judaismus	2,5
	žádné	1	žádné	4
	neuvedeno	0	neuvedeno	1

---

¹⁰¹ Jedna z narátorek uvedla jako své předválečné i poválečné náboženské vyznání „neologní / reformní judaismus“.

Transkripce rozhovorů

Problém transkripce rozhovorů patří v orální historii i kvalitativním výzkumu k otázkám metodologicky sporným.¹⁰² Řada podstatných složek rozhovoru se přepisem zcela ztrácí či je zachycena jen ve velmi přibližné a zkrácené formě (tón řeči, projevy emocí, nálada aj.), v případě audiovizuálního materiálu navíc dochází ke ztrátě prakticky kompletní vizuální složky interview. Pro většinu sociologicky či narativně orientovaných výzkumných metod je však převod rozhovoru do písemné podoby nezbytný. Zároveň je nutno vést v patrnosti, že přepis není pouze přípravnou rutinní fází, ale jedná se o poměrně podstatnou fázi analýzy.¹⁰³ Relevantní úseky rozhovorů byly za účelem dalšího zkoumání přepsány podle běžně užívaných transkripčních postupů¹⁰⁴, a to v částečně zjednodušené formě s využitím vybraných transkripčních značek (viz *Tabulka 3*). Transkripce byla realizována tak, aby co možná nejvěrněji odpovídala původnímu záznamu z hlediska syntaxe, větné konstrukce a dalších jazykových aspektů. Přepisy prošly pouze základní redakcí a stylistickou úpravou, s cílem minimalizovat nejen riziko neúmyslného či bezděčného zkrácení materiálu z mé strany, ale rovněž ztrátu důležitých psycholingvistických a sociolingvistických aspektů.¹⁰⁵

---

¹⁰² Viz např.: PORTELLI, Alessandro. What makes oral history different; SAMUEL, Raphael. Perils of the transcript. In: PERKS, Robert – THOMSON, Alistair. *The Oral History Reader*. London – New York : Routledge, 1998.

¹⁰³ CAMERON, Deborah. *Working With Spoken Discourse*. London : Sage, 2001, s. 43; ELLIOTT, Jane: *Using Narrative in Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*, s. 51–56; RIESSMAN, Catherine K. *Narrative Analysis*, s. 56–60.

¹⁰⁴ Viz např.: RITCHIE, Donald A. *Doing Oral History: A practical guide (2nd ed.)*. New York : Oxford University Press, 2003, s. 64 a násl.; CAMERON, Deborah. *Working With Spoken Discourse*, s. 31–43; HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha : Portál, 2005, s. 209; VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. Praha : FHS UK / ÚSD AV ČR, 2011, s. 156–158.

¹⁰⁵ Samotné rozhovory jsou v Archivu uloženy v nesesířhané a nezkrácené podobě, bez jakýchkoliv dodatečných postprodukčních úprav tak, jak byly natočeny.

Tabulka 3: Transkripční značky

Značka	Význam
(.)	Krátká pauza v mluveném projevu (méně než 1 vteřina).
(2)	Pauza v mluveném projevu delší než 1 vteřina. Číslo v závorce určuje délku pauzy ve vteřinách.
[eh]	Mimoslovní hlasový projev.
Takže::	Dvojtečka označuje prodloužení předchozí hlásky, počet dvojteček naznačuje délku hlásky.
[	Hranatá závorka označuje překrytí promluv dvou mluvčích.
((úsměv))	V závorkách je komentář k vizuálnímu či auditivnímu charakteru rozhovoru.

Specifika rozhovorů z Archivu USC Shoah Foundation

Životní příběhy, které jsou výsledkem orálně-historického interview, vznikají jako *výsledek dialogu* mezi narátorem a tazatelem – situační kontext ovlivňuje obsah i formu řečeného, výpověď je utvářena v návaznosti na (často implicitní) vyjednávání relevance jednotlivých témat a hledisek, narativních postupů, očekávání spjatých s předpokládaným publikem.¹⁰⁶ Okolnosti výzkumného rozhovoru jsou tedy zcela zásadní pro porozumění výslednému materiálu.

V případě audiovizuálních rozhovorů lze předpokládat vliv samotného záznamového média na formu vedení rozhovoru i na způsob, jímž narátor svůj příběh prezentuje: přítomnost kamery je ve srovnání s méně nápadným diktafonem

---

¹⁰⁶ Viz ELLIOTT, Jane: *Using Narrative in Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*, s. 50-51; EZZY, Douglas. *Theorizing Narrative Identity: Symbolic Interactionism and Hermeneutics*, s. 246; RIESSMAN, Catherine K.: *Narrative Analysis*, s. 10-11; COLLINS, Peter. *Negotiating selves: Reflections on „unstructured“ interviewing*. *Sociological Research Online*, vol. 3, no. 3, 1998. Dostupné z URL: <<http://www.socresonline.org.uk/3/3/2.html>> [Cit. 2012-10-15].

bezpochyby důležitým faktorem.¹⁰⁷ Dalším specifikem rozhovorů v Archivu vizuální historie je fakt, že zpravidla vznikly pouze během jednoho setkání. Rozhovory v Archivu jsou metodologicky na pomezí tematického interview a „životního příběhu“¹⁰⁸ – výsledná metodologie je tak v podstatě kombinací obojího přístupu. Rozhovor je tazatelem udržován v chronologickém rámci, což do jisté míry odporuje vrozeným způsobům konstrukce narativu i utváření zápletky. Vyprávění je přirozeně vedeno spíše nelineárně a časová následnost je jen málokdy hlavním strukturujícím kritériem – klíčovým rysem narativu je reflexe, utváření smyslu, evaluace a s nimi spojené střídání témat i časových rovin.¹⁰⁹ Proces vyprávění propojuje minulost s přítomností a každý rozhovor je vždy vzhledem do stanovisek a názorů pamětníka v *okamžiku natáčení rozhovoru* a pod vlivem situačního i širšího socio-historického kontextu.

Domnívám se, že opomenutí (makro- i mikrosociologických) okolností vzniku rozhovorů by mohlo nežádoucím způsobem ovlivnit snahu o interpretaci a analýzu rozhovorů z hlediska jejich obsahu a projevů reflexe identit či jejího utváření. Prizmatem kritické metodologické reflexe zkoumaného souboru materiálu v Archivu vizuální historie USC SF je proto třeba poznamenat především následující:

I. V českém a slovenském jazyce byly zpravidla natočeny rozhovory s narátorkami a narátory, kteří v polovině 90. let žili v ČR nebo SR, tzn. rozhodli se v době kolem přelomových událostí našich dějin zůstat v Československu a neemigrovat, popř. se z emigrace vrátili „domů“. V souvislosti s kolektivními identitami lze tedy předpokládat, že v kolekci rozhovorů v češtině a slovenštině budou

¹⁰⁷ RITCHIE, Donald A. *Doing Oral History: A practical guide (2nd ed.)*, s. 138. Obecněji k audiovizuálnímu svědectví o šoa jako specifickému žánru viz ASSMANN, Aleida. *History, Memory and the Genre of Testimony*, s. 264 a násl.

¹⁰⁸ K vymezení pojmů viz VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*, s. 120–121.

¹⁰⁹ SMITH, B.H. Narrative Versions, Narrative Theories. *Critical Inquiry*, vol. 7, no. 1, 1980, s. 227; GENETTE, Gérard. Vyprávění fikční a vyprávění faktální. In: GENETTE, Gérard: *Fikce a vyprávění*. Brno – Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2007, s. 40–41; DAVIS, Richard G. Oral Narrative as Short Story Cycle: Forging Community in Edwidge Danticat's 'Krik? Krak!' *MELUS*, vol. 26, no. 2, 2001, s. 70.

převažovat spíše narátoři a narátorky, kteří (a) nebyli radikální sionisté, ale spíše zastánci asimilace („Čechožidovství“); (b) se nedostali do zásadního konfliktu s československými politickými režimy¹¹⁰ mezi lety 1948—1989.¹¹¹

II. Rozhovory byly pořízeny v jednoznačně daném tematickém rámci, což přispívá podstatným způsobem k ustanovení relevance jednotlivých témat a epizod „životního příběhu“ jednotlivce. Organizace, která interview natáčela, se nazývala *Survivors of the Shoah Visual History Foundation* (Nadace vizuální historie přeživších šoa) a pamětníci vystupují jako „židovští přeživší holocaustu“, což mohlo vést k rétorickému nebo narativnímu zdůraznění kulturních, etnických či náboženských aspektů židovské identity a různým dalším specifickým formám sebevymezení *vzhledem k* – nebo *vůči* – vlastnímu židovství.

III. Nelze opomenout ani vliv společenských a historických okolností v době natáčení rozhovorů. Hlavní část nahrávek v češtině a slovenštině vznikla v letech 1994—1996, tedy poměrně krátce po 17. listopadu 1989.

V této souvislosti (částečně v návaznosti na bod I výše) lze předpokládat dvojí: (a) možná neochota otevřeně vyjádřit vlastní „politickou minulost“: sympatie (jakkoli dočasné nebo vlašné) k socialistickým či komunistickým idejím, popř. členství v politických spolicích a stranách; (b) naopak tendence levicovou politickou orientaci zdůrazňovat coby projev nesouhlasu s politickou či společenskou situací v prvních letech po Sametové revoluci.

---

¹¹⁰ K použití plurálu viz např. TÍŽIK, Miroslav. O (ne)spolahlivosti sociologických analýz minulosti. *Biograf*, no. 56, 2011, s. 77–83.

¹¹¹ V žádném případě se nejedná o pokus zobecnit osobní charakteristiky jednotlivých pamětnic a pamětníků ani jejich životních osudů, jako spíše o předběžnou snahu vyjasnit případné zdání hodnotové či názorové „nevyváženosti“ souboru interview. V češtině a slovenštině je samozřejmě natočeno i mnoho rozhovorů s lidmi, kteří emigrovat chtěli, ale z různých důvodů se jim to nepodařilo, ale i s těmi, kdo byli mezi lety 1948—1989 pro svou politickou orientaci perzekuováni.

Východiska analýzy a interpretace

Narativní metody vycházejí z předpokladu, že „příběhy 'znamenají' víc, než je v nich řečeno“ – a ke získání (implicitního) smyslu a významů z příběhů je proto třeba využít analytických a interpretativních postupů.¹¹² V následujícím oddíle představím na konkrétních příkladech různé aspekty, projevy a způsoby (narativní) konstrukce kolektivních identit, jejichž dimenze jsem zkoumal na základě archivního audiovizuálního materiálu, který nebyl na otázky identity primárně zaměřen. Na tomto místě krátce přiblížím své analytické nástroje a postupy, jejichž vyjasnění a formulace tvořila první fázi výzkumu.

Jak jsme viděli výše v odd. 1, v pojmu *identity* jsou zároveň obsaženy dvě důležité dimenze: *totožnost* a *odlišnost*, které lze nahlédnout na úrovni jednotlivce i sociálního útvaru. Identita je na nejhlubší úrovni jazykově vyjadřována osobními zájmeny a gramatických jevech vztahených k první osobě: prozkoumání „hry zájmen“ a rozmanitých forem jejich užívání je podle mého soudu jedním z efektivních způsobů, jak k narativně orientovanému výzkumu kolektivních identit přistoupit. Užívání slov jako „my“, „oni“, „já“ nebo „ty“ je založeno na vědomí *totožnosti* a *odlišnosti* (sebe sama či určitého společenství). Manifestace různých aspektů identity jako vymezení hranic sociálních útvarů může probíhat na různé úrovni (ne)uvědomění a mnohdy jde o takřka automatizované jednání.¹¹³ Identita skupiny je v explicitní

---

¹¹² BRADBURY, Phil – SCLATER, Shelley Day. Conclusion. In: ANDREWS, Molly – SCLATER, Shelley Day – SQUIRE, Corinne – TREACHER, Amal (eds.). *The Uses of Narrative: Explorations in Sociology, Psychology, and Cultural Studies*. London and New York: Routledge, 2000, s. 198.

¹¹³ Není to příliš časté, ale i v jednom z analyzovaných rozhovorů se osobní zájmena dostávají do popředí vyprávění, když J. Š. (nar. 1924 v Praze) hovoří o době krátce před začátkem německé okupace: „*Samozřejmě já jsem nacisty nenáviděl strašně, poněvadž (.) [ehm:] ale cítil jsem je nejenom jako ohrožení Židů, ale jako ohrožení naší (.) naší samostatnosti, naší země, ano? (...) No a přišel ke mně, a hodnej kluk to byl, nějaký Troníček, a říkal 'Honzo ale ty bys měl emigrovat, vám nebude dobře (1) ' Já povídám 'Jak to, jakejm vám,' a on: 'No Židům teda' a já povídám, 'no já nevím,' a nevěděl jsem ho vůbec jako do úvahy...*“

rovině zpravidla re-konstruována a vyjadřována *narativně*, tedy ve formě vyprávění o (společné) minulosti.

Jak uvádí Riessman, „[u]dálosti se stávají smysluplnými díky svému umístění v *narativu*.“¹¹⁴ Vzhledem k tomu, že vyprávění ze své podstaty slouží k tomu, aby byl „chaos skutečnosti“ opatřen řádem a strukturou (kauzální, temporální, významovou aj.), předpokládáme rovněž, že interpretativními a hermeneutickými analytickými postupy lze z narativů orientovaných k (osobní či kolektivní) minulosti odvodit rozmanité způsoby i motivace naplňování osobního životního příběhu (nebo příběhu určité kolektivity) *smyslem* a rovněž různé souvislosti, které se ke konstrukci smyslu v příbězích váží. Narativní výzkum se pro nás stává důležitým nástrojem výzkumu identit a životních prožitků ve vztahu k členství v sociálních skupinách, specifickému sociálnímu kontextu a významu prožitých událostí.¹¹⁵

Kolektivních identit v průběhu procesu modernizace vyvstává a vzniká nespočetné množství a prakticky každý sociální útvar může u svých členů vyvolávat vědomí sounáležitosti, tj. skupinové (sociální, kolektivní) identity. Jak jsme viděli výše, i moderní židovské identity lze vnímat v mnoha rozličných a nezřídka protikladných významech (viz odd 1.3). Pro účely svého výzkumu jsem mnohost kolektivních identit zredukoval do čtyř kategorií, jejichž obrysy a aspekty začaly vyvstávat (v návaznosti na principy *grounded theory*) po zahájení práce s materiálem:¹¹⁶(1) *náboženská identita* – příslušnost k náboženskému vyznání, církvi nebo proudu; dodržování náboženských rituálů, svátků a tradic; míra intenzity náboženského života (návštěvy synagogy apod.); (2) *státní identita* – otázka občanské státní příslušnosti; vztah k české a československé národní sebe-identifikaci, členství v

---

¹¹⁴ RIESSMAN, Catherine K.: *Narrative Analysis*, 1993, s. 18.

¹¹⁵ Srv. ROBERTS, Brian. *Biographical Research*. Buckingham: Open University Press, 2002, s. 115.

¹¹⁶ Uvedenou klasifikaci je nutno chápat jako weberovské *ideální typy* – konkrétní vyjádření sociálních identit se často nachází na pomezí vytyčených kategorií (např. sionismus jako identita politická a zároveň etnická). Hranice mezi jednotlivými kategoriemi navíc může být v některých ohledech nezřetelná (zvláště z hlediska subjektivního, vyjádřeného v životopisných vyprávěních).

národnostně vymezených spolicích a sdruženích (Sokol); individuální postoj k „republikánství“ a významným osobnostem prvorepublikového veřejného a politického života (T. G. Masaryk aj.); (3) *etnická identita* – etnická příslušnost (i jazyk); vědomí, projevy a reflexe odlišnosti vlastní nebo rodinné od celku společnosti tehdejší ČSR; (4) *politická identita* – politická orientace, členství v politických sdruženích, spolicích a stranách, politické aktivity a názory.

Jak poukazuje např. H. Malson, z metodologického hlediska lze k (diskurzivně a textově orientované) analýze (auto)biografického vyprávění přistoupit dvěma způsoby, jež zde pracovně označím jako *fragmentarizaci* a *holismus*. Podle Malson je v diskurzivní analýze a kvalitativním výzkumu častěji upřednostňován první přístup, spočívající v rozkladu výzkumných interview na dílčí části, které se stávají předmětem další analytické a interpretativní práce (tj. slučování do různých kategorií dle témat, hledání podobností apod.). Malson upozorňuje na skutečnost, že v procesu „rozstříhání“ rozhovorů na menší úseky a zaměřením na vybrané úryvky se zpravidla ztrácí celková koherence a narativní linie procházející celkem vyprávění: některé formy diskurzivní analýzy tak „přehlížejí zápletky, struktury, styly a temporální dimenze v transkriptech rozhovorů a dalších naratívech.“¹¹⁷ Jak jsem již poukázal v úvodu předchozího oddílu, dílčí narativy v interview nelze považovat za spontánní mluvené projevy mluvčích, ale jsou zpravidla společným výtvozem vznikajícím v dialogu tazatele a narátora. Aplikovat naratologické a strukturalistické postupy lze proto pouze s výhradami – jako jistou inspiraci, popř. na dílčí části interview, nikoliv na interview jako celek. Z těchto důvodů budu přistupovat ke své analýze převážně *fragmentárním* způsobem. Mohu zde však z výsledků svého výzkumu předeslat – a výjimečně naopak v duchu *holistickém* –, že období první republiky není narátorkami a narátory obvykle vnímáno jako období výrazného „konfliktu“ kolektivních identit, ale různé skupinové identity jsou ve vzpomínkách na daná léta reflektovány spíše jako neproblematicky plurální či multiplicitní. To lze

---

¹¹⁷ MALSON, Helen. Fictional(ising) identity? Ontological assumptions and methodological productions of (‘anorexic’) subjectivities. In: ANDREWS, Molly – SCLATER, Shelley Day – SQUIRE, Corinne – TREACHER, Amal (eds.). *The Uses of Narrative: Explorations in Sociology, Psychology, and Cultural Studies*, s. 160.

interpretovat i ve světle poznatku, že předválečné období bývá v rámci celého životního příběhu prezentováno jako období harmonické, do jisté míry pak slouží jako kontrastní pozadí pro následující tragické a traumatizující události.¹¹⁸ Snad i proto samotní narátoři a narátorky nemívají tendenci o svých zkušenostech z dané doby uvažovat prizmatem „konfliktu“, které nese negativnější významy.

Ústředním tématem mého zájmu v následujícím oddíle jsou narativní vyjádření konfliktů a multiplicity identit (popř. nepřítomnosti rozporů nebo jejich reflexe) v podobě vztahů mezi dvojicemi výše vymezených forem kolektivních identit, ale také možných konfliktů identit na úrovni duality *ipse* a *idem*, kterou vymezuje Ricœur (viz výše v odd. 1.2). V této souvislosti se jedná o konflikt mezi kategoriemi identit přijímaných a manifestovaných na základě osobní volby (identita *ipse*) a identit připisovaných člověku zvnějšku (identita *idem*), jež jsou výsledkem historicky a sociálně ukotvených definujících procesů. Jinými slovy, pluralita (mnohost) identit může být *jako konflikt* reflektována (I) na úrovni rozporu mezi různými identitami *idem*

¹¹⁸ Ovšemže ne vylučně – nezřídka zaznívají i vzpomínky na negativní zkušenosti z doby první Československé republiky, zejm. pak s „lidovým“ (apolitickým) antisemitismem: „[Za první republiky] jsme žádný rozdíl celkem moc nepoznávali, jediné když jsme chodili do školy tak jsme potkávali Němce, který na nás křičel, hlavně děti, i dospělí na nás ukazovali že chodíme do školy, (1) že to jsou Židi, protože s aktovkou v neděli jít na zádech...“ (A. M., narozena 1928 v Brně); „Já myslím že a- (2) oni sa dívali na nás trošku ako na cudzincov. Na takých (.) zvláštných ľudí z Marsu trošku. (1) Viete, tieto povery zanechali v ich dušiach (.) hrozne (.) stopy, viete?“ (V. J., narozena 1922 ve Zvoleni); „Tak to: viete to: bolo, ale (.) to (.) veľmi (2) malom, to viete tak (1) že tam zakričali tam chlapi 'ty žid', a to, to bolo to viete, to bolo už aj vtedy.“ (M. K., narozen 1922 v Košicích). Celkové hodnocení daného období je však – pochopitelně zejména v přímém kontrastu s dobou druhé světové války – převážně kladné: „Tak především je třeba říci, že absolutně neexistoval žádný antisemitismus. Já jsem se nikdy do roku třicátého osmého nesetkal s jakoukoliv narážkou na nějaký židovský (.) původ nebo na nějakou židovskou zvyklost nebo na nějakou prostě takovou poznámku, která by byla pejorativní, to- to tedy absolutně nikoliv. My jsme měli přátele jak židovské, protože do té školy chodily také židovské děti, ale i normální křesťanské chlape, prostě to byla naprosto naprosto bez [eh] jakékoliv [eh] jaksi výjimky nebo bez jakéhokoliv rozdílu.“ (T. B., narozen 1929 v Praze); „Musím povědat že... [eh] v prvej republike veľmi dobre spolu nažívali Židia, Maďari, Slováci, Češi, veľmi dobre. Skutočne, tam žiadny problem nebol. Po frontě už bol taký problém, že (...) väčšinou tam prišli gardisti. (...) A pomaličky tam začal pekný antisemitismus v Dunajskej.“ (A. K., narozena 1927 v Dunajskej Strede); „Mám pocit, že jsme žili velmi šťastně a spokojeně až do doby, kdy se vedle v Německu objevil Hitler a začaly k nám chodit zprávy o tom, co se tam děje a hlavně co se děje se Židy.“ (H.C., narozena 1919 v Praze)

(kolektivní kategorie etnicity, národa apod. vnímané jako objektivní fakty); (II) na úrovni identit získaných nedobrovolně (což do určité míry odpovídá Ricœurově identitě *idem*) a identit dobrovolně a vědomě přijatých (*ipse*).¹¹⁹ Můj přístup k narativní analýze materiálu je strukturován několika ústředními hledisky.¹²⁰ Jedná se konkrétně o sledování: (a) *využívání zájmen v konstrukci autobiografického Já* (viz výše); (b) *kolektivní paměti jako reflektované dimenze identity*; (c) *užívání metafor a idiomů*.

Pluralita, multiplicita, konflikt? Identity v autobiografickém vyprávění československých Židů

Náboženská a etnická identita

Způsoby, jimiž narátorky a narátoři reflektují vlastní náboženskou a etnickou příslušnost, jsou velice rozmanité. Spíše pro ilustraci a přiblížení postojů česky hovořících židovských pamětníků zde uvádím několik úryvků z rozhovorů, jež lze do jisté míry považovat v rámci mého výzkumu za charakteristické. Cituji z vyprávění J. B., který se narodil roku 1920 v Milevsku. Maminka pocházela z české židovské rodiny Vrkočových a nástin této rodinné historie slouží J. B. jako východisko pro podrobnější charakteristiku vlastní totožnosti:

---

¹¹⁹ Srv. HAMAR, Eleonora. *Vyprávěná židovství*, s. 97–100.

¹²⁰ Ve oblasti narativní analýzy nepanuje shoda, pokud jde o konkrétní metody a techniky výzkumu. Ačkoli již existují i nástroje vysoce standardizované, nelze je uplatnit za všech okolností (zvláště v případech, kdy je k analýze využíván již existující materiál). Z metodologicky orientované literatury proto přejímám některá hlediska a postupy převážně jako inspiraci, nikoliv jako badatelský úzus. Tak např. S. Smith a J. Watson předkládají 24 různých strategií a metodologických „úhlů pohledu“, s nimiž lze k interpretaci (auto)biografického narativního materiálu přistoupit; pro svůj výzkum pak považují za relevantní a inspirativní hlediska: *autobiografické Já, identita, vědění a znalost sebe sama, paměť*. (SMITH, Sidonie – WATSON, Julia. *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives* [2nd Ed.]. Minneapolis – London : University of Minnesota Press, 2010, s. 235 a násl.)

V rodině Vrkočů se tradovalo, že pocházejí z protestantské rodiny a mám doma životopis z osmnáctého století, který sahá zpátky do osmnáctého století, první předek je Jakub Vrkoč z Neustupova a traduje se o něm, že byl příslušníkem evangelického náboženství a že v době protireformace [eh::] než by byl vstoupil na katolickou víru, tak že byl taková typická česká tvrdá palice, tak že místo toho zvolil víru židovskou. Je řada elementů v historii naší rodiny, který by tomu nasvědčovaly. Rodina měla vždycky velmi [eh] kladný poměr k husitskému hnutí. I u nás doma v knihovně byly [ehh] starej... sebraný spisy Mistra Jana Husa, měli jsme doma bibli ilustrovanou Doren se starým i novým z- zákonem. Všecky členové rodiny maj českou mateřskou řeč. (...) Všichni jsme se vždycky hlásili k české národnosti. (...) Co se týče našeho židovského původu, cítili jsme se vždycky jako Češi židovského náboženství.

Rodiče chodili do synagogy pravidelně o židovských svátcích, tatínek také v pátek večer a v sobotu. Tatínek byl léta starostou židovské obce v Milevsku. (1) Ale žili jsme jako součást celého společenství milevského a tak jak jsme slavili – velmi liberálním způsobem – židovské svátky, slavili jsme užívali také všechny ostatní svátky tak jako v te- všichni naši spoluobčané. Pro mě jako dítě bylo vždycky největším svátkem v roce Vánoce, na který jsem se těšil dlouhou dobu předtím. Dostali jsme vždycky st- krásný stromeček, který přinesl nějaký známý hajný, a v předvečer Vánoc před naším domem, stejně tak jako před domem našich sousedů, obecný ponocný vytruboval a já jsem mu vod tatínka nes' stříbrnou pětikorunu. Pak jsme se shromáždili v nejlepší místnosti u stromečku a já jsem rozdával dárky. (.) I ostatní svátky (.) Také k nám stejně jako k našim sousedům přicházel Mikuláš s čertem a já jsem se k němu pomodlil. Je celkem typický, že jako děcko jsem odříkával vždycky před spaním odříkával modlitbičku Andělíčku, můj strážníčku, což určitě nebyla žádná židovská modlitba, a taky si pamatuju, že jsem nosil na krku jako dítě řetízek s andělíčkem strážným. [Eh] sem patří taky fakt, že jsem ve skutečnosti nikdy nebyl obřezán; tatínek mi říkal, že se bál, že že bych mohl dostat otravu krve, a domluvil se s rabínem Schnabelem, že bude obřízku jenom předstírat.

Jako dítě jsem chodil do Sokola a také tatínek byl (.) zaangažován v řadě místních organizací. Byl zvolen předsedou a byl dlouhá léta předsedou místního

grémia obchodníků, který samozřejmě se skládalo z naprosté většiny nežidovských milevských obchodníků. (...)

V Milevsku b- byl velký statek Strahovských premonstrátů a přestože v Milevsku bylo katolické lidové družstvo a přestože mělo podobný sklad, podobnou strukturu zboží prodávalo jako tatínek ve svém železářském obchodě, tak (.) to strahovské panství bylo tatínkovým nejvyšším největším zákazníkem. Odmalička jsme byli vychováni v toleranci k ostatním náboženstvím a i přesto, že jsme se čas od času stýkali s projevy takového primitivního antisemitismu – že třeba některý kluci na mě pokřikovali „žide žide“ a podobně – tak jsme byli odmalička vychováni, abychom to ignorovali, což bylo tím lehčí, že jsme viděli, že tohle dělají lidi velmi primitivní, neinteligentní (.) [eh] Byli jsme vychováni k takové toleranci k jiným náboženstvím. (...) ... jsem měl vychovatelku a ta se mnou často chodila do katolického kostela a rodiče nikdy proti tomu neměli žádné námitky, a taky když jsme – bylo hodně kněží v Milevsku a jeptišky, který tam měli dětskou opatrovnu a kdykoliv jsem je potkal tak jsem byl vychovávanej k tomu, že je musím uctivě pozdravit, tak jako učitele, „dobrý den“.¹²¹

J. B. zde představuje poměrně časté chápání vlastního židovství v návaznosti na rodinnou tradici odvozenou od náboženské příslušnosti, která ovšem nezakládá žádnou silnější etnickou identifikaci spjatou s vědomím vlastní odlišnosti. Sdílená rodinná paměť, alespoň pokud jde o část rodiny z matčiny strany, slouží jako pozadí, na němž je rodina Vrkočových představována jako rodina tradičně česká. J. B. zdůrazňuje, že členové rodiny se vždy považovali za Čechy, o nejstarším známém předkovi metaforicky hovoří jako o „*typické české tvrdé palici*“, sám J. B. býval členem Sokola. Četné jsou motivy přináležitosti k pospolitosti obyvatel Milevska vyjadřované „*hrou osobních zájmen*“: „*... jako všichni naši spoluobčané ...*“, „*... před naším domem, stejně tak jako před domem našich sousedů, obecný ponocný vytruboval...*“, „*[t]aké k nám stejně jako k našim sousedům přicházel Mikuláš...*“

---

¹²¹ Rozhovor Anny LORENCOVÉ s J. B., dne 10. 10. 1996 v Praze. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 20767), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

Otázka židovské a české identity není chápána jako konflikt, ale naopak zcela samozřejmě a neproblematicky: „*cítili jsme se vždycky jako Češi židovského náboženství.*“ Náboženský život rodičů je popisován jako poměrně intenzivní, ale židovské svátky se v rodině slavily „*velmi liberálním způsobem*“. Svou příslušnost k „celému společenství“ Milevska dávala rodina najevo také tím, že slavila vedle židovských svátků i svátky křesťanské – symbolický a rituální aspekt náboženské identity J. B. se v tomto světle jeví do značné míry jako smíšený. Zmíněny jsou občasné návštěvy katolického kostela, křesťanská symbolika i modlitby. Zajímavým motivem je též „předstíraná obřízka“, jakkoliv důvody k tomuto kroku byly otcem vysvětleny jako zdravotní. V tomto světle není překvapivé, že vlastní vztah k ostatním náboženstvím – zejména pak k dominantnímu katolictví –, označuje J. B. jako „tolerantní“. Přes zřejmou asimilovanost rodiny J. B. však bylo vědomí vlastní odlišnosti stále přítomné s ohledem na „stigma“ židovské identity, které se projevovalo v lidovém a „dětském“ antisemitismu.

Podobné porozumění židovství lze nalézt také v životním příběhu H. C., narozené roku 1919 v Praze. Byla druhou dcerou praktického lékaře, který působil v malé vsi na Litoměřicku, v roce 1920 se pak odstěhovali do Plzně.

U nás se výhradně mluvilo česky, my jsme se vždycky považovali za Čechy. Měli jsme českou kulturu, českou literaturu jsme četli (.) [eh] Samozřejmě mí rodiče znali německy a my jsme se, jak známo, i ve škole učili německy. Můj tatínek i maminka byli oba Židé, ale v roce devatenáct vystoupili oba ze židovské víry. Takže já když jsem se narodila, a moje mladší sestra, tak jsme už byly zapisovány jako 'bez vyznání'. (.) [hm] Celkem židovskou výchovu – ve smyslu dodržování židovských svátků, chození do kostela, [hmm] dodržování způsobu stravování – jsme celkem (.) nedrželi. I když moje maminka uměla některá židovská jídla a my jsme je jedli velmi rádi. Ale rozhodně jsme nechodili pravidelně nikam do ko- do synagogy, ani jsme

*žádné židovské zvyky nedodržovali. Naopak, drželi jsme Vánoce a (1) tak ty normální zvyky lidí okolo nás.*¹²²

Plynulý tematický přechod od národně-etnické české identity k náboženskému židovskému vyznání připomíná z hlediska narativní struktury vyprávění J. B., ovšem s rozdílem, že rodina paní H. C. je představena jako rodina sekulární, kde z židovských tradic zbývají prakticky jen oblíbené kuchařské recepty. Děti i rodiče byli úředně bez vyznání, podobně jako rodina J. B. slavila rodina H. C. křesťanské Vánoce. Za zvláště pozoruhodná považují poslední slova úryvku, kde i přes obezřetně utvořený obraz vlastní rodiny jako rodiny české probleskuje určitý fragment *jinakosti* – ačkoli za „normální“ považuje křesťanské tradice a svátky, přece jen se jedná o zvyky „lidí okolo nás“, tedy původně cizí, záměrně převzaté a přijaté.

Následující krátké úryvky opět spojuje chápání židovství jako náboženského vyznání, které lze bez většího problému sloučit s českou národní příslušností:

Otec i matka byli židovského původu. Nepocházím z nějaké zbožné židovské rodiny, ale přesto jaksi jsem byl vychován v duchu, že žiji v židovské rodině, a... To bylo až do toho roku 1939, kdy se životní osud celé mé rodiny strašně změnil.

Co to pro vás tenkrát znamenalo, že jste Židem?

*No tak v první řadě to, že jsem chodil na náboženství. (K. B., narozen 1920 ve Fryštátě)*¹²³

Cítil jste se jako Žid?

---

¹²² Rozhovor Hany HANKOVÉ s H. C., dne 16. 5. 1996 v Benešově. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 15063), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

¹²³ Rozhovor Evy BENEŠOVÉ s K. B., dne 3. 9. 1996 v Praze. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 19560), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

Nikdy jsem se necítil jako Žid (3), cítil jsem se jako Čech, který má náboženství židovský. Já taky jediný vě-velký akt, který jsem prodělal, bylo když mi bylo 13 let, tak jsem... se podrobil té confirmaci který se [eh] jmenuje bar micva, kterou jsem měl v synagoze na Vinohradech v Šumavský¹²⁴ ulici. (F. K., narozen 1922 v Praze)¹²⁵

V jiných případech už je židovská identita reflektována částečně jako sekulární vědomí „jinakosti“ – nejde přímo o náboženství, ale o „židovství jako takové“ ve smyslu ipse identity:

... takže tedy ta rodina těch rodičů už byla česko[židovská v podstatě]

[Ano] my jsme byli Češi v podstatě. My jsme nikdy nevěděli, že jsme Židé, my jsme slavili Vánoce, my jsme židovské svátky neslavili, my jsme měli vždycky veliký stromeček (...), dárky (1) chodili jsme se dívat na jesličky... (T. B., narozen 1929 v Praze)¹²⁶

Akú úlohu hralo náboženstvo v životě vašej rodiny?

Veľké. (4) Nie (.). Ani nie náboženstvo ako židovstvo ako také. [eh] (2) Skutočne vychovali nás (.). [eh eh] duchu (2) v duchu židovstva. Neboli sme až takí nábo-nábožen- teda (.). môj otec každý deň síce chodil do kostola a bol veľmi veriaci, ale už my deti už sme boli menej. Viete, už už (1) tá moderná doba už nemohla nás obísť. Ale ostalo v nás všetkých (2,5) židovsko ako také. (A. K., narozena 1927 v Dunajskej Stredě)¹²⁷

---

¹²⁴ Synagoga v Praze na Vinohradech ve skutečnosti stála v Sázavské ulici.

¹²⁵ Rozhovor Marka BOUDY s F. K., dne 15. 1. 1996 v Praze. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 8097), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

¹²⁶ Rozhovor René FRIESOVÉ s T. B., dne 4. 6. 1996 v Praze. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 16024), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

¹²⁷ Rozhovor Karin BINDEROVÉ s A. K., dne 17. 5. 1996 v Bratislavě. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 15189), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

Já jsem se... já jsem se nikdy nezřek židovských tradic, i když náboženských ano.

Čili spíš těch citových řekněme...

Těch citových, i ty tradice v (2) mluvě, v- (.). Já jsem nezapomněl, že na jedny straně můj dědeček byl český vlastenec, a v tom jsem ho do určité míry následoval, ale nezapomněl jsem taky, že ho vyprovodili z toho Kolína víceméně násilím, jo... (...) z antisemitských pohnutek... (...)

(...)

Teď jste členem židovské náboženské obce?

Ne, nejsem členem židovské náboženské obce... (...) Jsem stále bez vyznání a asi už zůstanu.

A proč se tedy stále považujete za Žida?

((smích)) Protože [eh] t- t- to není nutně jenom náboženství, to je taky tradice, národnost do určité míry, ale jen do určité míry. (1,5) Já se považuji za Čecha (.). Čecha a Žida. (A.B., narozen 1920 v Praze)¹²⁸

Tradiční náboženský základ moderní židovské identity se v rozhovorech objevuje také jako motiv generačního sporu mezi rodiči a dětmi:

Jak byste charakterizovali, v akom duchu vás vychovávali - náboženskom – rodičia?

Tak (2) Oni trvali ešte na tom (.). náboženstve viacej, ale ja som bola taký odrod. ((smích))

---

¹²⁸ Rozhovor Pavla KRAUSE s A. B., dne 9. 4. 1997 v Praze. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 30227), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

Mamička vás ortodoxne vychovávala?

Áno. Áno. (2) V takom priemernom, nie čo ja viem nie v takom (.) príliš (.) chasidskom, nie, vôbec, taká normálna židovská rodina.

Ako ste sa stravovali?

Kóšer bolo. Až do vojn- až do Maďarov bolo úplne prísne kóšer. Potom už (.) sa povolilo.

Svätili ste sviatky?

Áno, áno, áno. Mama páčila aj sviečky stále... (T. T., narozena 1918 v Košicích)¹²⁹

O situační a interakční konstrukci významů ve výzkumných rozhovorech jsem se již zmínil v metodologické části textu. Následující úryvek z rozhovoru s T. D., narozenou roku 1930 v Jičíně je toho vhodným příkladem – ve srovnání s dříve uvedenými pasážemi z interview s J. B. a M. C. je tento rozhovor skutečně dynamickým dialogem, v jehož průběhu jsou kontury kolektivních identit průběžně vyjasňovány a upřesňovány z obou stran:

Malá vesnička, chudá poměrně, páč to bylo na písku a kolem dokola byly lesy, takže na pole se muselo stráááášně daleko.

Ta vesnička se jmenovala ?

Ta vesnička se jmenovala Seletice a bylo to mezi Nymburkem a Libání. (...) tam byla jenom škola obecná.

A pokud jde o vaši rodinu?

---

¹²⁹ Rozhovor Roberta SLOVÁKA s T. T., dne 20. 4. 1998 v Košicích. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 43264), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

MEMO 2013/2

To byl tatínek, maminka, sestra, která byla starší o 5 roků, nebo čtyři a půl...

(...)

Obě ty vesnice byly ryze český...

Ryze [český].

[Čili] v obou pří- oba vaši rodiče měli výchovu českou, [řekněme]

Českou, nikoli židovskou, ale českou.

(...) A jaký postavení v té vaší obci měla vaše rodina, [celkově v té obci]?

[Já bych řekla], že moc dobrou, tím –

No jednu výjimku tam tvořila.

No tím že byla židovská.

A jediná.

Jediná, ale to my jsme to nějak nepos- nepociťovali. Ale protože tatínek měl tu obchodní akademii, a na té vesnici v těch Saleticích bylo málo lidí, který (.) měli nějakou školu, takže tatínek tam byl něco jako pan (1) Protože tam nebyl pan farář, byl tam pan učitel, žejo, takže tatínek dělal takový ty – když někdo potřeboval něco napsat, on psal krásný kaligrafický písmo měl, takže on psal všechny ty žádosti a takový pro celou vesnici.

(...)

A jinak dávali spoluobčani najevo vaší rodině, že jste jaksi jiného vyznání, abych tak řek...

Ne, ne ne, to (.) Tam to nějak vůbec nebylo, to začalo až dyž jsme začali nosit hvězdy. Ale do té doby vůůbec nic, já jsem normálně lítala s dětma, chodila jsem, pásala jsem

husy s níma žejjo, tak jak to na vesnici bylo, všechny děti dohromady, rvali jsme se, a nadávali jsme si ((smích))

Nějaký rituální zvyky co se potravin týče...

Já si pamatuju, že se u nás držel jenom dlouhý den, že se nejedlo.

Jako jenom půst, jo?

Jenom půst se držel, a to spíš ještě z těch zdravotních důvodů, protože ten strýček byl zvěrolékař, a dycky říkal to by se mělo držet několikrát za rok, aby ten žaludek si odpočinul, takže to bylo jediný, no, že se vařilo (1,5) [eh] kaltoun, a takovýhle tyhle věci z hus, že se krmily husy.

[A prase]?

[A my] jsme mimoto měli prasata, že celou zimu bylo uzžený maso, a to jako se to nedodržovalo žádný tydlety (.) A že by rodiče někdy byli [eh::] (1) nábožensky nějak to (1) To sem (2) To určitě nebyli.

(...)

A v obecný jste chodila do nějakýho náboženství?

Nóo, já jsem začala chodit ((se smíchem)), protože všichni chodili, tak jsem začala chodit taky na katolický náboženství, a protože jsem šíleně zlobila, a pan farář chodil vokolo našeho krámu tak tatínkovi říkal, nezlobte se na mě, ale ta vaše holka ta vydá za deset kluků v tom náboženství ((smích)), a tak tatínek – a neřek jako že bych neměla chodit, žejo, tatínek řek no tak děláš vostudu, šmytec, nikam nebudeš chodit. A sestra né, ta jako (.) Tu to tam netáhlo. Mě to tam táhlo, protože dyž děcka vykládali co tam vyváděj, žejo, protože pan farář byl starej a všechno jim dovolil, no tak jsem si říkala že bych vo něco přišla a tak jsem chodila...

(...)

A nějakých církevních, tedy myslím katolických církevních oslav jste se zúčastnila taky?

No tak já jo. Já jsem chodila na Boží tělo, musela jsem mít nějaký šaty takový s kraječkama a do košíčku kytky, žejo, a dycky jsem se cpala abych byla blízko za panem farářem a – před panem farářem – a mohla rozhazovat žejo ty lístečky, tak to jsem hrozně chodi- ráda chodila na to Boží tělo, rodiče mě nikdy nebránili, ani mně neřekli.

A panu faráři to taky nevadilo...

Panu faráři to taky nevadilo...

... že chodí Židovka [na Boží tělo]...

[Né:::]

[A že mu tam hází]

A že mu tam házím kytičky před to dyž de...¹³⁰

Jak je zřejmé, ani T. D. není židovství reflektováno v kontextu doby mezi světovými válkami coby významný prvek utvářející identitu: její rodiče pocházeli z „ryze českých“ vesnic a měli českou výchovu („nikoli židovskou“), drží se jen půst (ale ani ten z náboženských důvodů), další židovské tradice ani zvyklosti rodina nepěstuje. Z hlediska náboženské identity jsme zde opět svědky podobného smíšení židovských a křesťanských tradic, jako u pana J. B. Povšimněme si v tomto případě role tazatele, který narátorku prostřednictvím dotazů směřuje, připomíná dokonce, že jejich rodina byla jako jediná ve vesnici židovská. Vědomí odlišnosti se zde v podstatě

---

¹³⁰ Rozhovor Pavla KRAUSE s T. D., dne 1. 11. 1996 v Praze. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 21633), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

neobjevuje; podobně jako u J. B. je naopak zdůrazňována pozitivní identifikace s vesnicí, v níž je otec T. D. i díky svému vzdělání uznávaným občanem.

V interview s J. Š., narozeným 1. 11. 1924 v Praze, můžeme na samém počátku vyprávění nalézt zajímavou reflexi vlastní paměti a jejího fungování, na níž navazuje náznak distance od idem identity, opět nabídnuté tazatelem:

Já si svoje dětství pamatuju jako (.) vlastně (.) velice šťastné období, které v mojí paměti trvalo dost dlouho. Například když to srovnávám s posledními dvaceti lety, [eh] tak ty mě připadaj jako (.) mžik, a to svý dětství za první republiky, chlapectví teda, [eh::] vidím jako:: dobu velice dlouhou.

Vy jste se narodil v židovsko-české rodině.

Já jsem se narodil v rodině dvou lidí, kteří se sešli (.) při (.) nad společný zájem...¹³¹

V úvodních větách J. Š. zaujímá k vlastní minulosti jednoznačně hodnotící stanovisko, které potvrzuje i užívání metaforického jazyka a idiomů („jako mžik“). Hledisko, které následně nabízí tazatel, ovšem narátor odmítá a upřesňuje. Patrně podle něj není přesné hovořit o jeho rodině jako o židovsko-české – byla to zkrátka rodina dvou lidí, kteří si spolu dobře rozuměli. Svůj tehdejší nezájem o kolektivně-identitní kategorie vysvětluje J. Š. i dále:

Vy jste jako dítě věděl, že babička je jiné víry, že je Židovka, někdo vám to řek, nebo vy jste to cejtil?

Ale (1) To jsem, to jsem věděl, ale já vo těch věcech tehdy jako dítě ještě moc nespekuloval, a chtěl bych vám to ukázat na [eh] prostě příběhu z obecné školy a potom teda z prvních dvou ročníků gymnázia (.) Ale todle se stalo ještě v obecné škole. Chodil jsem do školy, tam byli ještě dva židovští chlapci, jeden se jmenoval Hanuš

---

¹³¹ Rozhovor Jana JELÍNKY s J. Š., dne 23. 5. 1997 v Praze. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 31795), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

Krauskopf a druhý se jmenoval Jiří Löwy. Oba byli – chodili na židovský náboženství. No a já jsem nechodil. Já jsem ale nechodil ani na katolický, prostě nechodil jsem na žádné. No a (2) Tak jsem to chápal tak, že Žid je ten, kdo se hlásí k tomu náboženství. Já vo nákejch teda (1) Já bych řek (.) [ehm] národnostních, nebo dokonce rasovejch jako tradicích jsem neměl ponětí v té době, a taky jsem to tak nebral, ty spolužáci mě nepřipadali jiný než to (1) A fakt je že až do [ehh] protektorátu jsem si své – nebo tak, ne do protektorátu, do Mnichova – jsem si své- jako svůj – své židovství a problém s tím židovstvím vůbec nevědmoval.

Na základě několika úryvků i prostřednictvím svých komentářů jsem se pokusil schematicky načrtnout některé způsoby, jimiž narátorky a nárátoři reflektují vlastní „židovství“ v době první Československé republiky. Držel jsem se zatím spíše „na povrchu“, na úrovni etnické a náboženské identity, abych nastínil, v jakém kontextu případně vznikají některé složitější formy vazeb a vztahů mezi jednotlivými vymezenými kategoriemi kolektivní identity. Podotýkám, že je třeba mít stále na paměti specifika českých a slovenských interview z Archivu vizuální historie (viz odd. 2.4); v žádném případě jsem neusiloval o generalizující výpověď o individuálních přístupech k otázce meziválečné „židovské identity“. Předmětem následujících částí článku bude hlubší a soustředěnější pohled na vztahy mezi dvojicemi vybraných kolektivních identit.¹³²

Vztahy státní a etnické identity

Vztah státní a etnické identity byl do jisté míry nastíněn již v minulém oddíle. Zaměřím se nyní především na situace, kdy je vzájemný poměr těchto dvou identitních kategorií zakoušen jako problematický a předmětem vyprávění se stává

---

¹³² Celkem lze sestavit 6 párů kolektivních identit, které mohou tvořit jádro případného „konfliktu“ nebo zakoušené plurality (náboženská – státní; náboženská – etnická; náboženská – politická; státní – etnická; etnická – politická; státní – politická). Podrobněji se v tomto textu zabývám pouze dvěma vybranými páry, a to vztahem mezi identitou státní a etnickou a vztahem mezi politickou a náboženskou identitou.

okamžik, kdy se tyto dvě kolektivní identity dostávají (přinejmenším na čas) do vzájemně rozporného postavení, případně je jejich potenciální konflikt předmětem vědomé reflexe.

J. S., narozený roku 1915 v Praze, se zabývá právě tímto „konfliktním potenciálem“ – názor, že česká a židovská identita se vzájemně vylučují, označuje za nesprávný, a formuluje svou tehdejší inklinaci k českožidovskému hnutí:

Já jsem [eh] taky se přátelil s lidma, a (.) to bylo vlastně taky, bez- v mý rodině, jsme tíhli k hnutí, který mělo s- dokonce i svůj časopis Rozvoj českožidovský. Takže [eh] tam bylo zdůrazněný, že ten osud [eh] židovskej je propojenej s osudem českýho národa, čili tam se ty (.) [eh] (2) to vnímání češství přes literaturu, tady bylo mnoho židovských autorů, který produkovali českou literaturu (3) tak to bylo takhle vnímáno. Já bych jenom dodal, že moje [eh] češství se nikdy nepotřebovalo potýkat s mým židovstvím. To (2) bylo prostě předurčeno, předurčeno, mé češství bylo předurčeno, předurčeno řečí, místem, kde jsem vyrůstal, a mé židovství rodem i osudem národa. Tak (.) Jsem to chápal jako něco naprosto samozřejmého, [eh] co (.) A nic horšího ani nic lepšího, prostě ve vztahu k okolnímu světu (.) obojímu.¹³³

I přes proklamovanou „ideologickou“ jednotu českožidovské identity je svět v závěru citátu J. S. uchopen jako rozpolcený – jako svět *český* a *židovský*. Češství a židovství je však hodnoceno stejnoměrně, ani jeden rozměr vlastní identity nemá přednost: nejde o charakteristiky, které by se spolu „*potřebovaly potýkat*“. Provázanost české a židovské identity je vysvětlena prostřednictvím literatury, která je kulturním projevem zároveň českým a židovským, a jakákoli distinkce v tomto

---

¹³³ Rozhovor Miriam LEDEREROVÉ s J. S., dne 29. 7. 1996 v Praze. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 17973), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

kontextu pro pana J. S. pozbývá smyslu. Česká identita je vnímána jako něco, co nelze obejít a opustit, je skutečně identitou ve smyslu totožnosti – zvnitřněným místem a řečí, které jednotlivce utvářejí; existuje přitom zároveň s vědomím jisté odlišnosti a osobitosti „rodové“ (židovské). Ricoeurovy póly identity idem a ipse se tak u J. S. protínají – přinejmenším v reflektovaném období masarykovské Československé republiky – v souladném celku promyšleného a uvědomělého sebe-uvědomění.

Ve vyprávění paní V. J., narozené roku 1922 ve Zvoleni, je naopak od samého počátku přítomno značně odlišné vnímání vlastní židovské identity jakožto negativní, zvenčí připsané totožnosti. Židovství se pro ni v kontextu jejího životního příběhu stává významným až tehdy, když je druhými uplatněno jako stigmatizující prvek:

A:: (2) tá škola (.) ja, či som ju mala rada (1) to je veľká otázka, viete, pretože som začala či- cítiť to svoje židovstvo. Mali sme židovske náboženstvo a (,) už sa pozeral to je Židovka, viete, ako by som takú pečať mala na sebe neviditeľnú, viete, hoci na mne nebolo vidieť, ale (,) ono sa to rozšírilo... (...) Vtedy som si uvedomila, že som Židovka. Že čo je to- Vtedy som si uvedomila, čo je to židovstvo. Pri tých útokoch.

Aj také malé dievča, a už si muselo uvedomiť, že–

Áno. Aj také malé dievča.

Uvedomovali ste si vtedy nejakú zvláštnu príslušnosť k nejakej komunite, alebo ste to jednoducho nechápali?

Nechápala som to, lebo som sa cítila (.) pri tom všetkom, že mama pochádzala z Maďarska, Slovenkou som sa cítila. Vďaka snad tej staršej ktorá ma vychovávala, lebo som slovensky rozprávala, aj:: v škole som sa Slovenkou cítila (,) a väčšinou som slovensky rozprávala. A (2,5) ešte aj v gymnáziu keď zača- keď na- nastali chvíle viete keď nastupoval Slovenský štát, ja som bola posledná (.) študentka vo zvolenskom g- Židovka zvolenského gymnázia, tak a vtedy som sa ešte nášeho profesora slovenčiny raz spýtala, tak (,) pán profesor teraz mi povedzte, čo som vlastne? (2) Tak (.) hovoria o židovstve, tak teraz som Židovka alebo Slovenka? A nepekne hovoria o

židovstve. (1) Tak či- možem já sa cítiť ako Slovenka? Keď o mne (.) lebo já som to vtedy brala že náboženstvo židovské národnosti slovenskej. Áno, ty budeš vždy Slovenka, ty si vždy Slovenka, potľapkal ma. Ty si vždy Slovenka. (3) Ale [eh::] (.) nebola to pravda (2) nebola to pravda. Človek je nie tým čím sa cíti, celkom.¹³⁴

Na začátku i na konci citovaného úryvku je vlastní etnicko-náboženská identita nahlížena a hodnocena se zřetelným odstupem, o čemž svědčí také metaforické vyjádření o „neviditelné pečeti“. Důležitým aspektem státní národní identity je pro V. J. slovenský jazyk, ostatně podobně jako pro J. S.: „... *väčšinou som slovensky rozprávala*.“ Také postava pedagoga, který vyučoval právě slovenský jazyk, je v nelehké situaci krátce po vzniku Slovenského štátu pro V. J. klíčovou. Učitel ve škole se stává jakousi personifikací národa či jeho pomyslným mluvčím, když V. J. ujišťuje, že ona „bude vždy Slovenka“. Jeho slova ovšem získávají v narativním kontextu spíše ironické vyznění a uvedená epizoda s učitelem slovenštiny je – ve světle dalších historických událostí – vyprávěna s přídechem prožití zrady. Závěrečná evaluativní část je pak poměrně pregnančním „laickým“ vyjádřením řady teoretických dilemat, jimiž jsme se podrobněji zabývali v prvním oddíle tohoto textu.

Rozhovor vedený s T. B., narozeným v Praze roku 1929, reflektuje rovněž poměrně silnou vnitřně pociťovanou kolektivní státní identitu, v tomto případě ovšem spíše než na jazykovém základě vytvořenou v návaznosti na politickou identifikaci s Republikou jako takovou:

My jsme byli vychováni – to zní asi dnešním mladým lidem dost neuvěřitelně (.) my jsme byli vychováni v takové hrdosti na to, že jsme občany Československé republiky. Na to, že jsme republikánské děti... (...) ...tehdy to byly děti, které byly šťastny proto, že mohly vyrůstat ve svobodné republice, a že jejím

---

¹³⁴ Rozhovor Roberta SLOVÁKA s V. J., dne 29. 5. 1997 v Nitře. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 29893), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

prezidentem byl všemi milovaný a uznávaný prezident Tomáš Garrigue Masaryk. (.) A vzpomínám si, že když ředitel školy (...) (.) byl starý legionář (.) a tehdy to byla taková novinka, když nás pozval do tělocvičny a promítal diapozitivy (...) z legií, vyprávěl nám o té anabázi če- československých legionářů, o životě, o medvídkách pana prezidenta (1) No prostě my jsme byli (.) vychováni v takovém upřímném vlastenectví a hrdosti nad tím, že jsme že jsme československé děti, že jsme občany svobodné Československé republiky. (.) Bylo to naprosto upřímné vlastenectví, prosto jakékoliv nějaké nacionalistické nebo šovinistické [eh] jaksi (.) tvářnosti.

(...)

Takže vy jako kluci jste ani nevěděli

[Ne.]

[že] jste židovského původu?

Já si nevzpomínám, že by byla někdy o tom byla řeč. My jsme byli Češi, my jsme byli Čechoslováci. (.) A jako taková, jak jsem předeslal, jsme byli vlastenci a [hmm] považovali jsme tuto zem za svou a nevěděli jsme o tom, že by měla být nějaká jiná země nebo nějaká jiná národnost nebo něco jiného, co by nás mělo více přitahovat. (5) No, já vám řeknu, my jsme bydleli na (.) jak jsem již řekl (.) na Palackého nábřeží s okny obrácenými na Vltavu a já jsem prožil mnohé hodiny tím, že jsem tu řeku pozoroval. Já jsem spjat s tou Vltavou niterně, viděl jsem ještě vory, které pluly po té řece, parníky, které tam jezdily, ty tam jezdí ještě dodnes, tehdy byly trochu starší. (...) Viděl jsem ještě zamrzlou Vltavu... (...) Prostě řeka byla (.) byla součástí mého dětství. Odtamtud byl také krásný pohled na Hradčany. (...) Můj obrovský dojem byl z Václavského náměstí, večerní Václavské náměstí, které tonulo v záři neonů. Aspoň pro mě to tam tehdy připadalo to připadalo jako neuvěřitelná pohádka, osvětlená Praha, osvětlené Václavské náměstí. No ((odkašláni)) Praha byla, Praha

byla pro mě [eh] od dětství [eh] rodným městem, nejenom kvůli škole, nejenom kvůli té Vltavě, ale třeba i kvůli poutím...¹³⁵

T. B. předkládá obraz sdílené identity svého okruhu spolužáků v době první republiky jako „upřímného vlastenectví“ a hrdosti na stát a jeho symbolické hrdiny (postavu prezidenta, legionáře). Prostředkem identifikace je pro T. B. rovněž vazba k Praze jako rodnému městu. Tato skutečnost je opět ilustrována na několika konkrétních příkladech: řeka Vltava, Hradčany a Václavské náměstí jako tři z nejproslulejších symbolických prvků města. Takřka poetické líčení ve druhé polovině úryvku, protkané metaforami a idiomy („spjat niterně“, „tonulo v záři neonů“, „jako neuvěřitelná pohádka“), naznačuje, že pražská identita jako samozřejmá podmnožina identity státní je pro T. B. hluboce promyšleným, silně reflektovaným a patrně též často vyprávěným tématem.

Československá republika a její symboly se však pro mladého studenta, pátrajícího po zdrojích vlastní identity, mohly stát rovněž zdrojem nesrovnalostí a zkušenosti zakoušené jako konfliktní. V tomto smyslu lze interpretovat následující část výpovědi J. B., narozeného v roce 1920 v Milevsku:

Tak jako moji kamarádi jsem hodně četl a trávil jsem mnoho hodin v knihovně studiem historických a politických [eh] politické literatury. V tu dobu jsem četl také Medkovy knihy o Legiích a antisemitický ráz, který tam prorážel v těch knihách, u mě vedl k tomu, že jsem začínal dostávat nedůvěru k Legiím a za zároveň s tím vývojem [hm::] svého myšlení směrem ke komunismu jsem viděl v Legiích – nesprávně celkem – jako hlavní kontrarevoluční sílu a neviděl jsem veliký pozitivní význam, nebo jsem si

---

¹³⁵ Rozhovor René FRIESOVÉ s T. B., dne 4. 6. 1996 v Praze. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 16024), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

*zakrejal politický význam historický, který Legie sehrály ve zřízení Československé republiky.*¹³⁶

Otázka Československých legií se stává pomyslným bojištěm, na němž se utkává československá a židovská identita: tento poznaný rozpor je vnímán jako příčina „nedůvěry“. Mezi identitu státní a etnickou zde vstupuje ještě další kategorie, a to identita politická, která v dané době přispívá v hodnocení Legií jako negativního jevu. Tento někdejší názor mladého studenta J. B. je nicméně reflektován o bezmála šest desítek let později J. B. přehodnocen jako „celkem nesprávný“. I na tomto příkladu však názorně vidíme již dříve předeslanou skutečnost, že jednotlivé kategorie kolektivních identit jsou ve své souhře na osobní úrovni úzce propojeny a ani jejich narativní manifestace nelze vždy jednoznačně analyticky odlišit.

Vztahy politické a náboženské identity

Politická identita narátorů je v životopisném vyprávění reflektována různými způsoby. V analyzovaných rozhovorech je manifestována nejčastěji členstvím v „levicových“ politických organizacích, které jsou (a) primárně spjaté s židovským národním sebeuvědoměním¹³⁷ (sionistické organizace, typicky např. Hašomer Hacair), nebo (b) socialistickými či komunistickými idejemi. Přístup k židovskému náboženství a jeho reflexe je v obou případech odlišný. Soustředíme se zde opět výhradně na způsoby narativního vyjádření vztahů mezi politickou a náboženskou identitou narátorů a pro obecnější pojednání širších souvislostí „národnostní“ a „náboženské“ koncepce židovské identity odkážme na výběr některých odborných textů.

---

¹³⁶ Rozhovor Anny LORENCOVÉ s J. B., dne 10. 10. 1996 v Praze. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 20767), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

¹³⁷ V kontextu první Československé republiky viz ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách*, s. 175–259.

Některé pasáže životního příběhu J. B., narozeného 1920 v Milevsku, jsem již citoval v předchozích oddílech tohoto článku. J. B. ve svém vyprávění reflektuje také vlastní náboženskou příslušnost v kontextu své politické orientace, stejně jako otázku generačního rozporu, který z jeho politických názorů vyplýval:

Od čtrnácti let jsem se taky stal ateistou. Vzpomínám si, jak Běďa Vrkoč, který většinou u nás trávil v Milevsku prázdniny, jak jsme šli po Milevsku a on mě přesvědčoval o neexistenci Boha vynikajícím způsobem, že zvedl prst a řekl: 'A když je teda nějaký pámbu, tak ať do mě praští hrom.' Čímž mi dokázal že žádnéj pámbu neexistuje. Běďa Vrkoč chodil do obchodní akademie v Křemencové ulici, kde byla silná organizace komunistick- studentská komunistická organizace Mladá kultura. (...) Řada lidí v jeho škole byla vyloučena pro politickou činnost ze školy a jeho rodiče neměli moc rádi (.) jeho účast tam, ale fakt je ten že v roce 1936 on jel s nimi na tábor a a a pozval mě kt- také, abych s nim jel. Mě bylo tehdy 16 let, kdyby byli rodiče, a speciálně tatínek, tušili o co tam jde, tak by mi asi zabránili tam jet. (...) Byl to vysloveně politický tábor, kde jsme měli celé hodiny školení v dialektickém a historickém

materialismu. Já jsem byl ve stanu s Běďou Vrkočem a taky s Gustou Bokem...¹³⁸

Narativní funkcí postavy staršího bratrance Bědi Vrkoče je v této části vyprávění J. B. provázání otázky politické orientace a postoje k náboženství (v tomto případě odmítavého). Prázdninový příběh z Milevska, kde Běďa Vrkoč „dokazuje“ neexistenci Boha, slouží mimo jiné jako uvedení k vlastnímu členství v organizaci *Mladá kultura*. Vliv, který měl bratranec na J. B. ve věci náboženství, se rozšiřuje také na utváření politických názorů. Tábor organizace *Mladá kultura*, na který jeli mladí muži společně v roce 1936, je prezentován jako „vysloveně politický“ a marxisticky

---

¹³⁸ Rozhovor Anny LORENCOVÉ s J. B., dne 10. 10. 1996 v Praze. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 20767), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

orientovaný; J. B. naznačuje, že v príslušnosti k Mladé kultúre mohla byť do jistے míry i snaha dospívajících chlapců o revoltu vůči generaci rodičů – „[Bědřovi] rodiče neměli moc rádi (.) jeho účast tam“, „kdyby byli rodiče, a speciálně tatínek, tušili o co tam jde, tak by mi asi zabránili tam jet“.

V komplikovanějších podobách se vzťahy mezi různými politickými a náboženskými identitami rozehrávají v autobiografickém vyprávění T. F., jenž se narodil roku 1921 v Bretejovciach u Košic:

Ako študent gymnázia som sa dostal do styku už aj s pokrokovými [ehmm] myšlenkami na vtedajšiu dobu, ((rychle dodává)) čo vyplývalo z mojho okolia, ((a dále rozhodněji)) žil som v najchudobnejšej štvrti města, videl som okolo seba jak žili nezamestnaný, keď [ehh:] z desať- dvadsaťkorunovej takzvanej žobračanky (.) mali udržať svoji rodinu, keď bola pomerne vysoká nezamestnanosť, keď [ehh:] moji spolužiaci niektorí i na gymnázium (.) nemohli pokračovať pre finančné ťažkosti. Tak to ma doviedlo aj k tomu že som sa so sociálnymi otázkami veľmi skoro stretol a musel som sa s nimi zaoberať. [ehh:] Dostal som sa prv do styku s (.) [ehh:::] so Šómerom, tam som sa stal prv členom jako dvanástročný, už, som bol členom Hašomer Hacair (2) a třeba povedať že tá výchova v tom Šómeri viedla [eh:::] väčšinu (.) členov potom k tomu, že prišli do levičarských organizácií. Šómer vychovával ľudí k tomu, že při vystáhvání do (.) Izraelu aby (.) sa venovali manuelnej práci, hlavne poľnohospodárstvu, remesla, vychovávali zahradníkov, chodilo sa na hachšady, kde sa zdokonaľovali chlapci a dievčatá v poľnohospodárstve... (...)

To naša, naša, protifašistická [ehh:::] nálada sa prejavovala aj nielen v takýchto prejavoch ale aj uvedomele. Založili sme na gymnázium svoj časopis, mal názov Iskra, a nebolo to náhodou, lebo::: už taký septimáni to už sme boli dosť poučený o tom, a [hmm] mali sme aj roznu literatúru už predtým, kde::: sme vychádzali z toho, že aj Lenin v dvanástom roku vydával ilegálnu (.) Iskru a tam (1) vychádzala táto Iskra z takej, z takeho úslovía, že z malej iskry veľký oheň bývá... (...) Ten náš časopis bol zameraný na uvedomovanie si svojho postavenia, nabádali sme svojich spolužiakov, aby verili v lepšiu budúcnosť, a možno povedať že (.) sme pokračovali aj v tom, že::: sme rozširovali vtedy ilegálnu vtedy protifašistickú

literatúru, mali sme prístup k- ku knižnici pani doktorky Čeriovej, ktorá bola členkou, veľmi aktívnou členkou, lavicového [eh:] ((hlasitý výdech)) hnutia v Československu. Po okupácii Košíc, pretože (.) bola manželkou českého lekára, tak sa vystažovala do Čiech, ale jej knižnica (.) tu zostala u jej brata. A z tejto knižnice sme dostávali – mali možnosť potom dostať knihy, ktoré sme čítali, a treba spomenúť, že sme čítali už vtedy takú literatúru ako Manifest, Štát a revolúcie a podobne a na nás mladých študentov to veru malo nemalý vplyv. A treba povedať že sa nás veľmi aktívne ujali bývali členovia Komunistickej strany, ktorí sa snažili v nás ten antifašistický duch posilňovať. (...) A mohol by som to doložiť aj nejedným dokladom o tom, že naša propaganda protifašistická nebola márna. (3) Okrem toho sme hneď po vojne s Poľskom pomáhali utečencom... (...) A vobec treba povedať že sme rozvíjali protifašistickú činnosť napríklad aj tým, že sám som navštevoval slovenský katolícky kruh v Košiciach, i keď každý o mne vedel že nejsom katolík ((smích)), kto som, ale prijímali ma tam medzi seba jako (.) svojho rovného, s tým že.: medzi [ehh:] študentmi, a nielen študentmi ale aj chlapcami ktorí- a dievčatami ktoré pracovali už, sa ten antifašistický duch dosť užímal, i keď u niektorých to bolo z národnostného hľadiska viacmenej.¹³⁹

Tyto úryvky z časti vyprávění pana T. F. sestávají z několika tematických celků. Celá otázka politické orientace je – domnívám se, že zčásti i v návaznosti na historický kontext, v němž bylo interview pořízeno (viz odd. 2.4) – vylíčena s ohledem na společenské okolnosti dospívání T. F., jako v podstatě nevyhnutelná reakce na zkušenost propastných sociálních rozdílů a chudoby („musel som sa s nimi zaoberat“, důraz autor). První členskou organizací se pro T. F. stala židovská sionistická organizace Hašomer Hacair, která připravovala své členy na vystěhování do Palestiny. V citovaném úryvku je patrný přechod od první osoby singuláru k první osobě plurálu, která označuje „nás“ jako skupinu antifašisticky angažovaných studentů gymnázia sympatizujících s politickou levicí. Je pozoruhodné, že členství v

---

¹³⁹ Rozhovor Věry VESELÉ s T. F., dne 4. 9. 1996 v Košicích. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 19573), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

Hašomer Hacair se zdá být vyjádřeno s jistým vypravěčským odstupem („... tá výchova v tom Šómeri viedla [eh::] väčšinu (.) členov ...“, popř. třetí osoba: „*chlapci a dievčatá*“). Druhý odstavec je naproti tomu koherentně a s jistotou formulován v první osobě množného čísla, což může naznačovat niternější osobní identifikaci ve smyslu Ricœurovy identity *idem*, jež je tímto způsobem jazykovými prostředky manifestována. Svou politickou identitu zde T. F. opět prezentuje jako zformovanou okolnostmi – na jedné straně právě členstvím v „Šómeru“, jehož členové většinou přecházeli do „levičáckých“ organizací, na druhé straně antifašistickým aktivismem vedeným z pozic zároveň židovských i politicky levicových. Otázka náboženství je v závěru pojata spíše jako nepodstatná – rozdíly ve víře nebyly v řadách antifašistů příliš podstatné a T. F. k ilustraci této skutečnosti užívá se zřetelnou nadsázkou historiku o své účasti v košickém katolickém klubu, kde byl přijímán i přes své židovské vyznání.

V posledním úryvku z rozhovoru s L. Z. (narozen 1919 v Budapešti), z něhož v rámci přítomné studie hodlám citovat, je příklon narátora k marxismu a politické angažovanosti v komunistických organizacích uveden rovněž do souvislosti s vlastní židovskou identitou, avšak do značné míry odlišným způsobem, než jsme viděli výše (u T. F.). Narátor L. Z. následující pasáž zasazuje do explicitního tematického rámce náboženství a národní příslušnosti svého otce, který je ústřední postavou rozsáhlé první části jeho vzpomínek na dětství a dospívání v kontextu výzkumného rozhovoru:

Pri- K tejto príležitosti by som chcel nadviazať na::: [eh] teda vzťah otca k náboženstvu a chcem aj vysvetliť jeho vzťah k národnosti. Otec sa hlásil k slovenskej národnosti, cítil sa Slovákom, [eh] z- zás- zpravidla, alebo celý, prakticky celý život (.) pracoval pri slovenskej tlači, pri (.) slovenských novinách. (4) [eh::] Všetky deti poslal do slovenských škôl, pri sčítaní ľudu nás všetkých prihlásil, aj mamu, ktorá nevedela dobre (.) po slovensky, prihlásil k slovenskej národnosti. Jeho [eh:::] prístup bol v tejto otázke tiež taký, že máme sa integrovať do spoločnosti v ktorej žijeme, do prostredia v ktorom pracujeme, a tak sme aj pod jeho vplyvom takto, takto vyrástali. [eh] (.) Ešte by som pred (.) tridsiatým deviatým (.) rokom chcel spomenúť dôležitú kapitolu v mojom životopise, a to je, to je moja aktivita v Združení mládeže prírody a

práce. Spomenul som, že som mal staršiu sestru, ktorá veľmi skoro (1) [eh] prišla do styku aj s ideológiou marxizmu, aj s dennou politikou, tá ma priviedla do Sdruženia mládeže prírody a práce, to bolo združenie ktoré malo asi 50 [eh] mladých ľudí, zčásti robotníkov, učnov, zčásti študentov, vedúcim bol Alexander Markuš. (...) On [eh:] (2) postupnosť jednotlivých spoločensko ekonomických formácií od otrokárstva až po kapitalizmus vysvetľoval veľmi presvedčivo, takže sme (.) to:: - tu zákonitosť chápali takmer ako zákonitosť prírodných vied, ako nevyhnutnosť, a tak ako sa:: v minulosti striedali od otrokárstva po kapitalizmus, tak sme boli presvedčení pod Markušovým [ehh] ((úsmev)) vedením, že po kapitalizme nevy- po kapitalizme nevyhnutne musí prísť vyššia spoločenská (.) sú-sústava (.) vyšší spoločenský poriadok, a ten mal byť socializmus, ktorý mal oslobodiť ľudstvo od všetkých priak, ano, socializmus mal vyriešiť samozrejme ekonomické rozdiely, mal vyriešiť aj (.) hlavnú (.) vykorisťovanie, mal vyriešiť nezamenosť nezamestnanosť, sľuboval - [eh:] prosím my sa máme držať najmä témy (.) holocaustu (.) a v tridsiatich rokoch už sa črtaly, už Hitler bol niekoľko rokov pri moci, už sa pálili knihy, už boli signály na surový antisemitizmus nacistický, ktorý mal samozrejme svoju odozvu aj na Slovensku, no a:: v:: [eh:::] tejto:: [eh] situácii aj [eh:::] riešenie židovskej otázky videl v socialistickom zriadení. A (.) jeho (.) [ehm] predstava bola veľmi (.) presvedčivá, že on tvrdil, [eh:] antisemitizmus je prejav konkurenčného boja v rámci buržoázie, buržoázia, časť buržoázie sa chce zbaviť svojej židovskej konkurencie, preto ju likviduje, (.) nebude kapitalizmu, nebude konkurenčného boja, nebude antisemitizmu. (1) No, teraz:: som to možno trochu zjednodušil, ale v podstate sme boli vtedy presvedčení, že socialistické zriadenie okrem vykorisťovania človeka človekom, okrem národnostných [eh] n-n-n-n-nenávistí a rasovej diskriminácie vyrieši aj (.) problémy (.) antisemitizmu. (2) S touto ideologickou výbavou som po s- po maturite roku 37 [eh] vstúpil do Komunistickej strany Československa a do Spolku socialistických akademikov.¹⁴⁰

---

¹⁴⁰ Rozhovor Viery SKÁKALOVÉ s L. Z., dne 1. 7. 1996 v Bratislavě. USC Shoah Foundation Visual History Archive (ID číslo rozhovoru 17085), dostupný v CVH Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

Otec pana L. Z. se vždy „cítíl Slovákem“, byl zastáncem židovské asimilace a celou svou rodinu vedl způsobem odpovídajícím tomuto přesvědčení. Indiference ve vztahu k otázce náboženského vyznání, která s daným pojetím etnické rodinné identity souvisela, rezonuje i v politické orientaci L. Z. samotného: tak jako u výše citovaného J. B., také L. Z. byl k marxistické ideologii uveden prostřednictvím staršího příbuzného, v tomto případě sestry, která jej přivedla do levicového *Združení mládeže přírody a práce*. Narativní plurál (vypravěčské „my“) zde analogicky jako u T. F. odkazuje k blíže nespécifikované skupině mladých sympatizantů marxistické ideologie, kteří se v tomto sdružení scházeli. Objevuje se charismatická a výrazná postava studenta historie Markuše, který mladým členům sdružení působivým a přesvědčivým způsobem odhaluje zákonitosti vývoje společnosti v duchu Marxova historického materialismu. Sám narátor zde jasně reflektuje kontext, v němž jeho vyprávění vzniká, a do jisté míry tak supluje tazatelku, která do jeho řeči příliš nezasahuje, když konstatuje: „*prosím my sa máme držať najmä témy (.) holocaustu.*“ Problematika společenských tříd nebo třídního boje je tak v daných souvislostech vědomě upozaděna a na její místo nastupuje „relevantnější“ problém antisemitismu, který se v průběhu 30. let stává stále aktuálnější (zejména v souvislosti s nástupem Hitlera k moci). Rétoricky je závažnost tématu manifestována poměrně emotivním výčtem popisných i metaforických vyjádření („... *už sa črtaly, už Hitler bol niekoľko rokov pri moci, už sa pálili knihy, už boli signály...*“). L. Z. tak svou náklonnost k marxismu uvádí do souvislosti s tím, že socialismus jako společenské zřízení měl být rovněž „*riešením židovskej otázky*“, jelikož antisemitismus byl chápán jako jeden z projevů „*konkurenčného boja v rámci buržoázie.*“

Ve světle dalšího historického vývoje a přehodnocení vlastní politické orientace je – podobně jako v předchozích případech – vlastní politická minulost a angažovanost v komunistickém hnutí označena za omyl a podlehnutí iluzi (i v dalších následujících částech rozhovoru, zde necitovaných) a jako taková do jisté míry ospravedlňována líčením specifík historického a společenského kontextu Československa před 2. světovou válkou.

Závěr

Výzkum, jehož teoretická a metodologická východiska i vybrané výsledky byly předmětem tohoto článku, usiloval o sociologicky orientovanou analýzu narativních reflexí kolektivních identit v rozhovorech s pamětníky, kteří byli na základě Norimberských zákonů v době 2. světové války označeni za osoby židovského původu. V jejich autobiografických vyprávěních jsem sledoval zejména problém mnohosti kolektivních identit a jejich vzájemných vztahů v kontextu jejich reflexe a interpretace v polovině 90. let, kdy výzkumné rozhovory vznikly. V návaznosti na závěry badatelů zabývajících se otázkou osobní identity i kolektivních identit během posledních 50. let, ale také v souvislosti s odbornými pracemi zaměřenými na specifickou otázku vzniku a (re)konstrukce identit židovských jsem vymezil čtyři základní kategorie kolektivních identit (státní, etnické, náboženské a politické), jejichž rozmanité narativní manifestace (ve vybraných kombinacích) byly představeny v závěrečné analytické části textu.

Ukazuje se, že významnou roli ve vymezení většiny kolektivních identit hraje i vyrovnání s vlastní historií ve smyslu rodinné „kolektivní paměti“ – rodičovská výchova je reflektována jako prvek, který vlastní koncepci identity v uvedeném období podstatným způsobem utváří. Poměrně často (zejména v souvislosti s identitou náboženskou a politickou) zde svou roli hraje také vymezení vůči rodičovské generaci. Zvolené analytické postupy odkrývají podle mého názoru zajímavé postupy, jak je narativní identita ve výpovědích přeživších holocaustu formulována a konstruována – ať už jde z hlediska obsahového o reflexi práce paměti, zahrnutí sociálních dimenzí paměti (zejména pak rodinná paměť, přenášející kulturní či náboženské tradice), ale i formální postupy, mezi něž patří například konstrukce narativního Já ve „hře“ osobních zájmen nebo využívání metaforických vyjádření, naznačující evaluativní intenci a jistý odstup od vyprávěných událostí. Domnívám se, že výzkum reflexe a formulace kolektivních identit v autobiografickém vyjádření musí brát v potaz mikro- i makrosociologický kontext výzkumného rozhovoru, v jehož rámci zkoumané narativní útvary vznikají a jsou jeho nedílnou součástí. Minulost se ve vzpomínkách pamětníků, sestavujících v procesu interview vlastní životní příběh, stává základní látkou vyprávění – vyprávěný příběh je ze své podstaty selektivní a jeho jednotlivé

části, motivy a zápletky jsou strukturovány tak, aby byla zachována smysluplnost a soudržnost celku. I pojetí sebe sama zpětným pohledem přesahujícím půl století je tedy určitým „účelovým konstruktem“ vlastní totožnosti pro potřeby přítomnosti: jde o již zmizelou narativní identitu ve světle dosavadního života a událostí, které jej formovaly. Přesto však tato někdejší identita nezmizela úplně – přetrvává ve vzpomínkách, které se stávají materiálem pro vyprávění uchopené jako prostředek konstrukce vlastní autobiografie.

Jistě zůstává řada oblastí, které takto koncipovaný výzkum nedokáže pokrýt. Jako možný badatelský záměr do budoucna se nabízejí nejen další možné kombinace jednotlivých výše vymezených kategorií kolektivních identit, ale také konstrukce jiných kategorií (např. regionální nebo třídní identita). S ohledem na jistá specifika rozhovorů v češtině a slovenštině (uvedená v odd. 2.4 textu) se také nabízí možnost analýzy kolektivních identit v rozhovorech s pamětníky, které byly pořízeny v jiných jazycích.¹⁴¹ Kromě rozhovorů z Archivu, který jsem využil pro svou práci představenou v tomto článku, by bylo také možno využít jiné rozhovory z dalších dostupných archivů orální historie a narativních interview. V neposlední řadě by mohl pozoruhodné výsledky přinést pokus o srovnání narativní konstrukce kolektivních identit ve výpovědích židovských přeživších holocaustu a dalších skupin osob s podobnou historickou zkušeností, ale perzekuovaných z odlišných důvodů (Romové a Sintové, političtí vězni atp.). Kombinace kvalitativního či interpretativního analytického přístupu s některými postupy kvantitativní statistické analýzy by mohla rovněž dle mého názoru vést k novým a neotřelým hlediskům.¹⁴² Bylo by také možné soustředit se na situační a interakční rysy rozhovorů jakožto dialogů mezi tazatelem a narátorem. Uvedené náměty a možné směry zkoumání však už dalece přesahují úzce vymezené hranice výzkumu, jehož východiska i výsledky byly předmětem tohoto textu.

---

¹⁴¹ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation obsahuje asi 3 500 rozhovorů s osobami narozenými na území bývalého Československa, jež byly natočeny v rozmanitých evropských jazycích (mimo češtinu a slovenštinu).

¹⁴² K využití kvantitativních metod sociologické narativní analýzy viz např. ELLIOTT, Jane. *Using Narrative in Social Research*, s. 60–115.

Literatura / References

- ABELL, Jackie – STOKOE, Elizabeth H. – BILLIG, Michael. Narrative and the discursive (re)construction of events. In: ANDREWS, Molly – SCLATER, Shelley Day – SQUIRE, Corinne – TREACHER, Amal (eds.). *The Uses of Narrative: Explorations in Sociology, Psychology, and Cultural Studies*. London and New York : Routledge, 2000. ISBN 0-7658-0816-1.
- ALEXANDER, Jeffrey C. – EYERMAN, Ron – GIESEN, Bernhard – SMELSER, Neil J. – SZTOMPKA, Piotr: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley : University of California Press, 2004. ISBN 978-0520235953.
- ANTAKI, Charles. *Explaining and Arguing: The social organisation of accounts*. London: Sage, 1994. ISBN 978-0803986060.
- ASSMANN, Aleida. History, Memory and the Genre of Testimony. *Poetics Today*, vol. 27, no. 2, 2006, s. 261-273.
- ASSMANN, Jan. Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*, No. 65, Cultural History/Cultural Studies, Spring – Summer, 1995, s. 125–133.
- ASSMANN, Jan. *Egypt ve světle teorie kultury*. Praha : Oikoymenh, 1998. ISBN 80-86005-05-8.
- ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha : Prostor, 2001. ISBN 80-7260-051-6.
- BANTON, Michael. *Ethnic and Racial Consciousness (2nd ed.)*. New York : Longman, 1997. ISBN 0-582-29911.
- BAUER, Yehuda. *USC Shoah Foundation Institute's inaugural Yom Hashoah Lecture*. [Online] Dostupné z URL: <http://sfi.usc.edu/yehuda_bauer_lecture> [Cit. 2012-10-15].
- BAUMAN, Zygmunt. *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi*. Cambridge : Polity, 2004. ISBN 0-7456-3309-9.
- BRADBURY, Phil – SCLATER, Shelley Day. Conclusion. In: ANDREWS, Molly – SCLATER, Shelley Day – SQUIRE, Corinne – TREACHER, Amal (eds.). *The Uses of Narrative: Explorations in Sociology, Psychology, and Cultural Studies*. London and New York : Routledge, 2000. ISBN 0-7658-0816-1.

- BRUNER, Jerome S. *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge: Harvard University Press, 1986. ISBN 978-0674003668.
- BUTLER, R. N. The Life Review: An interpretation of reminiscence in the aged. *Psychiatry*, vol. 26, 1963, s. 65–75.
- CAMERON, Deborah. *Working With Spoken Discourse*. London : Sage, 2001. ISBN 978-0761957737.
- CARUTH, Cathy. *Trauma: Explorations in Memory*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1995. ISBN 978-0801850073.
- CERULO, Karen A. Identity Construction: New Issues, New Directions. *Annual Review of Sociology*, vol. 23, 1997, s. 385–409.
- COLLINS, Peter. Negotiating selves: Reflections on „unstructured“ interviewing. *Sociological Research Online*, vol. 3, no. 3, 1998. Dostupné z URL: <<http://www.socresonline.org.uk/3/3/2.html>> [Cit. 2012-10-15].
- CRAIB, Ian. Narratives as bad faith. In: ANDREWS, Molly – SCLATER, Shelley Day – SQUIRE, Corinne – TREACHER, Amal (eds.). *The Uses of Narrative: Explorations in Sociology, Psychology, and Cultural Studies*. London and New York : Routledge, 2000. ISBN 0-7658-0816-1.
- ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách: 1918–1938*. Praha: Paseka, 2005. ISBN 80-7185-695-9.
- ČERMÁK, Ivo. Hledání životních příběhů (Integrativní funkce narativního já). In: MACEK, P. – ŠAFÁŘOVÁ, M. (eds.): *Integrativní funkce osobnosti. Sborník příspěvků z konference k životnímu jubileu prof. PhDr. Vladimíra Smékala, CSc.* Brno : Masarykova univerzita, 2000.
- ČERMÁK, Ivo. Příběhy žité a vyprávěné: od psychoterapie k identitě a epistemologii. In: BIANCHI, G. (ed.): *Identita, zdravie a nová paradigma*. Human Communication Studies, vol. 7. Bratislava : Veda, 2001.
- DAVIS, Richard G. Oral Narrative as Short Story Cycle: Forging Community in Edwidge Danticat's 'Krik? Krak!' *MELUS*, vol. 26, no. 2, 2001, s. 65–81.
- DENZIN, Norman K. Foreword: Narrative's Moment. In: ANDREWS, Molly – SCLATER, Shelley Day – SQUIRE, Corinne – TREACHER, Amal (eds.). *The Uses of Narrative: Explorations in Sociology, Psychology, and Cultural Studies*. London and New York : Routledge, 2000. ISBN 0-7658-0816-1.

- EAKIN, Paul John. *Living Autobiographically: How We Create Identity in Narrative*. Ithaca : Cornell University Press, 2008. ISBN 978-0-8014-7478-1.
- ELLIOTT, Jane. *Using Narrative in Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. London : Sage, 2005. ISBN 978-1-4129-0041-6.
- EYSENCK, Michael W. – KEANE, Mark. *Kognitivní psychologie*. Praha : Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1559-4.
- EZZY, Douglas. Theorizing Narrative Identity: Symbolic Interactionism and Hermeneutics. *The Sociological Quarterly*, vol. 39, no. 2, 1998, s. 239–252.
- GENETTE, Gérard. *Fikce a vyprávění*. Brno – Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2007. ISBN 978-80-85778-00-7.
- GOFFMAN, Erving. *Stigma: Poznámky ke způsobům zvládnání narušené identity*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-21-0.
- GOODLEY, Dan – LAWTHOM, Rebecca – CLOUGH, Peter – MOORE, Michelle: *Researching Life Stories: Method, theory and analyses in a biographical age*. London and New York : Routledge, 2004. ISBN 0-415-30689-2.
- HÁJEK, Martin – HAVLÍK, Martin – NEKVAPIL, Jiří. Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, vol. 48, no. 2, 2012, s. 199–223.
- HAKER, Hille. The Fragility of the Moral Self. *The Harvard Theological Review*, vol. 97, no. 4, 2004, s. 359-381.
- HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-016-2.
- HAMAR, Eleonora. *Vyprávěná židovství: O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2010. ISBN 978-80-7419-004-9.
- HEITLINGEROVÁ, Alena. *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha : G plus G, 2007. ISBN 978-80-86103-97-6.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha : Portál, 2005. ISBN 978-80-7367-485-4.
- CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Brno: Host, 2008. ISBN 978-80-7294-26-02.

- LABOV, William – WALETZKY, Joshua. Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience. *Journal of Narrative and Life History*, vol. 7, 1997, s. 3–38. Dostupné z URL: <<http://www.clarku.edu/~mbamberg/labovwaletzky.htm>> [Cit. 2012-10-15].
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Brno : Host, 2002. ISBN 80-7294-071-6.
- LANGER, Lawrence L. Hearing the Holocaust. *Poetics Today*, vol. 27, no. 2, 2006, s. 298–309.
- LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Praha : Svoboda, 1984. ISBN 25-051-84.
- MALSON, Helen. Fictional(ising) identity? Ontological assumptions and methodological productions of ('anorexic') subjectivities. In: ANDREWS, Molly – SCLATER, Shelley Day – SQUIRE, Corinne – TREACHER, Amal (eds.). *The Uses of Narrative: Explorations in Sociology, Psychology, and Cultural Studies*. London and New York : Routledge, 2000. ISBN 0-7658-0816-1.
- MARADA, Radim – SZALÓ, Csaba (eds.). Vzpomínání a paměť (editorial). *Sociální studia*, vol. 7, no. 1, 2010, s. 7–8.
- MARADA, Radim. Paměť, trauma, generace. *Sociální studia*, vol. 4, no. 1–2, 2007, s. 79–95.
- MARTINKOVIČOVÁ, Tereza – WARBURG, Aby M.: Hadí rituál: Warburgova kreuzlingenská přednáška. *Umění*, vol. 57, no. 4, 2009, s. 385–398.
- MILLS, Charles W. *Sociologická imagine*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2002. ISBN 80-86429-04-0.
- MLYNÁŘ, Jakub: Archiv vizuální historie Institutu USC Shoah Foundation a možnosti jeho využití. In: *InForum 2011: 17. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích konané 24.–26. května 2011 v Praze*. ISSN 1801-2213. Dostupné z URL: <<http://www.inforum.cz/pdf/2011/mlynar-jakub.pdf>> [Cit. 2012-06-10].
- NEISSER, Ulric. Five kinds of self-knowledge, *Philosophical Psychology*, vol. 1, no. 1, 1988, s. 35–59.
- OLICK, Jeffrey K. – ROBBINS, Joyce: Social Memory Studies: From „Collective Memory“ to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology*, vol. 24, 1998, s. 105–140.

- OLICK, Jeffrey K. Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory*, vol. 17, no. 3, November 1999, s. 333-348.
- ORTEGA Y GASSET, José. *Evropa a idea Národa*. Praha: Mladá fronta, 1993. ISBN 80-204-0380-9.
- PORTELLI, Alessandro. What makes oral history different. In: PERKS, Robert – THOMSON, Alistair. *The Oral History Reader*. London – New York : Routledge, 1998.
- RICŔEUR, Paul. *Čas a vyprávění (I)*. Praha : Oikoymenh, 2001.
- RICŔEUR, Paul. *Čas a vyprávění (III)*. Praha : Oikoymenh, 2007.
- RICŔEUR, Paul. *Křehká identita: Úcta k druhému a kulturní identita*. Třebenice : Mlýn, 2000.
- RICŔEUR, Paul. *Memory, History, Forgetting*. Chicago : University of Chicago Press, 2004.
- RICŔEUR, Paul. *Oneself as Another*. Chicago : University of Chicago Press, 1992.
- RIESSMAN, Catherine K.: *Narrative Analysis*. London : Sage, 1993.
- RIESSMAN, Catherine K. Narrative Analysis. In: *Narrative, Memory and Everyday Life*. Huddersfield : University of Huddersfield, 2005, s. 1–7.
- RITCHIE, Donald A. *Doing Oral History: A practical guide (2nd ed.)*. New York : Oxford University Press, 2003.
- ROBERTS, Brian. *Biographical Research*. Buckingham : Open University Press, 2002.
- RUBIN, David C. (ed.). *Autobiographical Memory*. Cambridge : Cambridge University Press, 1986.
- RUBIN, David C. (ed.). *Remembering Our Past: Studies in autobiographical memory*. Cambridge : Cambridge University Press, 1995.
- SACKS, Oliver: *Muž, který si pletl manželku s kloboukem*. Praha : Dybbuk, 2008. ISBN 978-80-86862-59-0.
- SALNER, Peter (ed.). *Premeny židovskej identity: Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2011.
- SAMUEL, Raphael. Perils of the transcript. In: PERKS, Robert – THOMSON, Alistair. *The Oral History Reader*. London – New York : Routledge, 1998.

- SARBIN, Theodore R. (ed.). *Narrative psychology: The storied nature of human conduct*. Westport: Praeger Publishers, 1986.
- SHAW, Clifford R. *The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story*. Philadelphia : Albert Saifer, 1930.
- SCHROOTS, Johannes J. F – VAN DIJKUM, Cor. Autobiographical Memory Bump: A Dynamic Lifespan Model. 2004. Dostupné z URL: <<http://www.goertzel.org/dynapsyc/2004/autobio.htm>> [Cit. 2012-10-15].
- SIDON, Karol. Doslov. In: GREEN, Gerald: *Holocaust*. Praha : X-Egem, 1994.
- SMITH, B.H. Narrative Versions, Narrative Theories. *Critical Inquiry*, vol. 7, no. 1, 1980, s. 213–236.
- SMITH, Sidonie – WATSON, Julia. *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives (2nd ed.)*. Minneapolis – London : University of Minnesota Press, 2010.
- SOMERS, Margaret R. The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach. *Theory and Society*, vol. 23, no. 5, 1994, s. 605–649.
- SOUKUPOVÁ, Blanka – SALNER, Peter – LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2010.
- SPENCE, Donald P. *Narrative Truth and Historical Truth: Meaning and Interpretation in Psychoanalysis*. London – New York : W. W. Norton, 1982.
- ŠUBRT, Jiří. Kolektivní paměť: Na okraj jedné legendy. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, vol. 47, no. 2, 2011, s. 395–406.
- TÍŽIK, Miroslav. O (ne)spoláhlivosti sociologických analýz minulosti. *Biograf*, no. 56, 2011, s. 77–83.
- TODOROV, Tzvetan. Zneužívání paměti. In: MAYER, Françoise (ed.): *Cahiers du Cefres*, no. 13 (*Politika paměti*), 1998.
- TRUC, Gérome. Narrative Identity against Biographical Illusion: The Shift in Sociology from Bourdieu to Ricœur. *Études Ricœuriennes / Ricœur Studies*, vol. 2, no. 1, 2011, s. 150–167.
- TURKOVÁ, Alžběta. *Židovská teologie a holocaust*. Praha : Karolinum, 2012.
- VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. Praha : FHS UK / ÚSD AV ČR, 2011. ISBN 978-80-87398-11-1.

WERTSCH, James V. The Narrative Organization of Collective Memory. *Ethos*, vol. 36, no. 1, 2008, s. 120–135.

WHITE, Hayden. *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno : Host, 2011. ISBN 978-80-7294-376-0.

ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. Czech-Jewishness as a problem of mixed identity. In: Kol. autorů. *'We' and 'The Others': Modern European Societies in Search of Identity*. Praha : Karolinum, 2004, s. 167–192.

ZNEBEJÁNEK, František. *Sociální hnutí: Teorie, koncepce, představitelé*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-31-1.

O autorovi

Mgr. Jakub Mlynář (* 1984) Autor je doktorandem katedra sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a koordinátorem Centra vizuální historie Malach při Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se vztahem paměti a identity z hlediska sociologie a konkrétněji vlivem vzpomínek na utváření skupinové identity. K jeho dalším odborným zájmům patří narativní a autobiografické metody sociologického výzkumu a jejich teoretické předpoklady.

Kontakt: mlynar@knih.mff.cuni.cz

Vzpomínky na přehradu Nýrsko/ Memories of Nýrsko dam

Eliška Kutná, s přispěním Jakuba Tomana

Abstrakt

Příspěvek je věnován přehradě Nýrsko, především pak různým aspektům, na které pamětníci mající přímou zkušenost s výstavbou vzpomínají. Jedná se tak například o pozici techniky a technologie užití při výstavbě vodního díla v porovnání s osobními zkušenostmi či znalostmi reálií výstavby přehrad jiných na našem území. Práce také seznamuje s okolnostmi, které výstavbu provázeli, a které jsou zajímavé z hlediska dobového, jako například lokace, v níž je přehrada situována, či z hlediska přístupu k pramenům a možnému směru budoucího výzkumu.

Abstract

This paper is concerned with Nýrsko dam, especially with various aspects that the eyewitnesses who have direct experience with the construction recall. It is, for example, the position of techniques and technology used during the construction of the dam and its comparison with personal experience or knowledge concerning construction of other dams in our country. This work also presents the circumstances that accompanied the construction, and are interesting in terms of period, such as the location of the dam, or in terms of access to the sources and possible direction of future research.

Klíčová slova: Nýrsko, přehrada Nýrsko, pohraničí, technologie, Francouzi

Key words: Nýrsko, Nýrsko dam, borderland, technology, Frenchmen

Výstavba nýrské přehrady se stala aktuální otázkou v padesátých letech, kdy došlo k obrovskému rozvoji průmyslu a místní vodovody se díky tomu ukázaly být nedostatečnými. Jednání o možnostech řešení této situace v prakticky celé jihozápadní části Čech vyústilo v několik možností, z kterých nakonec finančně i územně vyšla nejlépe vodní nádrž na Úhlavě u města Nýrsko.¹⁴³

Samotné vodní dílo a jeho výstavba byly provázeny velkými emocemi nejen z hlediska zásobování vodou, ale především díky jeho pozici na hranicích a jeho umístění vůbec. Výstavbou přehrady totiž mělo dojít k zatopení Úhlavského údolí, kde se tehdy nacházela i část vesnice Hamry. *„Hamry, to byla ohromná vesnice, já neznám žádnou jinou vesnici, která se táhne přes tři stanice dráhy. Ty můžou chodit do Dešenic, do Zelený a do Hojsovy stráže. A jsou furt z Hamer a chodí na tři nádraží.[...] Do Dešenic vlastně už ne, to je ta zatopená část Hamer.“*¹⁴⁴ Hamry nakonec skutečně zatopeny byly, konkrétně jejich část nazývaná přední Hamry, kde v té době žila mimo početné komunity dosídlených Rumunů i komunita Němců. *„Inženýr, narozenej v Hamrech, a on tam neustále jezdí, je to takový starosta odsunutých hameráků“*¹⁴⁵

Projekt tohoto typu byl od počátku novinkou jak z hlediska výstavby samotné přehrady, tak z hlediska systému stavby. Tato skutečnost se možná nakonec projevila v průsacích, jež bylo nutno řešit po dostavbě přehrady a jejím uvedení do provozu. Přehrada byla do té doby ojedinělé použití toho typu hrází, ke kterému neexistovaly předpisy. Na tuto skutečnost vzpomíná inženýr Pavel Pašek *„Tuto je zkrátka sypaná hráz kamenitá, s těsnícím návodním betonovým štítem, v podstatě betonová deska. A třeba Hracholusky, tak ty mají těsnění, že mají uprostřed jíl, jílový těsnění a k tomu jsou pak posypány kameny. Správný odborný výraz je kamenitá. Balvany se tam vozili. Podobná je tomu nádrž Skalka u Chebu, tam jsem taky dělala, tak je taky návodní“*

¹⁴³ NEUSTUPA, Aleš a kol. Voda pro Klatovy a Domažlice. Vyd. 1. Praha: Státní zemědělské nakladatelství, 1983. 83 s. Informační publikace ministerstva lesního a vodního hospodářství ČSR.

¹⁴⁴ Rozhovor Elišky KUTNÉ s Danuší Bělohávkovou, dne 9. února 2012. Nahrávka rozhovoru uložena v osobním archivu autorky.

¹⁴⁵ Tamtéž.

těsnící štít a podle toho se dělalo Nýrsko. Možná, že je ještě v republice, ale nevím o tom. Český údolí je stejně dělaný. [...] A teď jde o to, že Nýrsko teče. Neexistovala norma, jo. Teče Nýrsko, neteče Nýrsko. Co znamená, že teče? Neexistovala norma. Každá přehrada teče, Tam jsou jako drenáže vedený, a pak se to jako vypouští. A normálně jak se na Nýrsku začala stavět úpravná vody, tak viděli, jaká teče krásná čistá voda, tak říkali, tu normálně můžeme dát. Ale oni říkali, ne my nechceme čistou, my chceme upravenou vodu. Tak se pak začlo medítovat kolik by, jako opravdu mělo téct, protože zkušenosti s tím byly jenom někde ve Francii. A dělali se takový kontrolní dny, dneska už to asi není. Prostě jednou za měsíc přijel projektant a nějaký vyšší investoři, a tam se jednalo, dělali se z toho zápis. Co je špatně, co by se mělo zlepšit. Tak já jsem říkal, no tak dobře, vy nevíte, jestli Nýrsko teče hodně, teče málo, není na to žádný názor. Tak mi zjistěte, kolik by mělo téct Český údolí. Abyste pak neřekli, že já jsem to dělal podle projektu, vy jste to chodili kontrolovat. Takže řekli 6l/vteřinu, což neteklo, teklo 5,6l/vteřinu. Zase jsou tam udělaný drenáže, který jsou vyvedený z přehrady, takový trubka, kam tekla voda. Nýrsko bylo vypuštěný 82/83 a dořešňovala se spára. [...] A dělali se tam dilatační spáry. [...] Každá přehrada se tehdy dvakrát za rok musela zaměřit, jestli se neposunuly kontrolní body. Inženýr Nosek sehnal nějaký rady od Francouzů. Oni měli takový pruhy, jakoby papíru a to tam jako pustili, a podle toho, jak se to chovalo, se určilo, jak moc to v tom místě teklo. Ale to se moc neosvědčilo. No, nicméně, potom se to vypustilo. A pak se tam dávali další těsnící tyčky. Ale přímo o Francouzích, jsem nikdy neslyšel, to až teď.“¹⁴⁶

Při kontrole zmíněných průsaků přehrady byla využita technologie, na kterou má výhradní práva francouzská firma Bachy Soletanche, která od roku 1992 funguje i na území ČR, a jejímž ředitelem byl do roku 2010 pan Jacques Benatar.

Pan inženýr Pavel Pašek také vzpomínal na problémy se stavbou silnice, která byla potřebná jako nová komunikace pro spojení s přehradou. „Tady furt prší, tady je jako na Islandu, tam když vyšlo léto, tak loni bylo ve středu. To bylo hrozný,

---

¹⁴⁶ Rozhovor Elišky KUTNÉ s Ing. Pavlem Paškem, dne 9. února 2012. Nahrávka rozhovoru uložena v osobním archivu autorky.

my jsme dělali tu silnici, vždycky jsme si objednali bagr, auta a začala pršet. [...] Tam bylo, já jsem třeba nes. Nes jsem stroj, stativ a lať a zapadl jsem v gumačkách, že jsem se musel do ponožek, po tý lati, jsem se dostal z toho, to bylo strašný. Dneska tam po tom jezdí auta. My jsme museli mít tu silnici mít hotovou do září, aby se mohl plnit plán, aby se mohlo začít sypat. No, ale ta silnice to bylo hrozný, to jsme tam vozili kámen z lomu, to nám nikdo nezaplátil, abysme to nějak zpevnili. Co jste jako nahrabal, to jsme tam vozili.“¹⁴⁷

Děšť ale nebyl jediným problémem, který výstavbu silnice a přehrady doprovázely. Při práci v lomu, která byla součástí projektu, spáchal jeden z dělníků přímo na místě stavby sebevraždu. Další nehodou, která výstavbu doprovázela, byla amputace nohou dělníka pracujícího s bagrem. K této události došlo poté, co kameny při lámání odletěli příliš daleko, což bylo dáno tím, že proces lámání nebyl předepsán přesnými podmínkami množství trhaviny, která měla být použita. „*To se zkrátka nastavil nějaký zápis do dvou kubíků, A dělalo se to takzvanýma příložema, to se tam dá perunit, obalí se to hlínou, do hlíny to paradoxně nejde a rozbije to ten kámen. Je to šílená rána, vatu do uší.“¹⁴⁸*

Během výstavby nebyla použita pouze jedna, ale více dalších originálních či řídce používaných metod výstavby. Většinou se jednalo o možnosti využívané hlavně u nádrží v Západních Čechách. „*A jinak ještě jako zajímavost, je to paradox, Český údolí, v podstatě i Skalka u Chebu, dole to má takzvanou ostruhu, což je jako bych řekl, betonovej takovej do země udělanej, jakoby opěrná zeď, o kterou je opřenej štít. A tady i na Skalce je to založený na skále a dělá se takzvaná injektáž. Vyvrtá se to, dává se to na skálu, kde je dozor, vyfouká se to. [...] A pak se dělají vrty, podepsali jsme, jak velkej má bejt vrt. Takže jak je to zabetonovaný, tak se to nemůže podemlít. No a tady na Nýrsku se to používalo prvně [...] dělala se taková clona, to šlo 30m dolů, dával se tam betonit. A ten betonit to udržel, co se tam vyhrabalo, to nepadalo. Bylo to hustě vyplněný a to se pak betonovalo. Oni chtěli ušetřit, tenkrát, aby měli*

---

¹⁴⁷ Rozhovor Elišky KUTNÉ s Ing. Pavlem Paškem, dne 9. února 2012. Nahrávka rozhovoru uložena v osobním archivu autorky.

¹⁴⁸ Tamtéž.

*peníze. Oni nechtěli betonit odnikud. [...] Takže to dělali s jílem, což se jim nepovedlo, protože se to začalo sypat a muselo se to celý upravit.*¹⁴⁹

Jak již bylo zmíněno, přehrada se nachází těsně u hranic, tedy již v pásnu, kde platil zákaz pohybu. Tato zásadní zvláštnost přehrady a také její poloha v šumavských lesích vedla k tomu, že jedinými, kdo se v dané oblasti v té době mohl pohybovat, byli myslivci a pohraniční stráž. Na ochranu hranic vzpomínal pan Svoboda z Nýrska *„Od začátku padesátých let se začali střezit hranice pohraniční stráží, které prošli třemi měsíci výcviku, kde se z nich pak stali pohraniční roty a sloužili k hlídání hranic, kolem kterých byla dvě půl kilometru, až kilometr široká zakázaná pásma. Označená černými tabulkami s varováním střelení a drátěný zátaras pod proudem s 10 000 V. Byla tam také signální stěna s 2,5 metrovými sloupy, ostnatými dráty a mezi signálními stěnami na každé straně hranic bylo zorané pole kvůli šlápotám, k tomu se tam pohybovali hlídky se psy. A ve sloupech měli panel, který se rozsvítil při přestřihnutí drátu.*¹⁵⁰

Pamětníci tak vzpomínají na několik případů, kdy se turisté dostali do problémů s tehdejší zákonem, nejen díky pohybu poblíž přehrady (která je oblastí zdroje pitné vody, kde platí určitá omezení i dnes), ale hlavně díky pohybu v zakázaném území. A to vše díky fascinaci zrcadlově nehybnou vodní plochou nýrské přehrady. *„PS tam chytila nějaké lidi na čele přehrady a ty lidi, tam něco fotografovali. Co fotografovali? Tu nádhernou plochu té přehrady. To si zjevně fotografovali. Ale týpésáci je bafli, sebrali jim ty aparáty a měli z toho průšvih*¹⁵¹“

Nýrská přehrada naskýtá mnohý prostor k dalšímu výzkumu a využití orální historie v kombinaci s prací s prameny uloženými v klatovském okresním archivu, mezi které patří technické výkresy či zápisy ze schůzí. Veškerý materiál, především

---

¹⁴⁹ Rozhovor Elišky KUTNÉ s Ing. Pavlem Paškem, dne 9. února 2012. Nahrávka rozhovoru uložena v osobním archivu autorky.

¹⁵⁰ Rozhovor Elišky KUTNÉ s Jaroslavem Svobodou, dne 2. prosince 2011. Přepis rozhovoru uložena v osobním archivu autorky.

¹⁵¹ Rozhovor Elišky KUTNÉ s Danuší Bělohávkovou, dne 9. února 2012. Nahrávka rozhovoru uložena v osobním archivu autorky.

pak ten, odkazující k francouzské participaci na stavbě by se měl nacházet na francouzském velvyslanectví případně ve firemním archivu společnosti Bachy Soletanche, ale momentálně se jeví spíše jako ztracený. Stejně tak se jeví materiály související s výstavbou přehrady před rokem 1973. Je však možné, že se tyto materiály v nejbližší době objeví a dovolí tak nahlédnout do okolností působení francouzské strany při stavbě vodního díla přehrada Nýrsko, která probíhala v době, kdy k nám firmy ze západní Evropy měli značně omezený přístup.

Shrnutí

Budování přehrady Nýrsko byla jedna z méně známých událostí, které se dají považovat za vypovídající o své době v detailech i širším pojetí. Mnohé z těchto detailů ale stále zůstávají zahalené, aby své příběhy teprve sdělily. Nýrská přehrada je ale i tak zajímavá díky tomu, že její budování bylo pro zúčastněné něčím novým a přineslo zkušenosti, které byly poté uplatněny i na jiných stavbách podobného druhu. Článek nastiňuje základní střípky konstrukce přehrady tak, jak na ně vzpomínají pamětníci a zároveň předkládá několik směrů, kterými se další bádání může ubírat. Vodní dílo unikátní spojením konstrukce, osobních příběhů, ale i lokací a dobou tak v článku slouží ke spojení událostí.

Summary

The construction of Nýrsko dam was one of the less known events that can be considered as informative of its time in details as well as in a broader sense. However a lot of these details remain undiscovered and waiting to reveal its stories. Despite this, Nýrsko dam is still interesting because its construction was something brand new and brought experiences that were later used in construction of other similar buildings. This article outlines elementary bits of dam construction in the way the eyewitnesses recall them and also presents several directions for future research. Nýrsko dam, unique for its combination of structure, personal stories, location and period; serves as connection of these events in the article.

O autorce

Eliška Kutná (*1991), studentka bakalářského studia Katedry historie Fakulty pedagogické Západočeské university.

Kontakt: eliska.kutna@gmail.com

Recenze / Reviews

SCHWARZ, Karel. *Plzeňské pomněnky*. Plzeň : Knihovna města Plzně, 2011. 97 s. ISBN 978-80-86446-51-6.

Naděžda Morávková

Publikace vyšla ke 135. výročí založení Knihovny města Plzně. Jedná se o vzpomínky, jež byly původně oblíbenou rubrikou Českého deníku. Bylo sice v plánu vydat je souborně ještě za života autora, ale tyto plány zhatila druhá světová válka a po ní pak již nebyla vhodná situace. Teprve nyní po dlouhé době se tedy milé texty dočkaly knižní podoby.

Karel Schwarz, byť pocházel z nedalekých Přeštic, je s městem Plzeň spojený nejen značnou částí života, ale také kořeny, neboť jeho strýc byl významným plzeňským buditelem a vlastencem.

Texty přinášejí plastický obrázek městského života druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. Autor se všímá především nejobyčejnějších věcí, které charakterizují každodennost, figurek a postavíček, které byli tehdejší Plzeňané zvyklí potkávat, známých míst i významných osobností. Představu o obsahu knihy přinese nejlépe pohled do jejího obsahu: *Předměstské domky; Nádraží a ouřady; Kašny; Mosty; Povozníci; Studentský život; Ovocnářky, cukroví, biřtláři a preclíkáři; Pisl pémiš, Pisl tajč; Knihkupci; Paní tetička; Fräulein Schack, U Kmínků; Hynek Pala atd.*

Schwarzův lehký a čtivý styl s dobráckým humorem a nostalgickým nádechem příběhů charakterizujících staré dobré, ale zašlé časy je kromě obsahu dalším přínosem publikace. Pochutnají si na ní nejen Plzeňáci. Vždyť kolik českých

MEMO 2013/2

měst má takové nadšené patrioty, nadané, kteří nelitují času ani námahy, aby zanechali budoucím generacím svědectví o své době. Navíc s nadáním vystihnout skutečné kouzlo dobové atmosféry, se smyslem pro charakteristický detail, autentičnost námětu či postavy, s neskryvanou láskou ke svému městu. To vše jsou důvody, proč i dnešní čtenář bude osloven *Plzeňskými pomněnkami* a nechá se romanticky zanést do sice relativně nedávných, ale vlastně už prastarých časů v Plzni.

Zprávy / Chronicle

Rodinná historie ve výuce/ Family history in education

Zpráva o výzkumném záměru Střediska orální historie SOHI při KHI FPE ZČU v Plzni na období 2013/2014

Helena Východská

Projekt *Family history* je invencí několika nadšených adeptů učitelského povolání, studujících v posledních ročnících plzeňské pedagogické fakulty. Motivací k úvahám o něm byla potřeba ozvláštnit a zpestřit žákům běžnou výuku, když se studenti připravovali na souvislou pedagogickou praxi. Projekt se realizuje v rámci a pod odbornou supervizi Střediska orální historie SOHI při katedře historie Fakulty pedagogické ZČU v Plzni. Jakýmsi „poloprovozem“ pro ověřování metod a postupů v praxi pak jsou základní školy v Plzni a okolí, kde studenti buďto vykonávali pedagogickou praxi, nebo zde již působí na plné či částečné úvazky při svém studiu. Využívané předměty jsou zejména dějepis, vlastivěda, občanská výchova, český jazyk a cizí jazyky.

Projekt spočívá především v tvorbě tzv. *rodinné kroniky*. Na konkrétním učiteli pak je, zda bude mít klasickou „papírovou podobu“, podobu elektronickou – textovou a obrazovou, či dokonce podobu ve formátu videosnímku. Zde by se pak hodilo zapojit do projektu i učitele výpočetní techniky. Žáci jsou instruováni o základech metody sběru pamětnických výpovědí a vzpomínek a sběru materiálů z rodinných archivů. S učitelem zpracují na základě chronologie národních a regionálních dějin v 19., 20. a 21. století „kostru“ kroniky a do té pak postupně podle harmonogramu a pod vedením učitele sbírají materiály. Svě úlovy, problémy a

postřehy pak konzultují ve speciálních částech vyučovacích hodin, k tomu určených a zaměřených.

Naši studenti sice očekávali zájem a iniciativu žáků, ale očekávání bylo značnou měrou překonáno. Mnohé třídy, ba i rodinné příslušníky, se podařilo doslova „pobláznit“. Po dokončení projektu vznikne několik DUMů, elektronická metodika a vidonahrávka z ukázkových hodiny. Vše se bude ucházet o publikaci na stránkách metodického portálu RVP a dále bude též vystaveno na webovém prostoru SOHI. Na stránkách časopisu MEMO nalezne čtenář v budoucnu ještě závěrečnou recenzi projektu.

Pokyny pro autory

Časopis MEMO se zaměřuje zejména na výzkum historie metodou orální historie a dále na aplikaci této metody ve vyučování dějepisu. Žádaná jsou témata moderních dějin, zejména dějiny totalitních režimů, dějiny druhé světové války v paměti lidí, dějiny každodennosti ve 20. století, problémy menšin, regionální dějiny, dějiny dějepisectví, biografie, ale také novodobá ústní tradice a novodobý folklór ve výzkumu dějin. MEMO je velmi vstřícný a otevřený časopis, vítáme i další související témata, výzkum i aplikace.

Formální požadavky na text: Články by měly být předloženy v elektronické podobě, v aplikaci Microsoft Word, e-mailem na adresu moravkov@khi.zcu.cz. Prosím, použijte pouze základní styl (typ a velikost písma Times New Roman 10). Formát stránky A5, okraj úzký, řádkování 1,15. Poznámky a odkazy uvádějte pod čarou na příslušné stránce, ne v textu, ne za článkem (Velikost písma 8). Měly by být průběžně očíslovány v celém článku. První citaci uvádějte v plném rozsahu: SMITH, Robert. *Historie mléčných výrobků*. Plzeň : Západočeská univerzita, 2010, s. 22. Všechny následující odkazy by měly být uvedeny ve zkrácené formě: SMITH, Robert. *Historie mléčných výrobků*, s. 22. Použití latinského slova *ibid* nebo českého *tamtéž*, nebo zkratk jako *Loc.cit.*, *Op. cit.* apod. není povoleno. Je nutné přiložit abecední seznam plně citovaných zdrojů a literatury na konci článku. Teoretické a metodologické studie v českém jazyce musí být v plném rozsahu přeloženy také do anglického jazyka.

Několik příkladů plných citací (téměř všechny uvedené citace jsou fiktivní):

Citace knihy: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca : Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

Citace kapitoly v knize nebo příspěvku ve sborníku: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen : Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9, s. 23 - 42.

Citace článku v časopisu: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation and Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, s. 37 - 55.

Citace z deního tisku: KOZA, Jan. První máj, *Plzeňský deník*, 12. března 2006, s. 5.

Citace rozhovoru s pamětníkem: Rozhovor Naděždy MORÁVKOVÉ (odborná asistentka Západočeské univerzity v Plzni) s Kolomanem Gajanem (emeritní profesor Karlovy univerzity v Praze), dne 8. 8. 2010 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v archivu SOHI Plzeň, Veleslavinova 42.

Archivní zdroje: Národní archiv Praha. Fond Osobní pozůstalosti. Fol. Josef Macek. *Korespondence 1970 - 1975*. Inv. č. OP 654.

Citace internetového zdroje: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Dostupné z URL:

< <http://translate.google.cz/#cs|en|dokument> > [Cit. 2010-09-12].

Přílohy: Obrázky, fotografie, nákresy, tabulky, grafy, grafika, mapy, atd. musí být očíslovány a odkázány poznámkami pod čarou a umístěny za textem se správným číslem a popiskem. Zdroj musí být uveden.

Další pokyny: Rozsah článku: max. 50 stran, min. 3 strany. Rozsah recenze: max. 1 strana. Každý článek by měl mít: název (česky i anglicky), abstrakt (česky i anglicky, max. 10 řádků), klíčová slova (česky i anglicky, v počtu od 3 do 8), resumé (česky i anglicky, max. 25 řádků), informace o autorovi (jméno a příjmení, rok narození, pozice a zaměstnavatel nebo škola, oblast výzkumu, e-mailovou adresu). Upozornění: Články publikované v časopisu MEMO musí předem projít recenzním řízením a musí být schváleny redakční radou. Editoři děkují příspěvatelům za to, že pokud možno respektují výše uvedená doporučení.

Notes for Contributors

MEMO magazine focuses especially on the history of research using oral history and its application in teaching history. Preferred are the themes of modern history, especially history of totalitarian regimes, the history of the Second World War in memory of people, the history of everyday life in the 20th century, problems of minorities, regional history, history of historiography, biographies, also the modern oral tradition and folklore in the modern history of research. MEMO is a very open and obliging journal, we welcome any other related and interesting topics.

Format and Style: Articles should be submitted electronically, in Microsoft Word, by e-mail to the address moravkov@khi.zcu.cz. Please use the basic style only. Notes should be footnotes not endnotes. They should be numbered consecutively throughout the article. Citations of references should be made only in the notes and not in the text, first references should be given in full: SMITH, Robert. *History of Diary Products*. Pilsen : University of West Bohemia Press, 2010, pp. 22 - 23. All subsequent references should be given in abbreviated form: SMITH, Robert. *History of Diary Products*, pp. 30 - 32. It is necessary to attach a list of full references at the end of the article. The use of the latin word *ibid*, or abbreviation like *Loc.cit.*, *Op. cit.* etc. is not allowed.

Some Practical Examples for Full References (Almost all examples are fictive.):

The reference to a book: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca : Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

The reference to a chapter in a book or to a contribution in collection of papers: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. *Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti*. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen : Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9. 465 p.

MEMO 2013/2

The reference to an article in a journal: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation an Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, pp. 37 - 55.

The reference to an article in a newspaper: COETZEE, Paul. Namibia's liberation struggle, *Die Transvaler*, 12th March 2006, p. 5.

The interview reference: The interview of KOTZEL, Charles (lecture of Charles University in Prague) with BIBIKOVA, Leona (exlecture of University of West Bohemia in Pilsen, living in Pilsen), 22nd October 2008. The transcript is filed in the archives SOHI Pilsen, Veleslavinova 42.

The archives reference: Czech National Archives, Prague, fund: Inheritance, file: Josef Macek, document: Letters to Frantisek Graus 1970 - 1975, catalogue number: OP 456.

The reference to an internet source: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Available from URL:

< <http://translate.google.cz/#cs|en|dokument> > [2010-09-12].

Illustrations: Pictures, photos, sketches, tables, diagrams, graphics, maps etc. Should be numbered consecutively with the footnotes and placed behind the text with correct number and labeled. The source must be given.

Further notes: Scope of article: max. 50 pages, min. 3 pages. Scope of review: max. 1 page. Every article should have: Title, Abstract (maximum of 10 lines), Keywords (from 3 to 8), Summary (max. 25 lines), Information about Author (name and surname, year of birth, position and address of employer or school, field of research, e-mail address). Notification: The articles submitted to the MEMO must be editorially revised and approved. The editors would be grateful if contributors kept closely to journal's style and format conventions.

CALL FOR PARTNERS

SOHI - The Center for Oral History in Pilsen

The Center for Oral History SOHI was founded within the Department of History, Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen in 2009. Workplace focuses mainly on creating a database of interviews with eyewitnesses - a database of oral sources to recent history. SOHI has ambitions to serve as a methodological base for oral history research and joint projects of regional institutions interested in method of oral history and its use in contemporary historiography and to collect and provide the experience of partner institutions in the field of oral history.

Some of SOHI partners:

The Czech Oral History Center COH within the Institute of Contemporary History AS CR, Department of Oral and Contemporary History (Faculty of Humanities, Charles University in Prague), The Czech Association of Oral History, IOHA, Baylor University Institute for Oral History, The Centre for Oral History and Cultural Heritage (University of Southern Mississippi), The Oral History Center (Department of History, University of Zululand, Kwadlangezwa, South Africa), Columbia University - Oral History Research Office and etc.

Some important tasks of SOHI:

collection of narratives of survivors, presentation of contemporary history in the memories of survivors, educational activities, publications, interviews, organization of experts meetings, research and publication of methodological and theoretical texts in the field of oral history, providing consultation and service to researchers and to everyone interested in oral history, monitoring teaching aspects of interviews with eyewitnesses in modern school history, organization workshops and methodological seminars for primary and secondary schools.

Some current SOHI projects:

Using Oral History in the History of Modern Historiography, Oral History at School, Everyday Life under Socialism, The Iron Curtain - Czechoslovak Border in 1948 - 1989, The History of SSM - Socialist Youth Union in Czechoslovakia, Eyewitnesses of the Holocaust, Memories of Totalitarian Prisoners, Czechoslovak Totalitarian Emigrants

The Center SOHI is open to the general cooperation with experts and the public and welcomes those interested in this method. Thank you for your interest in the partnership and contact us.

Contact:

The Center for Oral History SOHI, Department of History, Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen, Veleslavínova 42, Pilsen, Czech Republic (www.khi.zcu.cz)

Contact person: Nadezda Moravkova

Tel.: +420377636603

Fax: +420377636612

E-mail: sohi@khi.zcu.cz; moravkov@khi.zcu.cz

SOHI Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň

MEMO 2013/2

Toto číslo bylo vydáno s laskavým přispěním *České asociace orální historie o. s. (COHA)*.